

T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MUDANYA MÜBADİLLERİ, EKONOMİK VE SOSYAL UYUMLARI

Hatice Ayser SOĞUKSU

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Yüksek Lisans Programı

T.C.

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MUDANYA MÜBADİLLERİ, EKONOMİK VE SOSYAL UYUMLARI

Hatice Ayser SOĞUKSU

Danışman

Prof. Dr. Tülay Alim BARAN

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Yüksek Lisans Programı

İSTANBUL, 2022

İNTİHAL SAYFASI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışında alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

23/09/2022

Hatice Ayser Soğuksu

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖZET.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE NÜFUS MÜBADELESİ’NİN KABULÜ

1.1.1. Mübadele Tartışmaları.....	15
1.1.2.Mübadele Anlaşmasının Kabulü.....	24
a. Sivil Tutukluların İadesi ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesi Anlaşması.....	25
b. Rum ve Türk Halklarının Mübadelesi Anlaşması.....	26
1.1.3.Mübadele Komisyonu Kurulması.....	29
1.1.4.Mübadele Anlaşması Sonrası Genel Durum.....	31
1.1.5.Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı’nın Kurulması.....	34
1.1.6.Mübadillerin Sevk Edilmeleri.....	37
1.1.7.Mübadillerin İskân Edilecekleri Yerleşim Alanlarının Belirlenmesi.....	43
1.1.8.Köylerin Yeniden İnşası ve Yeni Köyler Oluşturulması.....	47
1.1.9.Göçmenlere Yardım Çalışmaları ve Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Faaliyetleri.....	50
1.1.10. Mübadillerin İskân Edilmeleri.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

2.1.MUDANYA MÜBADİLLERİ

2.1.1. Mudanya’nın Kısa Tarihi,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,	57
2.1.2.Mübadele Öncesi Mudanya’da Sosyal Yaşam ve Gayrimüslim Nüfus.....	61
2.1.3.Mübadeleye Hazırlık ve Göçmen Köyler Kurulması.....	64
2.1.4.Bursa Mudanya Bölgesinde İskân Faaliyetleri.....	66
2.1.5.Mudanya’ya Yerleştirilen Mübadil Nüfus.....	71
2.1.6.Mübadillere Yapılan Yardım Çalışmaları.....	74
2.1.7.Mübadelenin Yerel Ekonomiye Etkileri.....	79
2.1.8.Mübadelenin Sosyal ve ekonomik Sonuçları.....	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1.MUDANYA MÜBADİLLERİ SOSYAL VE EKONOMİK UYUMLARI

3.1.1.Sözlü Tarih Çalışması.....	89
3.3.2.Sözlü Tarih Örnekleri.....	92

SONUÇ.....	123
EKLER.....	126
KAYNAKÇA.....	154
ÖZGEÇMİŞ.....	160

KISALTMALAR

a.g.e. :Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BM UNHCR : Birleşmiş Milletler United Nations High Commissioner for Refugees

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Der. :Derleyen

Gnkur :Genel Kurmay

Haz.:Hazırlayan

İÜEF : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

S. :Sayı

s. : Sayfa

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBMMGCZ :Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

TBMMZC :Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

Ünv. : Üniversite

Ö N S Ö Z

Tezimizde Lozan görüşmeleri ile başlayan süreçte nüfus mübadelesine karar verilmesi, göçmenlerin Anadolu şehirlerine ulaştırılmaları, iskân edilmeleri araştırılmış, göçmen şehri olan Bursa ve ilçesi Mudanya ölçeğinde göçün ekonomik ve toplumsal sonuçları; yerel halk ile göçmen nüfusun ilişkisi ve intibak konusu incelenmiştir.

Araştırmamızda, Mudanya mübadilleri özelinde, bugün de önemini koruyan göç konusunda geçmişte yaşadığımız toplumsal tecrübelerden, günümüze ait çıkarımlarda bulunmaya çalıştık.

Tezin birinci bölümünde Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin onaylanması, mübadillerin sevk ve iskân edilme süreçleri, Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı'nın kurulması ve faaliyetleri konularına değinilmiştir. Mudanya tarihi ile başlayan ikinci bölümde, mübadele öncesi Mudanya'da sosyal yaşam ve Gayrimüslim nüfus, Mudanya özelinde mübadeleye hazırlık çalışmaları, iskân faaliyetleri ile mübadelenin yerel ekonomiye etkileri ve mübadelenin sonuçları konuları incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Mudanya mübadilleriyle yapılan sözlü tarih çalışmalarına yer verilerek, olayın tanıklarının ifadeleriyle mübadeleyi tüm yönleriyle anlamaya çalıştık.

Çalışmanın birincil kaynaklarını, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri, TBMM Zabıt Cerideleri, TBMM Gizli Zabıt Cerideleri, Düstur (3.Tertip, 5.Cilt), 1907 (1325) ve 1927 Yılları Hüdavendigar Vilayet Salnameleri, Cenub-ı Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası kitabı ile dönemim ulusal ve yerel gazeteleri (Akşam, Cumhuriyet, İkdam, Tanin, Vakit, Vatan, Felah, Hüdavendigar) oluşturmaktadır.

Tezin oluşmasında yardımlarını esirgemeyen, örnek Cumhuriyet kadını, değerli bilim insanı, öğrencisi olmaktan büyük mutluluk duyduğum Sayın Prof. Dr. Tülay Alim Baran'a çok teşekkür ederim.

Bize bu güzel vatani armağan eden Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ü, silah arkadaşlarını, Lozan'ın mimarı İsmet İnönü'yü, kahraman şehitlerimizi, zorlu mübadele yolculuğunda can vermiş nice mübadili, şu anda hayatta olmayan sözlü tarih çalışmalarında kaynaklık eden mübadilleri saygıyla ve rahmetle anıyorum.

Özel gazete arşivini kullanımına açan Bursa Yerel Tarihçisi Sayın Raif Kaplanoğlu'na, mübadele ile ilgili faaliyet ve çalışmalarını benimle paylaşan Mudanya Lozan

Mübadilleri Derneği Başkanı Sayın Hüseyin Türker'e, Mudanyalı mübadillere ulaşmamı sağlayan Lozan Mübadilleri Vakfı Mudanya Temsilcisi Sayın Cumhur Aksan'a, geniş arşivinden ve yerel tarih çalışmalarından önemli şekilde istifade ettiğim Lozan Mübadilleri Vakfı Mudanya Temsilcisi ve kurucu üyesi Sayın Emir Doğan Savaş'a değerli katkılarından dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Bizzat görüşebildiğim, beni derinden etkileyen aile hatıralarını samimiyetle paylaşmalarından dolayı 2. ve 3. kuşak mübadillere minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

ABSTRACT

MUDANYA EXCHANGES ECONOMIC AND SOCIAL COHESION

The Turkish-Greek Population Exchange Agreement, signed on January 30, 1923, displaced more than 2 million people from the lands they were born and knew as their homeland, causing a lot of agony, deaths, and losses. Because of the conditions in that period, no better option could be foreseen by the statesmen than the exchange. Before the signing of the exchange, there had been an intense migration movement between Greece and Anatolia. With the ratification of the agreement, the reciprocal migration movement, which had already started, became official.

Within the scope of the exchange, approximately 1 million 200 thousand Greeks migrated from Turkey to Greece, and 500 thousand Muslims migrated from Greece to Turkey. The Ministry of Exchange, Reconstruction and Settlement was established to carry out the dispatch and resettlement affairs of the exchangees in an orderly manner. In the newly founded Republic of Turkey, which had just come out of the war, all resources were mobilized and the dispatch and resettlement of most of the exchangees was completed within a short period of two years. The exchangees were planned to be placed on the land and houses left by the Greeks. However, during the war and occupation, 70% of Western Anatolia was burned and destroyed, houses were plundered, and the houses that remained intact were also illegally occupied. In this process, new villages were established, new houses were built and houses that could be repaired were restored with a rapid reconstruction work.

Bursa and its district Mudanya were also accepted as an important settlement area with a non-Muslim population, rich agricultural opportunities and with an advanced industry. A total of 33,000 exchangees were settled in Bursa and 6,000 in Mudanya. Immigrants settled in Bursa and the surrounding cities entered Turkey through Mudanya Port. In Mudanya, as in many parts of the country, housing was insufficient for the exchangees. Therefore, new villages were formed, and new houses were built. During this period, the exchangees were accommodated in tents in public areas like mosques, schools, and even in olive groves, and their food was provided by the ministry and the Red Crescent.

Since Mudanya and its climate and product diversity are similar, immigrants from Crete and Kavala were settled here. There happened a great demographic and social transformation in the district. Mudanya, which was one of the places where mostly non-Muslim population lived, became homogeneous in terms of population, and the economy and production became nationalized. A gap arose in some business lines which required craftsmanship, and it was not possible to close the gap in a short time because the majority of those exchangees were from the countryside and engaged in the agriculture and livestock farming. The exchangees made significant contributions to the economy of the district with sericulture, tobacco, olive, grain, grape and fig farming.

They were sometimes ostracized by the local people of Mudanya, and some disagreements arose among them. However, over time, social interactions were promoted, and thus social harmony was achieved. They have preserved their exchanged identities so far, and as an important element of Mudanya, they have created a common culture unique to Mudanya.

Keywords: Treaty of Lausanne, Population Exchange, Mudanya, Social and Economic Cohesion

Ö Z E T

MUDANYA MÜBADİLLERİ, EKONOMİK VE SOSYAL UYUMLARI

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Anlaşması 2 milyondan fazla insanı doğduğu, vatani bildiği topraklardan kopararak yerinden etmiş, pek çok acı, ölüm ve kaybın yaşanmasına sebep olmuştur. Dönemin şartları gereği devlet adamları tarafından mübadeleden daha iyi bir seçenek öngörülemediğinden anlaşma onaylanmıştır. Mübadelenin imzalanmasından evvel, Yunanistan ve Anadolu arasında yoğun göç hareketi başlamış, anlaşmanın onaylanması ile de fiilen başlayan karşılıklı göç hareketine resmi nitelik getirilmiştir.

Mübadele kapsamında yaklaşık olarak 1 milyon 200 bin Rum Türkiye’den Yunanistan’a; 500 bin Müslüman Yunanistan’dan Türkiye’ye göç etmiştir. Mübadillerin sevk ve iskân işlerinin düzen içinde gerçekleştirilebilmesi için Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı kurulmuş, savaştan yeni çıkmış ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde tüm kaynaklar seferber edilerek iki yıl gibi kısa zamanda mübadillerin büyük bölümünün sevk ve iskânı tamamlanmıştır. Mübadiller, Rumların bıraktığı gayrimenkullere yerleştirilmesi planlanmış ancak, savaş ve işgal sırasında Batı Anadolu’nun % 70’i yakılıp yıkılmış, evler talan edilmiş, sağlam kalan evler de füzuli işgal altında kalmıştır. Bu süreçte hızlı bir imar çalışmasıyla yeni köylerin kurulması, yeni konutların yapılması ve tamir edilebilecek durumda olan evlerin onarım işleri tamamlanmıştır.

Bursa ve Mudanya ilçesi de gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu, zengin tarım olanakları ve gelişmiş endüstrisi ile önemli bir iskân alanı olarak kabul edilmiştir. Bursa’ya toplam 33.000, Mudanya’ya 6.000 Mübadil yerleştirilmiştir. Bursa ve civar kentlere yerleştirilen göçmenler Türkiye’ye Mudanya Limanı’ndan giriş yapmışlardır. Mudanya’da da ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi konutların yetersiz olduğundan dolayı yeni köyler inşa edilmiş, yeni evler yapılmıştır. Bu süreçte mübadiller cami, okul gibi toplu alanlarda hatta zeytinliklerde, çadırlarda barınmış, işleri bakanlık ve Kızılay tarafından karşılanmıştır.

Mudanya ile ilkim ve ürün çeşitliliği benzer özellikte olduğu için Girit ve Kavala bölgesinden gelen göçmenler iskân edilmiştir. Mübadele ile İlçede demografik ve sosyal olarak büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Gayrimüslim nüfusun en yoğun yaşadığı yerlerden biri olan Mudanya, nüfus bakımından homojen hale gelmiş, ekonomi ve üretim millileşmiştir.

Zanaatkârlık gerektiren bazı iş kollarında açık ortaya çıkmış, gelen mübadillerin büyük çoğunluğunun tarım sektöründe çalışmaları nedeniyle açığın kısa zamanda kapanması mümkün olmamıştır. Mübadillerin tütün, zeytin, tahıl, ipekböcekçiliği, üzüm ve incir tarımı ile ilçe ekonomisine önemli katkıları olmuştur.

Mudanya’nın yerli halkı tarafından kimi zaman dışlanmışlar, aralarında anlaşmazlıklar çıkmış. Ancak zaman içinde ilişkiler artmış ve sosyal uyum yakalanmış. Bugüne kadar mübadil kimliklerini korumuşlar, Mudanya’nın önemli bir unsuru olarak, Mudanya’ya özgü ortak kültür oluşturmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Antlaşması, Mübadele, Mudanya, Sosyal ve Ekonomik Uyum.

GİRİŞ

Kitlesel ya da bireysel; ihtiyari ya da zorunlu “göç” insanlık tarihi boyunca hep yaşanagelmiş, insanlık geçmişi kadar eski bir kavram. Tarih, sosyoloji, antropoloji, ekonomi, kamu maliyesi, uluslararası ilişkiler, hukuk, yerel yönetimler, şehir planlamacılığı, üretim vb disiplinlerin ortak çalışma alanı olmasından dolayı tüm sosyal bilimlerle ilişkilidir¹ ve güncel tartışmalara sebep olabilmektedir.

Yaşam koşullarının ve sosyal refahın iyileştirilmesi amacıyla, bir süreliğine ya da kalıcı olarak yer değiştirme eylemi göç olarak ifade edilir.² Türk Dil Kurumu “göç” kavramına: “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle, bireylerin veya toplulukların, bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” şeklinde açıklama getirmiştir.³

Göç sebeplerine göre, göç edenlere göre, göç edilen coğrafyaya göre; iç- dış, zorunlu-iradi, mevsimlik- daimî, kitlesel- bireysel şeklinde çeşitlere ayrılır.⁴

Göç sebepleri olan etkenler, uluslararası anlaşmalar, doğal afetler, savaş, tahliye, siyasi, ekonomi gibi bireysel ya da toplumsal olaylar sayılabilir. 1683 Viyana Bozgunundan sonra başlayan Balkanlar’dan geri çekilme süreci, Türk tarihi açısından göçün anlamını değiştirmiş, büyük kitleler Anadolu’ya akın etmiştir. Türk göç literatüründe göçmen yerine “muhacir” kelimesi de kullanılmıştır. Bunun yanında mülteci, harikzede, istilazede, kahırzede, zulmdide, felaketzede, kahtzede ve mübadil kelimeleri de kullanılmıştır.

Genel itibarıyla “mübadile” bir şeyin el değiştirmesi, trampa, değiş-tokuş, takas anlamlarında kullanılmaktadır. Sosyal anlamda ise insan topluluğunun devletlerarası anlaşmalar uyarınca karşılıklı ve zorunlu olarak yer değiştirmesidir. Mübadile kavramı Türk tarihinde ilk kez XIX yüzyılın ikinci yarısından sonra gündeme gelmiş, Ayastefanos müzakerelerinde konu tartışılmış ancak o dönem uygulanmamıştır.⁵

Göçmen ve mübadil kelimelerinin bazı kaynaklarda birbirinin yerine bazen de ayrı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. “Göçmen” kavramının kapsamı 1924 yılında Roma’da düzenlenen Göçler Kongresinde de tartışma konusu olmuş, nihayetinde yer değişikliğinin

¹Taylan Akkayan, *Türkiye’de İç Göçler ve Sorunlar*, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 2003, s.35.

² Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayını, İstanbul 1979, s.21.

³ Türk Dil Kurumu, *Genel Türkçe Sözlük*, Erişim Tarihi:17.12.2021 <http://tdk.gov.tr>

⁴Akkayan, *Türkiye’de İç Göçler ve Sorunlar*, s.38-39.

⁵Nedim İpek, *Mübadile ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s.1-4.

sebebi üzerinde durularak “iş ve çalışma sebebiyle doğduğu topraklardan ayrılanlar ile yanında getirdiği kimseler ve sonradan yanına eklenen kişiler” şeklinde tanımlama yapılmıştır. Cenevre’de 1932 yılında gerçekleştirilen kongrede ise göçün süresine vurgu yapılarak, göçmenler, “geçici” ve “kalıcı” olmak üzere ayrıma tabi tutulmuştur. BM Nüfus Komisyonunda da göçün sebep ve süresi göz önünde bulundurularak; turist, geçici göçmen, kalıcı göçmen, mülteci veya sığınmacı, mübadil şeklinde tasnif yapılmıştır. Türkiye’de süreye bakılmaksızın genel itibarıyla yerleşmek için gelenler göçmen olarak kabul edilmektedir. Öte yandan 2510 Sayılı İskân Kanunu’na göre devlet tarafından yerleştirilenlere iskânlı göçmen, diğerlerine serbest göçmen denmektedir.⁶

Savaş gibi, kitlesel salgınlar gibi göç de hem nüfusu hem de toplumun sosyal yapısını derinden etkileyen önemli bir dinamik. Göç, birbirine yabancı toplulukları karşılaştırır, birlikte yaşama becerisi geliştirip ortak kültür oluşmasını sağlar; böylece yeni uygarlıklar kurulur.

Toplumsal bilincimize kodlanmış olan “göç” Orta Asya’dan beri tarihsel süreç içinde her dönem yaşanmıştır. Anadolu, her daim ya hedef ülke olmuş ya göçe sahne olmuş ya da göç güzergâhında bulunmuştur.

18.yüzyıldan itibaren merkezi ve milli devlet politikası gerçekleştirilmeye çalışılmış, homojen bir toplum yaratma amacına ulaşmak içinde göç, “araç” olarak görülmüştür. Yoğun olarak, kendinden olmayanı asimile etme, sınır dışına itme, yok etme faaliyetleri yaşanmıştır.⁷ Osmanlı’nın hâkim olduğu Asya ve Afrika kıtalarında; Batı’nın ve Rusya’nın uyguladığı emperyalizm sonucunda, göç kavramına dini ve etnik nitelik eklenmiştir. 19. ve 20. yüzyıllarda Rusya ve Batılı devletler; Balkanlarda, Kafkaslarda ve Kırım’da yaşayan Müslüman halkları, Osmanlı’nın çekilmesine paralel olarak, Anadolu topraklarına doğru göçe zorlamışlardır. Üstelik bu yüzyıllarda eğitim ve haberleşme faaliyetlerinin artması; hümanizm gibi düşünce akımlarının doğmasına rağmen göç, çok daha acımasızca gerçekleştirilmiştir.⁸

20.yüzyıldan itibaren özellikle de 2.Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan yeni sınırlar ve kitlesel nüfus hareketliliği “göç” kavramının, mülteci meselesi üzerinden yeniden gündeme gelmesine sebep olmuştur. Kimlerin mülteci sayılacağı konusu üzerinde uluslararası boyutta çokça tartışmalar yaşanmış, çözüm üretilmeye çalışılmıştır. 1951 yılında Birleşmiş Milletler

⁶ Cevat Geray, *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı*, Kalan Yayıncılık, Tunceli 2019, s.13.

⁷ Kemal H.Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s.13.

⁸ Kemal H.Karpat, *Türkiye’nin Göç Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniv.Yayımları, İstanbul 2015, s.24.

Cenevre Sözleşmesi'nde mültecilik: “ırkı, dini, milliyeti veya belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti ya da siyasal görüşü nedeniyle zulme uğrayacağı yolunda haklı bir korku taşıyan ve vatandaşı olduğu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da aynı korku yüzünden yararlanmak istemeyen kişi.” İfadeleriyle tanımlanmıştır. Türkiye 1961 yılında imzalayarak kabul ettiği Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan mültecilik tanımının kapsamını, 1994 yılında çıkardığı yönetmelikle daraltmış “sadece Avrupa’da yaşanan olaylar neticesinde ülkemiz sınırlarından giren kişileri” mülteci statüsü içine almıştır. Avrupa dışındaki bölgelerden gelenler için ise “sığınmacı” ifadesini kabul etmiştir.⁹

1.Dünya Savaşından itibaren Avrupa için “göç” kavramının anlamı değişmiş, eskisi gibi koloni amacıyla ham madde ve pazar arayışıyla yeni coğrafyalara yerleşmekten ibaret olmaktan çıkmıştır. Daha önce göç edenler için göç, hak ve hürriyetler açısından herhangi bir sorun teşkil etmiyor, anavatanlarına bağlılıkları devam ediyor ve genellikle de kendi tercihleriyle hareket ediyorlardı. XX. yüzyıla gelindiğinde göçe sebep olan şartlar değişmiş, dolayısıyla göç, devletsizler, yurtsuzlar, mülteciler, anlaşmaya tâbi göçmenler, geri gelenler, milli mülteciler, milletlerarası mülteciler gibi yeni kavramlarla karşılanmaya başlanmış, günümüze kadar da başka başka şekillere evrilmiştir.

1.ve 2. Dünya Savaşlarının yaşandığı 20.yüzyılda 150 milyon insan savaşların yıkıcı etkileri sebebiyle doğduğu topraklardan göç etmek durumunda kalmıştır. Böylece o zamana kadar derin etkilerini yaşamamış olan dünya ülkeleri, 1.Dünya Savaşından itibaren “göç” kavramını uluslararası güncel bir sorun olarak tartışmaya başlamıştır. 2. Dünya Savaşından sonra 1950 yılında BM Yüksek Muhaceret Komiserliği (BM UNHCR)¹⁰ 1951 yılında Dünya Göç Örgütü, mültecilere yardım etmek amaçlarıyla kurulmuştur. Bugün Birleşmiş Milletlere bağlı olarak faaliyetlerine devam etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu farklı dönemlerde siyasi, sosyal ve ekonomik durumuna göre değişen iskân politikası sürdürmüştür. Başlangıçta fetihlerle birlikte batıya doğru gelişen iskân uygulanırken, zayıflama döneminin başlamasıyla birlikte, terk edilen ve boş kalan arazilerde üretimin sürdürülmesi amacıyla içe dönük iskân uygulamıştır.¹¹

⁹ Tülay Alim Baran, “Cumhuriyet Sonrası Göç Olgusu ve İskân”, Geçmişten Günümüze Göç, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s.1385-1386.

¹⁰ Ahmet Cevat Eren, *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966, s.11-20.

¹¹ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997, s.1-4.

Anadolu sınır beylikleri, henüz Osmanlı Devleti'nin kurulmasından evvel Rumeli'ye geçerek buraları yurt edinmeye başlamışlardı. Bu yerleşme hareketi daha sonra burayı da içine alacak Türk devletinin zeminini oluşturmuştur. Bu sayede 14.yüzyıldan itibaren Osmanlılar Doğu ve Batı Trakya'da cihat politikasıyla fethe başladıklarında ciddi bir direnişle karşılaşmamışlardır. Fetih hareketiyle birlikte coğrafyaya sadece asker sevk etmekle kalmadılar, bölgenin imarını ve teşkilatlanmasını da tamamladılar, yeni köyler kurdular. Rumeli ve Balkan topraklarının fethiyle beraber yüzyıllar içinde zorunlu ve isteğe bağlı olarak sistemli şekilde, Anadolu'dan Müslüman Türk nüfus iskân edilerek bölgenin Türk yurdu haline gelmesi sağlandı. Eldeki kaynaklar, fetihten sonra göç ettirilen ilk muhacir grubun Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa eliyle Karesi vilayetinden olduğu ve Gelibolu'nun Kuzey bölgelerine yerleştirildiğini göstermektedir.¹²

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye yerleşmesi iki şekilde gerçekleşmiştir. İlki, seferler sırasında Anadolu'da bu bölgeye yakın yerlerden zorunlu olarak göçürülenler yani sürgün edilenler. İkinci iskân şekli ise kendi rızalarıyla olup, aşiret kuvvetlerine bağlı, gaza amacıyla ve ganimet almak için seferlere katılanlar. Her iki şekilde de yerleştirilenler evleriyle birlikte nakil oluyor, toprağı sahiplenmesi, yerel halkla kaynaşması sağlanıyordu. Böylece fetihlerin geçici olmadığı, fethedilen yerlerin vatan toprağı olarak addedildiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde ele geçirilen Rumeli ve Balkanlardan da tehlikeli görülen bir kısım yerli nüfus Anadolu'ya göç ettirildi. Osmanlı'nın uyguladığı bu sistemli göç hareketi 16. Yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir.¹³

Ömer Lütfi Barkan da Osmanlı'nın Balkanlarda yerleşme politikasının kuruluş devrinde merkezi otoritenin güçlendirilmesi amacıyla yapıldığına dikkat çeker. Anadolu'da varlıkları ileride tehlike oluşturabileceği konusunda riskli görülen nüfus ya da askerî açıdan güçlü bulunan bazı göçebe ya da yerleşik aşiretlerin Rumeli'ye sürgün edilmeleriyle zararlı siyasi girişimlerin başlamadan bertaraf edildiği gibi, önemli askeri görevler verilmek suretiyle yeni fethedilen yerlerin sınır güvenliği de sağlanmış oluyordu.

¹² Münir Aktepe, "XIV.ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dâir" ,*Türkiyat Mecmuası*, S.10, İstanbul 1953, s.299-312.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1.Cilt, 6.Baskı, s.179-180.

Anadolu'nun değişik yerlerinden farklı sebeplerle Rumeli'ye sistemli olarak yapılan sürgünlerle şehirli ve çiftçi nüfus kitleleri, batıya doğru uzanan coğrafyayı “şenlendirmişler” üretimin ve dolayısıyla vergi gelirinin devamlılığını sağlamışlardır.¹⁴

Osmanlı egemenlik anlayışına göre, yönetim altına alınan yerlerdeki yerli nüfus üzerinde, hâkimiyetini kabul etmeleri, vergi vermeleri koşuluyla asimilasyon siyaseti güdülmemiş, toplumsal barış tesis edilmeye çalışılmıştır. Halkın dini inançlarına müdahale edilmemiş, cemaatleriyle ilgili hususlarda özgürce karar vermelerine olanak sağlanmıştır.¹⁵

Müslüman Türk nüfus daha çok Girit, Makedonya, Teselya, Eğriboz, Trakya bölgelerine yerleştirilmiş, bölge XIV. yüzyıldan 1912 yılına kadar Türk egemenliği altında kalmıştır. 1914 yılında Osmanlı Devleti tarafından yapılan resmi istatistik raporlarına göre Batı Trakya'da 362.445 Türk, 86.255 Rum, 68.656 Bulgar, 1.296 Ermeni ve 3.952 diğer unsurlar bulunmaktaydı. Batı Trakya hariç olmak üzere Yunanistan'ın farklı bölgelerinde Osmanlı hâkimiyeti altındayken Müslüman Türk nüfus 800- 900 bin civarındaydı. Nüfusun yarısı 1923 öncesinde göç ederek bölgeden ayrılmıştır. 1923 mübadelesi ile Yunanistan'dan ayrılan Türk sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte 348 bin ile 475 bin arasında olduğu düşünülmektedir.¹⁶

1683Vienna Bozgunuyla başlayan süreç ile 1923 Lozan Antlaşmasının imzalanmasına kadar geçen süre içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'ya doğru çekilmesiyle imparatorluktan kopan yerlerdeki Türk ve Müslüman gruplara, bölgedeki hâkim topluluklar tarafından yapılan, kendilerini savunmasız bırakma, mallarını yağma, baskı ve zulüm Anadolu'ya yoğun göç yaşanmasına sebep olmuştur. 1683'ten itibaren Türk askerinin çekildiği yerlerden Müslüman-Türk halkları da çekilmeye mecbur kalmıştır.¹⁷

1699 Karlofça Antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte Balkanlarda yaşayan Müslüman halk kendilerini daha güvende hissedecekleri Anadolu topraklarına doğru yoğun göç dalgasını başlamıştır. Bununla birlikte XVIII. yüzyıldan itibaren iç isyanlar, vergi yükümlülüklerinin artması, geçim problemleri, asayişin bozulması gibi nedenlerle Anadolu'dan başkent İstanbul'a doğru da yoğun göç yaşanmıştır. Bu durum başkentte sosyal sorunlara neden oluyor; hükûmet, göçü engellemek ve İstanbul nüfusunu azaltmak için geriye iskân, “yerlerine

¹⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.13., s.213-225.

¹⁵ Şerafettin Turan, “Geçmişte Günümüze Ege Adaları Sorunu Boyutlar, Taraflar”, 3.Askeri Tarih Semineri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e kadar), Gnkur. Basımevi, Ankara 1986, s.37-38.

¹⁶ İpek, a.g.e., s.12-14.

¹⁷ İpek, a.g.e., s.2.

dönme şartı ile” vergi affı gibi yöntemler uyguluyordu.¹⁸ Hem sınır güvenliğinin sağlanması hem de üretimin aksamaması için göçebe aşiretlerin terk edilmiş topraklara zorunlu olarak göç ettirilerek yerleşik hale getirilmeleri başka bir çözüm olarak uygulanmıştır. Ancak konu detaylı olarak incelenmediği için Anadolu ve hatta Rumeli köylerinin boşalması ve yoğun kitlelerin büyük şehirlere ve özellikle İstanbul’a yığılmaları önlenemiyordu.¹⁹

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşıyla Rusya’nın uyguladığı baskı sonucunda Karadeniz’in iç kesimlerinde yaşayan Müslüman-Türk topluluklar da çareyi Anadolu’ya göç etmekte bulmuşlardır. 19.yüzyıl başlarına kadar devam eden göçlerde 300 bin ila 500 bin kişi göç etmiştir. 1853-1856 Kırım Savaşında da kaynaklara göre 600 ile 1 milyon arasında değişen sayıda Kafkas Mülteci Anadolu’ya göçürülmüştür.²⁰ Bu göçmenlerin bir kısmı Anadolu dışında Dobruca’ya yerleşmiştir. Dobruca’nın Romanya’ya geçmesiyle de 1881-1882’de Anadolu’ya göç etmişlerdir. Bu bölgeden göçler bazen aileler bazen de büyük kitleler şeklinde 1922 yılına kadar sürmüştür. 1853-1856 Kırım Savaşında Rusya’nın stratejik planına direnen Kafkas halklarının bir kısmı yok edilmiş bir kısmı da Osmanlı ülkesine sürülmüştür. 1862-64 yıllarında yine Kafkas göçleri yaşanmıştır. Kafkasların Çerkez, Çeçen, Abaza halkları siyasi ve dini nedenlerle göç etmek zorunda bırakılmıştır. Savaş sırasında yolculukta ya da hastalıktan ölen Kafkasların sayısı 1-1,5 milyon civarındadır. Bu bölgeden deniz ya da kara yoluyla göç ederek Anadolu’ya gelenlerin sayısı 1,5-2 milyondur.²¹

Osmanlı Hükûmeti, ülke savunmasında olduğu gibi ekonomisinin güçlü olmasında da nüfus hacminin önemine binaen, insan gücü potansiyelini artırma yoluna gitmiştir. Tarımı güçlendirerek ekonomiyi canlandırmaya çalışmıştır. Tarım arazilerini arttırmış ve tarımı ıslah etmiştir. Tanzimat Yüksek Kurulu 9 Mart 1857 tarihli kararname ile göç ve iskânla ilgili yeni düzenleme getirmiştir. Bu kararname ile “ülke kanunlarına ve sultana bağlılık” şartıyla Osmanlı topraklarının, yerleşmek amacıyla dileyen herkese açık olduğu duyurulmuştur. Buna göre, gelen göçmenler her türlü vergiden muaf tutularak, kendilerine bedelsiz olarak hazine topraklarından ekilebilir arazi verileceği açıklanmış, Rumeli’ye yerleşenler altı yıl, Asya’ya yerleşenlerin on iki yıl askerlik yapmayacağı, dinlerini özgürce yaşayabilecekleri taahhüt edilmiştir. Bu göç çağrısı bazı şartlara da bağlanmıştı. Örneğin, Osmanlı ülkesine yerleşmek isteyen ailelerin 60 mecdiye tutarında sermayeye sahip olmaları gerekmekte olup, kendilerine

¹⁸ Münir Aktepe, “XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul’un Nüfus Mes’elesine Dâir Bâzı Vesikalar”, *İÜEF Tarih Dergisi*, C.9, S.13, Eylül 1958, s.13-21.

¹⁹ Halaçoğlu, a.g.e., s.5.

²⁰ İpek, a.g.e., s.3.

²¹ Karpat, *Türkiye’nin Göç Tarihi*, s.31.

verilen toprakları, 20 yıl satamayacaklar ve ülkeden ayrılmak istemeleri durumunda da devlete geri vereceklerdi. Kararname yabancı dillere çevrilerek Avrupa gazetelerinde yayınlanmış, Avrupa'nın pek çok ülkesinden bilgi almak ve kayıt olmak için başvurular olmuştur. Göç etmek isteyenlerin aile üyelerinin isimlerini, mesleklerini ve mal varlıklarını bildirmeleri gerekmekteydi. Başvurular yurt dışındaki konsolosluklar aracılığıyla yapıyordu. İskân Kararnamesi Avrupa'nın her yerinde ilgiyle karşılanmış, “toprak bağışı” olarak algılanmıştı. Avrupa'nın pek çok yerinden ve Amerika'dan bilgi almak için mektuplar gönderildi. New York'ta bulunan Osmanlı Temsilcisi tarafından gönderilen mektupta “beyaz tenli olmayan yerlilerin de bu haktan faydalanıp faydalanamayacağı” soruluyordu. Kendisine gönderilen cevapta, imparatorluk içinde renk ayrımı yapılmadığı, herkesin bu haktan faydalanabileceği açıklanmıştır.

1839 Tanzimat'ın ilanına kadar göçmen işleri, başkentten valilere gönderilen talimatlarla ya da göçmen ailenin bizzat devletten yardım talebinde bulunmasıyla gerçekleştiriliyordu. Ayrıca yerel halkın kendi inisiyatifi ile yaptığı yardımlar da önemli yer tutuyordu. Göçmen işleri için Tanzimat Dönemi ile kurulan Şehremaneti teşkilatı eyaletlerde birimler açarak 1855 yılında modern hale bürünmüştür.²²

1857 yılına gelindiğinde Meclis-i Ali-i Tanzimat tarafından Göç ve İskân kararnamesi çıkarıldı. Bu kararnameyle devletin iskân politikası belirlendi, göçmenlerin iskân şartlarından nasıl yararlanacakları açıklandı. Hiçbir ayrıma tabi tutulmadan göçmenlerin kabul edileceği Avrupa gazetelerinde ilan edildi.

Göç işleri 1859 yılına kadar Şehremaneti tarafından görülürken göçün Kırım Savaşı etkisiyle çok yoğunlaşması Şehremaneti teşkilatının yetersiz kalmasına sebep olmuş, bunun üzerine 1860 yılında Göçmen Komisyonu oluşturulmuştur. İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu adıyla kurulan komisyon Osmanlı'nın son dönemlerine kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Komisyon göçmenlerin sevk ve iskânına uygun arazileri belirleyerek iskânı gerçekleştiriyor, vergi ve askerlikle ilgili düzenlemeler yapıyordu. Daha sonra çıkarılan arazi kanunnamesiyle göçmenlere toprak mülkiyeti hakkı tanınarak, toprağı sahiplenmesi sağlanmıştır.²³

²² Eren *a.g.e.*, s.39-45.

²³Şafak Yüca, “Tanzimat Dönemi Göç Yönetimi 1855-1866”, Yeditepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s.52- 53.

Avrupa'ya göre yüzyıl evvel göç ve göçmen meseleleriyle uğraşan Osmanlı Devleti, dünya medeniyetine örnek olacak şekilde Tanzimat Devrinde çıkardığı göçmen nizamnamesi ve tüzükler ile soruna insan haklarına uygun olacak şekilde çözümler aramıştır. Valilere gönderilen talimatname ile ırk, din, mezhep ayrımı yapılmadan topraklarımıza sığınan her göçmene eşit muamelede bulunulması bildirilmiştir. Avrupa'da ırkçılık konusunda en yaygın şekilde hak ihlalleri yaşanırken; bu talimatname ile Türklerin Türk topraklarına iltica eden insanlar arasında herhangi bir ayırım yapmaması önem arz etmektedir. Talimatnamedeki diğer konular: göçmenlerin 10 sene vergiden, 25 sene askerlikten muaf sayılmaları, ziraatla uğraşanlara uygun arazi verilmesi, iştilal koluna göre uygun yerlere iskân edilmeleri, maddi ve manevi koruma altına alınması.

Kırım Savaşı ile sadece 1856-1865 yılları arasındaki kısa dönemde Türkiye topraklarına 2 milyondan fazla göçmen geldiği düşünülürse Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sevk ve iskân sorununun ne boyutta olduğu anlaşılabacaktır.²⁴

1857 İskân Kararnamesi ile yaşanan başka bir önemli gelişme ise Amerika, Avrupa ve Rusya'daki Yahudilerin o sırada Suriye Vilayetine bağlı olan Filistin bölgesine yerleşmek için yoğun talepte bulunmalarındır. Amerikalı 40 aileden oluşan topluluk Filistin'de koloni kurmak amacıyla Yafa'ya geldiklerini açıkça beyan etmişler, bunun üzerine başvuruları iptal edilmişti. Devlet iskânla ilgili politikasında Filistin, Suriye bölgesinde yerleşimlerde kısıtlamaya giderek, tek tek göçlere izin vermiş, topluluk göçlerine yasaklama getirmiştir.²⁵

Türk göçünün en yoğun dalgalarından biri de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) dır.²⁶ Savaşın temel sebebi, Rusya'nın Ege ve Akdeniz'e ulaşmak için Balkanlar'da kontrolü altında bir Slav devleti kurma amacıydı. Savaşın devam ettiği sırada Rus ordusu ve ona yardımcı Bulgar çeteleri, Türk köylerine saldırılar düzenlemiş, nüfusun bir bölümünü yok etmiş, bir bölümünü de Osmanlı sahasına göç ettirmiştir.²⁷ 93 Harbi Göçü Osmanlı dış politikasını ve 2. Abdülhamit'in İslamcılık düşüncesini etkilemiştir. Göçmenlerinin maruz kaldığı kıyıma, malları ve toprakları ellerinden alınmış ve sefalet içinde İstanbul'a sığınmalarına bizzat şahit olan padişah, göçmenlerle, ilgilenmiş ve çıkardığı İskân Kanunu ile

²⁴ Eren, *a.g.e.*, s.7-24-41.

²⁵ Karpat, *Etnik Yapılanma ve Göçler*, s.153-157.

²⁶ İpek, *a.g.e.*, s.7.

²⁷ Karpat, *Türkiye'nin Göç Tarihi*, s.32.

göçmenlerin gelişlerini teşvik etmiştir. Kendi mal varlığından yardımlarda bulunmuş, Muhacir Komisyonunu toplayarak başına geçmiştir.²⁸

1877 yılına gelindiğinde göçmen sayısındaki önlenemez artış yeni düzenlemeleri gerekli kılmıştır. O zamana kadar göçmenler sadece köy ve kasabalara yerleştirilirken, köylerin dolması ve esnaflıkla uğraşan göçmenlerin köylerde barınamaması nedeniyle, 1877 yılında çıkarılan bir talimatname ile şehir ve şehir çevrelerine yerleşmelerine izin verilmiştir. Bu durum daha sonraki dönemlerde çarpık kentleşme sorununa sebep olacaktır. 1914 yılında ise göç ve göçmen işleri yeni kurulan Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'ne devredilmiştir.²⁹

26 Haziran 1877 Tarihli Tuna Vilayetinden Vali Kayserili Ahmet Paşa tarafından Mâbeyn başkâtibine gönderilen telgrafta Rusçuk'un düşman eline geçtiği, buradaki yerli halktan 25.000 kişilik nüfusun çok azının hayatta kaldığı, onların da daha güvenli yerlere gitmek zorunda oldukları anlatılmıştır. 5 Temmuz 1877 tarihli Serasker Redif Paşa'dan Sadarete gönderilen başka bir telgrafta ise Rusçuk köylerine ve Dobruca'daki Müslümanlara Bulgarlar tarafından katliam yapıldığı bir kısmının kaçarak canını kurtarabildiği, büyük çoğunluğun ise katledildiği bildirilmiştir.³⁰ İngiliz Konsolosluğu'nun düzenlediği bir raporda, 8.000 mültecinin Varna'ya ulaşmak için yollara döküldüğü, aç ve barınsız kaldığı, birçoğunun da yollarda öldüğü, tifo ve çiçek hastalığının yaygın olduğu bildirilmiştir. Hariciye Nazırı Server Paşa da Londra Sefiri Musurus Paşa'ya gönderdiği yazıda Rus vahşetini anlatmış ve 10.000 Türk mültecinin soğuk ve açlıktan ölmek üzere olduğunu bildirmiş ve yazıyı şu şekilde tamamlamıştır: *"Bu zavallıların hastalığa ve açlığa yenik düşmesini önlemek için bana 25.000 kuruş altın göndermesi için yalvarıyorum."*³¹

Türkmen, Yörük ve orada varlık gösteren toplulukların ortaklaşa kurduğu kültür, bir anda yok edildi. Rus ordusunun uğramadığı Doğu Bulgaristan'da kısmen de olsa Türkmenlerin varlığı devam etti. Bu dönemde Osmanlı topraklarına göç edenlerin sayısı 1 milyon civarında oldu. Bu göç dalgasında Rus ve Bulgarlar yerine Osmanlı idaresini tercih eden 30-40 bin civarında Yahudi de Osmanlı topraklarına göç etmiştir.³²

²⁸Eren, a.g.e., s.39-45

²⁹İbrahim Erdal, *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2018, s.85.

³⁰Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri Belgeler*, Cilt 1, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1968, s.126-130.

³¹Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri Belgeler*, 313-341.

³²Karpat, *Türkiye'nin Göç Tarihi*, s.32.

Balkan Savaşlarında da katliam, soygun ve ırza geçme, Türkleri yurtlarını bırakıp Osmanlı'nın elinde kalan topraklara doğru göç etmeye zorladı. Edirne, Kavala, Strumnitsa, Serez, Dedeağaç, Manastır gibi merkezlerde yaşanan katliam, hastalık, açlık ve göç bölgedeki Türk nüfusunu çok azalttı.³³ Balkan Savaşları yıllarında ölen Türklerin sayısı 1.450 bin, mülteci durumuna düşenlerin sayısı 410 bin civarındadır.³⁴

Balkan Savaşının henüz başlamasından önce Anadolu'ya doğru yapılan göçler, savaşla birlikte vahim bir hal aldı. Rumeli ve Makedonya'da yaşayan Müslüman Türk halkını yok etme ve kovma amacıyla girilen vahşet, insanların ya ölmeleriyle ya da İstanbul ve Anadolu'ya gelmeleriyle kendileri için sona eriyordu. Dönemin tanıkları yaşanan göçü şu sözlerle anlatmıştır: “...Başiboş sürünen bozguna uğramışlar ordusuna, Rumeli'nin bağlarından kopup gelen, daha perişan yüz binlerce muhacirin, yüz binlerce göçmenin sürüne sürüne, eriyeye eriyeye akan kabilelerini de eklemeliyiz. Evet Rumeli göçüyordu. Rumeli boşalıyordu. Rumeli Türkleri akıp geliyorlardı. Rumeli'yi asırlarca evvel alan, Rumeli'de asırlardır yaşayan son Türkler, XX. Yüzyılın başlarında alevlenen bu yangının alevleri içinde sonu bilinmez geleceklere doğru akıyorlardı...”³⁵ Neşr ve Vesâik Cemiyeti'nin Fransızca olarak yazımına başlanan “Kırmızı Siyah- Kitap” adlı eser, mezalimi belgelerle ortaya koymaktaydı. Dr. Ernestyck tarafından yazılan “Şarkta Almanya” isimli kitabın giriş bölümünde Balkan devletleri eliyle katledilen Müslüman sayısının 500 binden fazla olduğu aktarılmıştır.

Ordunun geri çekilmesiyle zulümden sağ kurtulabilenler İstanbul'a gelmişlerdi. Şehir çok acıklı bir manzaraya bürünmüş, bütün camiler, mescitler ve meydanlar göçmenlerle dolmuştu.³⁵ Ahmed Rasim Felah gazetesinde “Hal ve Mevki” adlı yazısında Balkan göçmenlerini 93 Harbi göçmenlerine benzeterek şöyle diyordu: “Dikkatimi bir şey çekti. O gördüğüm göçmen kabileleri bundan 35 sene önceki göçmenlerin aynısı... Arabaları, hasır örtüleri, kıyafetleri, yürüyüşleri, mandaları ve öküzleri yine o... Hiç değişmemişler. Öyle ki, 35 seneden beri devam eden bir uykudan biri kalksa, hâlâ Rus muharebesinin devam ettiğine kani olur. Yoksa yine öyle de ben mi uyanıyorum? İhtimal. Fakat mutlaka acı bir ihtimal. Çünkü Ruslar değişti, bunlar değişmedi. İşte muhaceretin sebebi, felsefesi, maddiyeti...”³⁶

Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında yapılan İstanbul Antlaşması'nda mübadele konusu gündeme gelmiştir. Yapılan ek protokol uyarınca

³³Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s.145-163.

³⁴McCarthy, *a.g.e.*, s.359.

³⁵Ahmet Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.31-44-69.

³⁶Felah, 12 Kasım 1912 (30 Teşrinievvel 1328)

Bulgaristan topraklarında kalan Türkler ile Osmanlı topraklarında kalan Bulgarlara mübadele uygulanmasına karar verildi. İskâna konu olan bölgelerdeki taşınmaz malların tespiti için komisyonlar kuruldu. Protokol uyarınca 53 Bulgar köyü ile 68 Müslüman köyünde tespit çalışmaları yapıldı. Ancak 1.Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla komisyon çalışmaları durduruldu. 1925 yılında gelindiğinde Türkiye ile Bulgaristan arasında yapılan Muhadenet Muahedesi'ne göre İstanbul hariç olmak üzere söz konusu bölgelerdeki taşınmaz mallar mütekabiliyet esasına göre bağlı oldukları devletlere geçirilecekti. 1928 yılında çıkarılan kanun ile de taşınmazları Bulgaristan'da kalmış olan Türkiye'de iskân edilen Türklerin haklarının ödenmesine karar verilmiş ancak icra vekillerince onaylanmadığı için söz konusu mallarla ilgili çıkarılan kanun uygulanmamıştır. Göçmenlerin mallarıyla ilgili ilkeler uygulanmamakla birlikte, bu kapsamda 41 bin kişi göç etmiştir.

1.Dünya Savaşı sırasında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde yoğun nüfus hareketliliği yaşanmış, buradaki Rus işgal bölgelerinde, Rum ve Ermeni çetelerinin baskı ve saldırıları, hastalıklar ve kıtlık gibi sebeplerle 800 bin kişi hayatını kaybetmiş, 1,5 milyon kişi de doğdukları topraklardan göç ederek cephenin batısına çekilmişlerdir. Yunan işgali sırasında da Batı Anadolu'da katliamdan kaçabilen nüfus İç Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldı.1924 yılında sadece Aydın'da 200 bin “felaketzede” bulunmaktaydı.³⁷ Millî mücadele yıllarında işgalden kurtarılmış bölgelere doğru olduğu gibi, Anadolu'dan dışarıya doğru da pek çok kitlesel göç olayı yaşanmıştır. Eylül 1922'de Anadolu'da, Rum işgalinin sona ermesiyle birlikte Anadolu'dan dışarıya göç edenler özellikle Rumlar ve onlardan daha az sayıda Ermeni ve Museviler olmak üzere azınlıklardı. Çünkü Anadolu'nun kurtarılmasıyla burada barınamayacaklarını anlayarak göç etmeyi tercih etmişlerdir. Anadolu'yu terk etmek için özellikle İstanbul'da ve Samsun, Trabzon gibi kıyı şehirlerinde yığılmalar oluşmaktaydı. Kıyı kesimlerinden Yunan gemileriyle, Doğu Trakya'dan ise trenlerle, kağnı ve at arabalarıyla tahliyeler gerçekleştiriliyordu. Sadece bir ayda 650 bin Rum, 1922 yılı sonuna kadar ise 1 milyondan fazla Rum Türkiye'den ayrılıp Yunanistan'a gitti. Gittikleri yerde oluşan nüfus yığılması orada bulunan Müslümanlara uygulanan baskının şiddetini de arttırmaktaydı.³⁸

Göç kültürel değişiminin en önemli sebebidir. Göçle karşılaşan topluluklar birbirinden pek çok şey öğrenirler. Yeni üretim faaliyetleri, yeni tohum, bitki ve hayvan türleri aktarılır. Yeni meslekler ortaya çıkar. Bu durum ekonomik kalkınmayı hızlandıracak bir ivme kazandırır. Örnek olarak Anadolu'da kullanılan sabanın yerini Rumeli göçmenlerden

³⁷ İpek, a.g.e., s.3-6.

³⁸ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000,s.7-8.

öğrenilen demir pulluk almıştır. Bursa Yıldırım'da dokuma endüstrisinin Bulgaristan muhacirleri sayesinde geliştiği kabul edilir.

Göç sonucunda yerli halkla göçmenler arasında, birkaç nesil devam edebilecek çatışma, asimilasyon, gettolaşma gibi sorunlar çıkabileceği gibi entegrasyon, sosyal uyum, toplumsal ittifak da sağlanabilir. Balkan, Kafkas, Kırım bölgelerinden gelen göçmenlerle yerli halk, aynı imparatorluğun parçalarıydılar. Bunun yanında aynı kaynak dil ve etnik yapıya sahip olmaları, aynı dine mensup olmaları gibi sebeplerle, yerli halkla göçmenler arasında münferit olaylar dışında çok ciddi bir çatışma yaşanmadan toplumsal uyum yakalanmıştır. Devlet, göçmenlerin iskânına da özel önem vermiş, göçmenlerin yerel halkla kaynaşmasını sağlamak için aynı kitlenin belli bölgeye yerleşmesinden ziyade, dağınık halde yerleşmesine özen göstermiştir.³⁹

19.yüzyılda Anadolu'ya gelen Balkan, Kafkas ve Kırımlı göçmenler, nüfusun demografik yapısını etkileyerek bölgenin Müslümanlaşmasını ve daha homojen bir yapı oluşturarak millileşmesini ve nihayet Türkleşmesini hızlandırmıştır. Göçün demografik yapıyı ne denli etkilediği şu örnekte de açıkça görülmektedir. İstanbul Fransız Elçiliği'nin, Paris'te bulunan Dış İşleri Bakanlığı'na gönderdiği Prosper de Barante imzalı raporda şu ifadelerle Bursa'daki değişim anlatılır: “Hüdavendigar vilayetinin nüfusu 1876 yılında 841.305 kişiyken 1906 yılındaki nüfus sayımına göre 1.691.277 kişi olmuştur. 30 yılda yüzde 101 oranında artmıştır. Nüfus artışını etkileyen muhacirler, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya ve Bosna'dan göç etmişlerdir. Muhacirlerin buraya yerleşmeleri Bursa'da Hristiyan nüfusunu yüzde 15 oranında düşürdüğü gibi, Hristiyanların elinde bulunan zirai üretimin de ağırlıklı olarak Müslümanlara geçmesine sebep olmuştur. Osmanlı Hükûmeti, muhacirler sayesinde tarımı güçlendirdikleri gibi şimdi de askerlik muafiyetini kaldırarak, onlardan ordu hizmetinde de faydalanmayı planlamaktadır.”

Savaş, kıyım, göç gibi acı tecrübeler yaşayan göçmenler hafızalarında birkaç kuşak sonrasını bile etkileyecek anılar barındırırlar. Bu acı tecrübeler vatan-millet sevgisi, vatan savunması şeklinde tezahür eder. Hem acı tecrübeleri hem de yeni geldikleri topluluğa kendilerini kanıtlama ve toplumda yer edinebilme amacıyla genellikle vatana bağlılık, milliyetçilik, vatan sevgisi gibi erdemler gelişir. 2. Meşrutiyetin ilanında etkili olan aydınların birçoğu Kafkas kökenli kimselerdi. Millî Mücadelenin kahramanı ve Türkiye

³⁹ Eren, *a.g.e.*, s.39-45.

Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün Selanikli olmasının yanında, İttihat Terakki üyelerinin de büyük kısmı Balkan göçmenidir.⁴⁰

Dünya tarihçileri Türk göçlerinin, imparatorluğun heterojen yapısının milliyetçilik akımının etkisinden kurtulamayarak yaşanmış olmasına bağlarlar. Halbuki Türk göçlerinin esas nedeni Osmanlı Devleti'nin sınırlarının daralmasıyla başlayan Avrupa ve Rusya'nın takip ettiği emperyalist siyasetten ve bir ideoloji haline gelen Türkleri Avrupa'dan atma amacından başka bir şey değildir.⁴¹

Rumlar Osmanlı tebaası içinde en çok imkâna sahip azınlıktı ve her tür yetkiye sahip olarak deniz ticareti konusunda gelişmişlerdi.⁴² Dış kaynaklı olarak ortaya çıkan milliyetçilik akımının Rumlar arasında yayılmasıyla Etnik-i Eterya Cemiyeti kuruldu. Bu durum Osmanlı Devleti'ne karşı girişilen isyan hareketlerini hazırladı. Eflak ve Boğdan'da başlatılan ilk isyan başarıya ulaşamadıysa da daha sonra Mora ve başka Akdeniz adalarında gerçekleştirilen isyan hareketleri Osmanlı Devletini uzun süre uğraştırmıştır.⁴³ Yunan ayaklanması başlangıçta iç meseleyken daha sonra Avrupa'nın karıştığı bir uluslararası meseleye dönüştü⁴⁴ 1830 yılında batılı devletlerin baskısıyla Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti Mora ve çevresinde Yunanistan'ın kurulmasını kabul etmiştir.⁴⁵ Attika ve Mora Yarımadaları, Eğriboz, güneyde Kilkat ve kuzeyde Selanik Körfezi açıklarındaki toplam 80 tane ada 1832 Londra Antlaşması ile Yunanistan'a verilmiştir.⁴⁶ Yunanistan, kurulduğu andan itibaren yine batının desteğiyle Osmanlı topraklarına doğru sınırlarını genişletmeye çalışmıştır. 1881 yılında Teselya, Larissa, Narda'yı topraklarına eklemiştir.⁴⁷ Hiçbir haklı gerekçesi olmadan Girit Adası'nı ele geçirmiş ve 1912-1913 Balkan Savaşları ile topraklarını iki kat arttırmıştır.⁴⁸ Yunanistan kurulduğu günden itibaren, Osmanlı'dan kopan diğer devletlerde olmadığı kadar aşırı, haksız ve inatçı yayılma emeli taşıyordu ve bu amaçla çevresinde genişleyebileceği topraklara ve denizlere göz dikmişti. Milli devletler çağında imparatorluk amacı taşıyorlardı.⁴⁹ Ancak bu amaç nüfusa

⁴⁰ Karpas, *Etnik Yapılanma ve Göçler*, s.20-81-102.

⁴¹ Eren, *a.g.e.*, s.41.

⁴² Bilal Şimşir, *Ege Sorunu Belgeler*, C:1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976, s.16.

⁴³ Mübahat S. Kütükoğlu, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları, Boyutlar, Taraflar", 3.Askerî Tarih Semineri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e kadar) Gnkur. Basımevi, Ankara 1986, s.133.

⁴⁴ Şimşir, *Ege Sorunu Belgeler*, s.18.

⁴⁵ Rifat Uçarol, "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi", 3.Askerî Tarih Semineri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e kadar) Gnkur. Basımevi, Ankara 1986,s.210.

⁴⁶ Şimşir, *Ege Sorunu Belgeler*, s.19.

⁴⁷ Uçarol, *a.g.m.*, s.210.

⁴⁸ Turan, *a.g.m.*, s.45-47.

⁴⁹ Şimşir, *Ege Sorunu Belgeler*, s.29.

egemen olmaktan ziyade coğrafyaya egemen olmaktı. Nüfus siyaseti gereği çok milletli yapı yerine homojen devlet yapısı kurmayı amaçladılar. Avrupa'nın da desteğini alarak bu amaca ulaşmak için harekete geçtiler. “Megali İdea” dedikleri bu siyaset için öncelikle Teselya, Epir, Makedonya, Trakya ve Ege Adaları'nı Yunanistan'a katmayı sonrasında da bütün Helenler'i birleştirmeyi planlıyorlardı. Helen emperyalizminin en önemli etkeni nüfustu ve Osmanlı egemenliğindeki bölgeleri Yunanistan'a katmak en önemli politikaları haline geldi. “Megali İdea” yı ve “enosis” i gerçekleştirmek için bölgedeki Müslüman Türkleri yok ederek demografik yapıyı kendi lehine çevirmeye çalışacaklardı. Bunun için soykırım ve katliam metodu ile göç metodunu kullanmışlardır.⁵⁰ Yunanistan'ı Yunan Krallığının küçük bir bölümü olarak görüyorlar, Selanik, Serez, İzmir, İstanbul, Trabzon, Girit'i içine alan coğrafyanın Helenizm ülküsüyle birleştirmeyi amaçlıyorlardı. Helenizm'in iki büyük merkezi Atina ve İstanbul'du.⁵¹ Amerika'da yaşayan Yunanlı Prof. Psomiades mega ideali şu sözlerle anlatmıştır: “Gerçekten, hemen hemen yüzyıl boyunca Yunan halkı Megali İdea'ya, yani bütün Helenlerin bağımsızlığı ve birleştirilmesi dış politikasına hareketle bağlı kaldı. Ta başından beri genç krallık (Yunanistan) bu emeli gerçekleştirmek uğruna yoğun bir diplomatik çalışmaya girişti. Yunanistan Dış İşleri Bakanlığı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kurtarılabilecek eyaletlere göre dairelere ayrılmıştı: Makedonya, Teselya, Epir, Girit Daireleri gibi.” Bilal Şimşir, milli mücadele zaferi ile Yunanistan'ın Anadolu macerası utanç duyması gerekecek biçimde “geçici olarak duraklamıştır.” Demektedir.⁵²

⁵⁰ İpek, a.g.e, s.14-15.

⁵¹ Richard Clogg, “The Greek Millet in the Ottoman Empire”, Christians and Jews in the Ottoman Empire, Der: Benjamin Braude, Bernard Lewis, Londra 1982, s.193.

⁵² Şimşir, Ege Sorunu Belgeler, s.29.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE NÜFUS MÜBADELESİNİN KABULÜ

1.1.1 Mübadele Tartışmaları

Balkan Savaşları'nın ardından Doğu Trakya ve Batı Anadolu'da bulunan Rumlar Yunanistan'a doğru göç etmeye başladılar.⁵³ Savaşlarda düşmanla iş birliği yapan Rumlar Edirne'nin Türkler tarafından geri alınmasıyla kaçarak Türkiye'yi terk etmişlerdir. Ayrıca 12 bin Rum asker kaçağı ve Anadolu'da mal varlığı bulunmayıp Makedonya'da Türklerin bıraktığı taşınmaz malları ele geçirmek niyetinde olan Rumlar da göç ettiler. Yunan hükûmeti de boş durmuyor Türk resmi makamlarını Avrupa karşısında zor durumda bırakmak ve siyasi baskı oluşmasını sağlamak için propaganda ve ajanlık faaliyetlerini sürdürüyor, topluluklar arasında nefret ve kaos ortamı yaratıyordu. Yunan ajanlar, mega idea amacını gerçekleştirmek amacıyla türlü vaatlerle bölgedeki Rumları göçe ikna etmeye çalışıyorlardı.

Yunanistan'a geçen yerlerde yerleşik Müslümanların mallarına ve canlarına yapılan saldırılar bu sırada artarak devam ediyordu. Bundan dolayı Türk halkındaki tepki dışişlerine telgraflarla dile getiriliyordu. Yaşanan saldırılar Yunan resmi makamlarına bildirilse de sonuç alınamıyor, saldırılar kesilmiyordu. Yunan makamları, saldırıların dışarıdan gelen tahrikler sebebiyle yaşandığını dile getirerek önleyici hiçbir tedbir almıyordu. Nihayet 8 Haziran 1914 tarihinde Doğu Trakya ve Aydın bölgelerinde yaşayan Türk ve Rumlardan uygun sayıda ailenin yer değiştirilmesi teklifi sunuldu. Terk edilen mal ve mülkün mübadelesi için komisyon kurulması da bu teklif içinde yer alıyordu.

Yunanlıların taşkınlık ve saldırıları sonucunda göç hareketi onların aleyhine bir hal almaya başlayınca Venizelos Aydın sahil kesiminde yaşayan Rumlarla; Makedonya'daki Türklerin mübadele esaslarını görüşmeyi kabul etti. 1 Temmuz 1914 tarihinde de anlaşma onaylandı.⁵⁴ Osmanlı ve Yunan görevlilerinden oluşan "Mübadele-i Muhacirîn Komisyonu" adıyla ortak bir komisyon kuruldu. Komisyon mübadelenin ilkelerinin belirlenmesi ve göçe konu olan bölgelerdeki Rum ve Türklerin mal ve emlakının tespit ve değerinin tahkikatı ile görevlendirildi.⁵⁵ İş hızlandırmak için kurulan tali komisyonlar İzmir'de ve İstanbul'da toplandı. Ancak yapılan müzakerelerden bir sonuç çıkmadığı gibi Türk ahaliye uygulanan baskı ve saldırıların şiddeti de arttı. Bu durum 1. Dünya Savaşı'na kadar devam etti. Savaşın

⁵³ *İskân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, (Yazarı bilinmiyor), İstanbul 1932, s.7.

⁵⁴ İpek, a.g.e., s.21-22-23.

⁵⁵ *İskân Tarihçesi*, s.8.

başlamasıyla da komisyon çalışmaları ve müzakereler sona erdirildi. İzmir ve Trakya sahasından göç etmiş bulunan Rumların bir kısmı itilaf devletlerince Anadolu'daki yerlerine geri getirildiler. Daha sonra Yunan kuvvetlerinin mağlubiyeti üzerine ise söz konusu Rumlar Yunan ordusu ile birlikte tekrar Yunanistan'a çekildi. Daha önce 1913 yılında imzalanan Atina Antlaşmasında terk edilen arazilerde bulunan gayrimenkullerin tasarruf hakkı saklı kalma koşulu vardı. Buna rağmen Yunan hükûmeti Selanik ve Makedonya'dan göç eden Türklere ait gayrimenkullere el koydu. Bunun üzerine Türk hükûmeti, Yunanistan resmi makamlarına Türkiye'de bulunan Rum mallarının da aynı şekilde gasp edileceğini bir nota ile bildirdi. Bu gelişme sonucunda Yunanistan, ülkeden geçici olarak ayrılanların mallarına el konmayacağını, dönmek üzere ayrılanların gayrimenkullerinin ise metruk emval kapsamında kabul edip, Rum göçmenlerin iskânına açılacağını bildirdi. Yunan hükûmetinin komisyon kararını beklemeksizin Türk mallarını istimlak etmesi açıkça Atina Antlaşmasını ihlaldir. Bu ihlalin amacı, arazisini ve evini kaybetmiş Türklerin Anadolu'ya göçünü hızlandırmaktır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında da Yunanistan hâkimiyeti altında bulunan Türklerin yaşadıkları sıkıntılar değişmemiş, baskı ve şiddet devam etmiştir. Batı Trakya'daki Türkler, göçe zorlama, haksız yere tutuklama, köy basma, mallarını yağma ve türlü işkenceye tabi tutulmuşlar, haberleşme özgürlükleri kısıtlanmış; köyler, camiler, mescitler ve mezarlıklar önce Bulgarların sonra Rumların taciz ve saldırılarına uğramıştır.⁵⁶

Yunanistan, savaşta kendisini galipler safında görüyor ve itilaf devletlerinin yanında yer almanın karşılığını bekliyordu. Venizelos, Başkan Wilson'un yayınladığı barış ilkelerinde geçen "self determination- milletlerin geleceklerine karar verme hakkı" maddesine dayanarak Paris Barış Konferansı'nda büyük Yunanistan hayalini ve bu hayali ülkenin sınırlarını açıkladı. Yunanistan topraklarının doğal devamı saydığı Trakya, Ege'deki tüm adalar ve Bandırma'nın doğusundan Kalkan'a kadar olan Batı Anadolu topraklarını büyük Helen ülkesinin parçaları olduğunu iddia ediyor, boğazların ise Türklere ait olmasının Avrupa'ya büyük zarar vereceğini ileri sürüyordu. Burada bulunan Türkler için de kendince bir çözüm bulmuş, Batı Anadolu'da yaşayan -iddia ettiğine göre- "az sayıda" Türk halkı, İç Anadolu'da yaşayan Rumlarla mübadele edilmesi önerisinde bulunmuştu. Bu teklif mübadele sorununun ilk girişi olarak kabul edilebilir. Bunun yanında ısrarını haklı gerekçeye dayandırmak için bölgede Rum halkının nüfusunun daha yoğun olduğu iddiasını ortaya attı. İngiltere, daha

⁵⁶ İpek, *a.g.e.*, s.24-25-26.

önceki gizli anlaşmalarla İtalya'ya verdiği sözden dönerek, kendi çıkarları için daha uygun olacak şekilde Batı Anadolu'nun Yunanlılara verilmesi konusunda ABD ve Fransa'yı da ikna etti. Bu durum Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasına ve Türk-Yunan Savaşı'nın başlamasına sebep oldu. İngilizlerin desteği ile ilerleyen Yunan ordusu Genelkurmay Başkanı: *"bu savaş, Helenizm'in Anadolu'yu uygarlığa açmak için başlattığı savaşın devamıdır. Yunanistan, artık Anadolu'da istediği yere yerleşme ve boğazları koruma hakkına kavuşmuştur. Yunanistan bu konuda ısrar etmekte kararlıdır ve savını kabul ettirecek güçtedir."* Sözleriyle yayılmacı politikalarını açıkça ortaya koymuştur. Yunanistan'ın İngiltere'ye ve kendilerine olan yersiz güvenleri Sakarya Meydan Savaşı'yla sona ermiş, istila planları Batı'da "Yunanistan'ın Anadolu Macerası" şeklinde ifade bulmuştur.⁵⁷

Türk-Yunan Savaşının sona ermesi ve Yunan askerlerinin Anadolu'dan çekilmesiyle birlikte 1 milyon Rum da Anadolu'dan Yunanistan'a gitti. Bu nüfus o zaman için Yunanistan nüfusunun dörtte biri oranındaydı. Kalabalık bu göçmen kitlesi, ülkede ekonomik ve sosyal kaosa neden oldu. Savaştan yenik çıkmış bulunan Yunan ordusu, ihtilal Komitesini kurdu, kralın tahtan inmesi ve meclisin dağılması için başkaldırdı. Kral Konstantinos'un tahtan indirilmesiyle Venizelos başkanlığında İhtilal Komitesi iktidarı ele geçirdi. Ardından yenilgiden sorumlu tutulanlar hakkında yargılamaya başlandı. Siyasi ve askeri yetkililer vatana ihanet suçundan ölüm ve ömür boyu hapis cezalarına çarptırıldılar. Yunanistan'da yıllarca sürecektir siyasi iktidarsızlığa sebep olacak şekilde halk Venizelosçular ve kralcılar olmak üzere iki kutba ayrıldı. Bundan sonra Venizelos üzerine aldığı hakla, hükûmete danışmaksızın her türlü belgeyi ülkesi adına onaylayabilecekti. Yunanistan'ı temsilen her tür mutlak yetkiye sahip olarak Lozan'a katıldı.⁵⁸

Yunanistan'da yaşayan Türklere yapılan baskı özellikle Kurtuluş Savaşından sonra daha da arttı. Terör ortamı oluştu, Türkler temel ihtiyaçları için bile evden çıkamıyorlardı. Anadolu'dan kaçarak gelen Rum ve Ermeniler, Makedonya'daki Türk köylerine yerleştirildiler. Türkler, gelenlerle aynı evde birlikte yaşamaya zorlandılar, ya da cami ve Türk okullarına yerleştirildiler.⁵⁹

Anadolu'dan göç eden Rumlarla birlikte aynı dönemde Bulgaristan'dan ve Rus ihtilali nedeniyle Rusya'dan da Rum göçmen Yunanistan'a sığınmıştı. Yığılan bu göçmen nüfusu

⁵⁷ Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", 3.Askeri Tarih Semineri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e kadar), Gnkur Basımevi, Ankara 1986, s.244.

⁵⁸ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.326.

⁵⁹ Raif Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele*, Avrasya Etnografya Vakfı, Bursa 1999, s.44-46.

ülkede toplumsal sorunlara sebep oluyordu. Venizelos Rum göçmenleri sorununu Milletler Cemiyeti'ne taşıdı. Cemiyette konu ele alındı ve çözümler arandı. Venizelos Yunanistan'daki yer sorununa işaret ederek ülkelerinde bulunan 350 bin Türk'ün Anadolu'ya gönderilmesini istedi.⁶⁰

15 Mayıs 1919 tarihine Yunanlıların İzmir'e çıkışı ile başlayan Yunan işgal süreci ve Türk-Yunan Savaşının cephe safhası Eylül 1922'de Yunan yenilgisiyle sona ermiş bulunuyordu. Bundan sonra 03 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'da başlayan görüşmelerle mücadele diplomatik sahaya kaydırılmış, bu süreçte ağır, diplomatik bir imtihan verilmiştir. 11 Ekim 1922 tarihinde, Türkiye adına Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve İngiltere, Fransa, İtalya devletleri adına işgal kuvvetleri komutanları arasında Mudanya'da, Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın imzalanması ile 1918 Mondros Anlaşması geçersiz hale gelmiştir.⁶¹

Mudanya Ateşkes Anlaşmasında alınan karar gereği barış görüşmelerinin Lozan şehrinde başlayacağı, İtilaf Devletleri tarafından Türkiye'ye bildirilmiş, 27 Ekim 1922'de "...Ankara Büyük Millet Meclisi Hükûmetini Lozan'a delegelerini göndermeye davet etmekten onur duyarlar..." şeklindeki notayla Türkiye Lozan Konferansına davet edilmiştir. Bu çağrı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur tarafından açıklanmıştır. Açıklamada Rıza Nur, İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerinden üç dilde ayrı ayrı nota geldiğini bildirmiştir. Notada, "doğuda savaşa nihayet vermek maksadıyla sulh antlaşmasının imzalanması için toplanılacağı" ifade edilmiştir.⁶² Konu 28 Ekim 1922 tarihinde Lozan Konferansına davet edildik şeklinde haberle basında da yer almıştır.⁶³ İsmet Paşa, barış konferansına gönderilmek üzere görevlendirilecek heyet konusunda çekimser davranıyor, konuyla ilgili görünmüyordu. Hariciye Vekili, hükûmet varken kendisine görev düşmeyeceğini düşünüyordu. Büyük bir seferden sonra, bir de Mudanya Mütarekesi gibi zorlu bir siyasi görevden sonra yorgun olduğunu hissediyordu.

Bursa'dan Ankara'ya dönüş yolunda bu konuyla ilgili Atatürk ile görüşmelerini şu şekilde anlatıyor: "*Mustafa Kemal Paşa, bu defa benimle ciddi olarak konuştu. Kesin vaziyet aldı. _Behemehâl gideceksin, başka çaremiz yoktur, bu vazifeyi yapacaksın_ dedi. Ben _Hariciye Vekili var_ diyorum. O _sen Hariciye Vekili olacaksın_diyor. Bu vaziyette*

⁶⁰ Akgün, a.g.m, s.247-249.

⁶¹ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, (1924-1945)*, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s.61.

⁶² TBMM Zabıt Cerideleri, 1.Dönem, 128.Birleşim, C:24, s.221.

⁶³ Tanin, 28 Ekim 1922 (28 Teşrinevvel 1338)

Bursa'dan ayrılıp Ankara'ya geldik."⁶⁴ Atatürk, cephede Yunanlılara karşı gösterdiği başarıları ve Mudanya Mütarekesindeki diplomasi yeteneği nedeniyle İsmet Paşa'nın Lozan'da sorumlu olmasını istemiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa, meclis kararıyla Hariciye Vekili ve baş delege, Eski Maliye Bakanı ve Trabzon Milletvekili Hasan Saka ile Sağlık Bakanı ve Sinop Milletvekili Rıza Nur delege olarak kabul edilmiştir. Onların yanında Celal (Bayar), Hikmet (Bayur), Ruşen Eşref (Ünaydın) ve Yahya Kemal (Beyatlı) da müşavir olarak atanmışlardır. Ayrıca heyet, basın danışmanları, mütercim, kâtip olmak üzere toplam 33 kişiden oluşuyordu.⁶⁵

Konferansta en kalabalık heyeti, Dış İşleri Bakanı Lord Curzon'un temsil ettiği İngiltere oluştuyordu. İkinci kalabalık heyet Elefterios Venizelos'un temsil ettiği Yunanistan'a aitti.⁶⁶ Diğer temsilcilerin aksine Venizelos'un herhangi bir resmi görevi bulunmamaktaydı. Buna rağmen her tür resmî belgeyi imzalamaya tam yetkiliydi. Bu durum Yunanistan'ın o zamanki umutsuz halini göstermesi bakımından önemlidir. Curzon, Orta Doğu ve diplomasi bilgisi ile konferansa her açıdan hâkim durumdaydı ve müttefiklerin sözcüsü konumundaydı.⁶⁷

TBMM'de Lozan'a gidecek heyetin, Avrupa'da takip edeceği siyaset müzakere edilmiş, Misak-ı Milliden taviz verilmeyeceği üzerinde durulmuş ve heyetin arkasında genç, zinde Türk ordusu ile TBMM'nin bulunduğu ifade edilmiştir.⁶⁸ Hükûmet tarafından verilen 14 maddelik talimattaki maddeler: 1.Doğu sınırı, 2.Irak sınırı, 3.Suriye sınırı, 4.Adalar, 5.Trakya sınırı, 6.Batı Trakya, 7.Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası, 8.Kapitülasyonlar, 9.Azınlıklar, 10.Osmanlı borçları, 11.Orduya ve donanmaya sınırlama konmasının söz konusu olamayacağı, 12.Yabancı kuruluşlar, 13.Osmanlı'dan ayrılan ülkeler için Misak-ı Milli'nin şartlarının geçerli olacağı, 14.Cemaat ve vakıfların haklarının eski anlaşmalara göre sağlanacak olması. Bu talimatlar dışında İsmet Paşa görüşmelerin seyrini düzenli olarak Ankara'ya bildirmiş, kritik konularda da Bakanlar Kurulu'nun görüşünü almış, Atatürk ile de yoğun bir telgraf trafiği yaşanmıştır.⁶⁹

Konferansın başladığı gün İsviçre Konfederasyon Başkanı Hab Konferans açılış nutkunu okudu. Ardından İngiltere adına Lord Curzon konuşma yaptı. Herkes oturumun

⁶⁴ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018, s.314-315.

⁶⁵ Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1943, s.36-39.

⁶⁶ Erdal, *Mübadele*, s.43.

⁶⁷ Oran, *a.g.e.*, s.217.

⁶⁸ *TBMMZC*, 1.Dönem, 132.Birleşim, C:24, s.340.

⁶⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2010, s.1025-1026.

tamamlanacağını zannederken, İsmet Paşa, planda olmamasına rağmen beklenmedik şekilde kürsüye geçti ve söz aldı. Konuşmasında barış ve eşitlik, Türkiye'nin bağımsızlığı, Anadolu'daki halkın yaşadığı sıkıntılar, Anadolu'da yağma ve katliamlar konularına değindi. İsmet Paşa'nın nutku salonda büyük ilgi uyandırdı. Özellikle Venizelos, Yunanlıların Anadolu'da giriştikleri yağma ve katliamların baş sorumlusu halindeydi, yöneltilen ithamlar karşısında herhangi bir söz almadı. Bu şekilde Lozan Konferansının açılış günü tamamlandı.⁷⁰

Lozan'da alt komisyonlarda, İtalya'nın elindeki 12 ada ile İmroz ve Bozcaada'nın silahsızlandırılması koşuluyla Yunanistan'a bırakılması, Yunanistan ile sınırın Meriç Nehri olması, Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin karşılıklı değişimleri ile sivil tutsaklar ve savaş tutsakları konuları tartışılmıştır.

Tam ve resmi adıyla “Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lausanne Konferansı”⁷¹ 21 Kasım 1922 tarihinde başladı. İki dönem şeklinde gerçekleşti. 21 Kasım 1922 tarihinden 4 Şubat 1923 tarihine kadar 2,5 ay süren birinci döneme, daha çok kapitülasyonlar ve mali konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle ara verildi. Bu arada Türk heyeti yurda geri dönmüş, bu süre zarfında Vekiller Heyetinde ve TBMM'de uzun süren tartışmalar olmuş, hatta savaşın devam etmesi ihtimali üzerinde durulmuştur.⁷² İlk dönem Türkiye, uluslararası hukuktan doğan meşru haklarını İtilaf Devletlerine kabul ettirmeye çalışırken İtilaf Devletleri, üzerinde ufak değişikliklerle Sevr'i Türkiye'ye dayatmaya çalışmıştır. 2,5 ay süren aranın ardından 23 Nisan 1923 tarihinde ikinci dönem başlamıştır. TBMM'de yapılan açık oylama ile heyette görev alacaklar tekrar seçilmiştir.⁷³

17 Temmuz günü anlaşma maddeleri üzerinde mutabık olunmuş, imza edilir hale gelmiştir. Toplam 8 ay süren görüşmeler neticesinde 24 Temmuz 1923 tarihinde antlaşma imzalanmıştır. Lozan, sadece savaşı sonlandırmasından değil, aynı zamanda, Türk Milletinin hürriyet ve hâkimiyet haklarının tüm dünya tarafından tanınmasını sağlaması bakımından önemlidir.⁷⁴ Anlaşma yüzyıllardır Türk ulusuna karşı yürütülen, Sevr ile tamamlandığı zannedilen yok etme çabalarının yıkılışını belgeler.⁷⁵

Antlaşma 5 bölümden ve 143 maddeden oluşmakta olup, 45 maddeden oluşan birinci bölüm sınırlar, azınlıklar ve vatandaşlıkla ilgili konular içermektedir. 18 maddeden oluşan

⁷⁰ Karacan, *a.g.e.*, s.62-65.

⁷¹ Oran, *a.g.e.*, s.218-219.

⁷² Karacan, *a.g.e.*, s.216-219-229.

⁷³ TBMMZC, I. Dönem, 24. Birleşim, C:29, s.124.

⁷⁴ Karacan, *a.g.e.*, s.458-462.

⁷⁵ Atatürk, *Nutuk*, s.1023.

ikinci bölüm ve 36 maddeden oluşan üçüncü bölüm iktisadi ve mali konular, 44 maddeden oluşan dördüncü ve beşinci bölümler sağlık, sosyal ve tutsaklarla ilgili konulardan oluşmaktadır.⁷⁶ 21 Ağustos 1923 günü TBMM’nde Lozan Antlaşması maddeleri okunarak onaylanmış ve kanunlaştırılmıştır.⁷⁷

Lozan Antlaşması’nın imzalanmasıyla Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Lozan Heyeti Başkanı ve Hariciye Bakanı İsmet Paşa’ya gönderdiği telgrafta: “*Millet ve hükûmetin zâtı âlilerine tevcih etmiş olduğu yeni vazifeyi muvaffakiyetle itmam buyurdunuz. Memlekete bir silsile müfit hizmetten ibaret olan ömrünüzü bu defa da tarihi bir muvaffakiyetle tetviç ettiniz. Uzun mücadelelerden sonra vatanımızın sulh ve istiklâle kavuştuğu bugünde parlak hizmetiniz dolayısıyla zât-ı âlinizi, muhterem arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan beyleri ve mesainizde size yardım eden bütün heyeti murahhasa azasını müteşekkirene tebrik ederim.*” sözleriyle kutlamıştır.⁷⁸

Balkanlar ve Rumeli bölgelerinden Anadolu’ya; Anadolu’dan da tersi yöne doğru yaşanan yoğun göçün, hukuki zeminde karşılık bulması gerekiyordu. Bu hukuki zemine ancak Lozan gibi tarafsız ülkelerin de bulunduğu uluslararası bir anlaşmayla varılabilirdi.

Milletler Cemiyeti tarafından Lozan görüşmeleri öncesinde her iki ülkedeki demografik yapıdaki değişimleri tespit etmesi için görevlendirilen Dr.Fridtjof Nansen, Yunanistan’da ve Türkiye’de incelemelerde bulundu⁷⁹ Ankara’da Atatürk ile de görüşmüş, İstanbul’da gazetecilere verdiği demeçte: “*Benim vazifem, ırk, din, mezhep farkı gözetmeden muhacirlere yardım etmek.*” Şeklinde açıklama yapmıştır.⁸⁰

Lozan görüşmeleri sırasında Nansen, raporunun okunmasından sonra incelemeleri neticesinde edindiği kanıyı şu şekilde açıkladı: Mübadele, iki halk için de elzem ve gereklidir. Hem Yunan hem de Türk hükûmetleri temsilcileri mübadeleye olumlu yaklaşmaktadır. Mübadele sadece iki halkın geleceğine değil; dünya barışına da katkı sağlayacaktır. Ayrıca tarımla geçinen göçmenlerin gelecek yaz ürün alabilmeleri ve geçimlerini sağlayabilmeleri için, hiç olmazsa bir kısmının, üç ay içinde yeni yerlerine iskânlarının yapılması gerekmekte yoksa şu anda da ekonomik olarak çok kötü koşullarda bulunan bu insanlar için durum çok daha vahim bir hal alacaktır.

⁷⁶ Soysal, *a.g.e.*, s.85-142.

⁷⁷ TBMMZC, 2.Dönem, 7. İçtima, C:1, s.111-242.

⁷⁸ Atatürk, *Nutuk*, s.1050.

⁷⁹ Akgün, *a.g.m.*, s.248.

⁸⁰ Eren, *a.g.e.*, s.29.

İsmet Paşa, bu oturumun resmi gündeminin sadece savaş tutsaklarının mübadelesi olduğunu söyleyerek, usule vurgu yapmış ve konuya ihtiyatlı yaklaşmıştır. Nüfus mübadelesi sorununun azınlıklar sorununun çözümüne bağlı olarak çözülebileceğine inandığını, komisyon da bu görüşe katılırsa bir sonraki oturumda konunun detaylıca tartışılabileceğini söylemiştir.⁸¹ İsmet Paşa'nın bu çıkışının sebebi, Lozan'a gelmeden önce hükûmet tarafından verilen 14 maddelik talimatta Yunanistan ile ilgili olan 5 konudan birinin "azınlıklar" meselesi olmasıydı. Yunanistan ile ilgili diğer konular ise: adalar, Trakya sınırı, Batı Trakya, Osmanlı borçları şeklindeydi.⁸²

Lozan Barış Konferansı başladığında mübadele konusu detaylı olarak tartışıldı. Yunan temsilci önce ülkede bulunan Rumların Anadolu'ya geri gönderilmesini önerdi. Ancak Türk tarafı karşı çıkarak bunun söz konusu bile olamayacağını bildirdi. Bunun üzerine Yunanistan sınırları içinde bulunan 400 bin Türk'ün meskenlerinin Rum göçmenlerine bırakılarak zorunlu olarak göçürülmesi gerektiğini dile getirdi.⁸³ Lozan görüşmeleri devam ederken, Başbakan Rauf Bey, İsmet Paşa'ya gönderdiği telgraflarda, azınlık sorununun mübadele ile çözülmesi yönündeki kamuoyunda oluşan beklentiyi aktarmıştır. Girit Adasında ve Yunanistan'ın diğer bölgelerinde Rum çeteler tarafından Türk kızların kaçırıldığı, yerel Müslüman liderlerin idam edildikleri ve Müslümanlar üzerindeki türlü baskıları anlatarak mübadelenin elzem olduğu anlatılmıştır.⁸⁴

İsmet Paşa ile Lozan'a delege olarak gönderilen isimlerden Rıza Nur'un TBMM Zabıtlarına geçen ifadelerine göre Türk-Yunan Mübadele Antlaşmasının zorunluluğunun Türkiye açısından iki önemli sebebi bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi Yunanistan'ın kuruluşundan itibaren hâkim olduğu Teselya, Mora gibi bölgelerde Türkleri yok etme faaliyetleridir. Makedonya'da kalan Türklerin kurtarılmaması aynı akıbetin burada da vuku bulmasına göz yummak olacaktır. Burada bulunan Türkleri kurtarmak insani ve milli bir sorumluluk olarak addedilmiştir. Aksi halde Yunanistan'daki Türkler birkaç yıl içinde tamamen yok olabilirler. İkincisi ise milli menfaatler gereği Anadolu'daki Türk nüfusunu

⁸¹ SehaL.Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Belgeler*, 1-1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s.115-119.

⁸² Oran, *a.g.e.*, s.325-326.

⁸³ İpek, *a.g.e.*, s.27.

⁸⁴ Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç, Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul 2006, s.112-113.

besleyecek yararlı ahaliyi getirerek homojen yapıyı sağlamlaştırmaktır. Bu nüfus membaı Türkiye için servet değerinde kabul edilmelidir.⁸⁵

Meclisteki Lozan görüşmeleriyle ilgili tartışmalarda Rıza Nur: “bir tarafta biz, diğer tarafta bütün bir cihan vardı” sözleriyle yürütölen diplomasinin ne şartlarda yapıldığını özetlemiştir. Patrikhanenin durumu, azınlık hakları ile ilgili bilgi vermiş, patrikhane ile ilgili eleştirilerde, dini vasfı dışında herhangi bir vasfı olmayacağı, siyasi gücünün Türkiye’nin kontrolünde olacağını anlatmıştır.⁸⁶ Batı Trakya Türklerinin zorunlu mübadeleye dâhil edilmesinin, Misak-ı Millide geçen “Batı Trakya Türklerinin geleceklerine kendilerinin karar vermesi” maddesine aykırı olduğu konusunda ikazda bulunulunca, Rıza Nur, İstanbul Rumlarına karşılık, Batı Trakya Türklerinin mübadele dışında tutulacağını açıklamıştır.⁸⁷ Tartışılan diğer konular, kapitölasyonlar, borçlar ve iktisadi konular olmuş, Lozan delegelerinden Hasan Saka mali konulardaki soruları yanıtlamıştır.⁸⁸ İsmet Paşa, sınırlar, adalar, boğazlar, İstanbul Rumlarının mübadele dışında tutulması ve Musul konularında izahat vermiş, Lozan’da anlaşmaya varılamayan konuların Milletler Cemiyeti’ne taşınacağını söylemiştir. Bunun üzerine milletvekillerinden gelen “buradan da bizim aleyhimizde bir karar çıkarsa tavrımız ne olur?” sorusu üzerine İsmet Paşa: “Gerekirse o zaman harp ederiz” yanıtı ile Türkiye’nin kararlı duruşunu göstermiştir.⁸⁹

Savaş sonrasında 1 milyon Rum’un göç etmesine rağmen mütteliklerin denetiminde olan İstanbul’da hala büyük miktarda Rum nüfus bulunuyordu. 19.yüzyıldan beri devam eden dış müdahaleleri engellemek ve aynı zamanda ulus devletin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için homojen yapı oluşturulmalıydı. Bunun için Türk heyeti mübadele kapsamına olabildiğince geniş kitle sokmak istiyordu.

Yunanistan ise yoğun göçten dolayı ekonomik ve toplumsal sorunlar yaşıyor buna bir de İstanbul’daki Rumların eklenmesini istemiyordu. Aynı zamanda Rumların (Megali İdea) ideolojik ve kültürel merkezleri olarak gördükleri İstanbul’u mutlak olarak kaybetmemek için mübadeleye daha az sayıda insan dâhil ederek, şehirdeki Rum varlığını korumak istiyordu. Aksi halde bu durum Yunan halkı için büyük bir hayal kırıklığına ve güven kaybına sebep olacaktı. İstanbul’daki Rumların gitmesiyle Patriklik cemaatsiz kalacak, patriğin taşınması

⁸⁵ TBMMZC, 2.Dönem, 49. İçtima, 9.Cilt s.84.

⁸⁶ TBMM Gizli Zabıt Celseleri, C:4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s.4-7.

⁸⁷ TBMMZC, s.10-17.

⁸⁸ TBMMZC, s.47-58.

⁸⁹ TBMMZC, s.74-81.

durumunda ise Yunan milli kilisesi ile başka başka sorunların yaşanması olasılığı ortaya çıkacaktı.⁹⁰

Türk halkı 1918'den itibaren sonu gelmeyen yıkım ve acılarla boğuşmuş, kadın, erkek çocuk demeden kendini müdafaa etmek için savaşımıştır. Yunan askerleri çekilirken Batı Anadolu ve Marmara'da yerleşim yerlerini yakıp yıkmış, insanların büyük bir kısmı evsiz kalmıştı. İsmet Paşa, Lozan'da açılış günü yaptığı konuşmada, bir milyondan fazla sivil Türkün, Küçük Asya ovalarında ve yaylalarında barınma ve beslenme gibi en tabii ihtiyaçlarını bile karşılayamadan başıboş durumda kaldıklarını anlatmıştır.⁹¹ Rum nüfusun Anadolu'dan yoğun olarak ayrılması sonucunda ülkede ekonomik boşluk oluşmuş, fiyatlar fırlamıştı. Ekonomik durum savaş öncesinden çok daha kötüye gitmiş, temel malların bulunması bile zorlaşmış, kent merkezli iş kollarında ihtiyaç artmıştı.⁹²

Lord Curzon müttefikler adına yaptığı konuşmada, Yakın Doğu'daki azınlık problemlerinin çözümü için zorunlu mübadele olmasını ve İstanbul'un mübadele dışında tutulması gerektiğini vurguladı. Buna gerekçe olarak da Avrupa ticaretinin büyük zarar göreceğini bu durumdan Türkiye ekonomisinin de olumsuz yönde etkileneceğini anlattı.⁹³ Lozan Konferansına giderken Türkiye Hükûmeti tarafından İsmet Paşa'ya verilen talimata göre de Türklerin hedefi mübadele olmasına rağmen⁹⁴ mübadelenin kimleri kapsayacağı konusunda fikir birliği sağlanamadığı için görüşmeler uzuyordu.

1.1.2 Mübadele Anlaşmasının Kabulü

“Sivil ve asker savaş tutsaklarının iadesi” ile “nüfus mübadelesi” konularında genel kurulda çözüm bulunamaması üzerine alt komisyon kurularak bu başlıkların ayrı ayrı değerlendirilmesine karar verildi. Bu alt komisyonun çalışmaları sonucunda protokol esasları belirlenebildi.⁹⁵ Konunun acilen çözüme kavuşturulmasının öneminden dolayı, Lozan'ın

⁹⁰ Oran, *a.g.e.*, s.329-331.

⁹¹ Meray, *a.g.e.*, s.4.

⁹² Arı, Kemal Arı, “Tarihsel Süreçte Mübadele ve Bursa”, *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Ankara 2004, s.152.

⁹³ Oran, *a.g.e.*, s.331.

⁹⁴ İpek, *a.g.e.*, s.28.

⁹⁵ Meray, *a.g.e.*, s.126; BCA, 23.11.1923, 123.875.9.

imzalanmasından altı ay önce⁹⁶ 30 Ocak 1923 tarihinde iki devlet arasında her iki konuda da anlaşma sağlanarak imzalanmıştır.⁹⁷

Ancak, Nüfus Mübadelesi Anlaşması'nın bu tarihte imzalanmasına rağmen; 30 Ekim 1930 tarihinde imzalanan “Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma, Hakemlik Antlaşması”nın (Ankara Antlaşması)⁹⁸ imzalanmasına kadar, mübadil, gayri mübadiller, etabli, vatandaşlık konuları, Türkiye ve Yunanistan arasında sorun olmaya devam edecektir.⁹⁹

Asker ve sivil tutsaklar ve Türk-Yunan nüfus mübadelesi anlaşması daha sonra imzalanacak olan Lozan Barış antlaşmasının bütünleyici bir parçası olarak kabul edilmiş ve özel bir maddede belirtilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁰ Atatürk, Türkiye'nin demografik yapısı ile düşüncelerini nutukta açıklamıştır: “*Memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir. Zannedirim ki bütün Anadolu halkı sekiz milyonu geçmez... Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz. Telafi etmek için ise, herkesçe malum olduğu gibi, sıhhi ve içtimai tedbirler almak lazım gelir... Hudud-u milliye haricinde kalan aynı ırk ve aynı harstan olan anasırı da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfusumuzu tezyid etmek lazımdır... Bence Makedonya'dan ve Garbi Trakya'dan kâmilten Türkleri buraya nakletmek lazımdır.*”¹⁰¹

1.1.2 a) Sivil Tutukluların İadesi ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesi Anlaşması

Türklerin elinde herhangi bir sivil Yunan tutsak bulunmamasına karşılık Yunan ordusu geri çekilirken 4.000 kadar sivil Türk'ü yanlarında tutsak olarak götürmüştü. Türk heyeti, komisyon çalışmaları esnasında bu konuyu gündeme getirerek tutsak olarak tutulan sivillerin derhal iade edilmesi gerektiğini zira Türklerin elinde herhangi bir sivil Yunan tutuklu bulunmadığını bildirmiş, Yunan savaş tutsaklarının ise iyi niyetli bir girişim karşısında barıştan önce iade edilebileceği aktarılmıştır. Ayrıca İsmet Paşa sivillerin tutsak edilerek Yunanistan'a götürülmesinin savaş suçu olduğunu ifade etmiştir. Bu konuya itiraz eden Yunan heyeti, Anadolu içlerinde sivil Yunan tutuklu bulunduğunu, Yunanistan'a götürülen Türklerin de kendileri için tehdit oluşturduğunu, bu tehlikeyi bertaraf etmek için alıkonduklarını ve götürüldüklerini iddia etmiştir.

⁹⁶ Oran, *a.g.e.*, 220.

⁹⁷ *Düstur*, 3.Tertip C:5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931, s.205-219.

⁹⁸ Soysal, *a.g.e.*, s.393.

⁹⁹ Erdal, *Mübadele*, s.43.

¹⁰⁰ Meray, *a.g.e.*, s.379.

¹⁰¹ Atatürk, *Nutuk*, s.435.

Alt komisyonlarda uzun değerlendirmelerden sonra sivil rehinelerin geri verilmesi ve savaş tutsaklarının mübadelesi anlaşması 30 Ocak 1923 günü imzalanmıştır. Anlaşmaya göre: Karşı ülkelerin hazırladıkları çizelgelere göre anlaşmanın imzalanmasının ardından en geç iki hafta içinde Yunanistan elinde bulundurduğu sivil rehineleri serbest bırakılacaktır. Türk hükûmeti de Türk rehinelerin geri verilmesinden sonraki en kısa sürede elinde bulunabilecek Rum rehineleri İzmir ya da İstanbul'da ülkelere göndermek üzere toplayacaktır. Asker tutsaklar ise ere karşılık er; subaya karşılık subay olmak üzere eşit sayıdaki asker tutsaklar ülkelere yollanacak. Arda kalan Türk ya da Rum asker esirler barış antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte ülkelere yollayacaktır. Her iki hükûmet de ellerinde bulunan sivil tutuklular ve savaş tutsakları için herhangi bir suça karışmış olanlar için genel af ilan edeceklerini taahhüt etmiştir.¹⁰² Buna rağmen Türk esirlerden bir kısmı farklı ülkelerde uzun süre kalmıştır. 1927 yılına kadar çeşitli sebeplerle yurda dönemeyen Türk esirler 11.05.1927 tarihinde alınan kararla Kızılay tarafından yurda getirilmişlerdir.¹⁰³

1.1.2 b) Rum ve Türk Halklarının Mübadelesi Anlaşması

Konunun acilen çözülmesi gerektiğinden Lozan Antlaşması henüz imzalanmadan 30 Ocak 1923 tarihinde 19 maddeyi içeren “Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” kabul edilmiştir. Haber basında genişçe yer bulmuş, Tanin Gazetesi'nde anlaşmanın imzalanmasının Lord Curzon'un Milleler Cemiyetine başvurusunun neticesi olarak aktarılmıştır.¹⁰⁴

Uzun süren tartışmalar üç temel esas üzerinde yoğunlaşmıştı. Uzlaşma sağlanabilmesi için aşılması gereken esaslar:

- 1-Mübadelenin zorunlu mu yoksa iradi mi olacağı.
- 2-Mübadelenin hangi kitleleri kapsayacağı.
- 3-İstanbul kentinin sınırlarının belirlenmesi.

Türkiye zorunlu mübadeleyi savunurken, Yunanistan gönüllü olmasından yanaydı. Müttefiklerin özellikle de Lord Curzon'un da zorunlu olması gerektiğini görüşünü dile

¹⁰² Meray, *a.g.e.*, s.121-125-311.

¹⁰³ BCA, 11.05.1927, 55.364.1.

¹⁰⁴ *Akşam*; *Tanin*, 30 Ocak 1923 (30 Kanunusani 1339); *Akşam*, 31 Ocak 1923 (31 Kanunusani 1339)

getirmesiyle zorunlu olması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Kimleri kapsayacağı konusunda ise Türkiye, Batı Trakya bölgesinde yaşayan Müslümanlar hariç Yunanistan'da yaşayan tüm Müslümanları¹⁰⁵ ve İstanbul Rumları da dâhil Türkiye'de yerleşik durumda bulunan tüm Rumları kapsamı gerektiğini savunmuş, buna gerekçe olarak da Yunanistan'dan göçecek olan Türklerin İstanbul'da Rumlar tarafından boşaltılacak yerlere yerleştirileceğini öne sürmüştür.¹⁰⁶

Yunanistan ise İstanbul'da yaşayan Rumlarının mübadeleye dâhil olmamasını istemektedir. Ekonomik ve sosyal problemleri ve yerleştirme sorununu dile getirmiş, henüz aldığı 1 milyon göçmenden sonra daha fazla kitleyi taşıyamayacağını anlatarak müttefikleri ikna etmeye çalışmıştır. Müttefikler ise siyasi ve ekonomik bağlarından dolayı İstanbul Rumlarının şehirden ayrılmasını kendi çıkarlarına aykırı bulmuştur. Bu yüzden Yunan heyeti ile aynı görüşü savunmuştur.¹⁰⁷ Uzun süre devam eden tartışmalar neticesinde Türk heyeti birtakım koşullar öne sürmüş, bunun karşılığında İstanbul Rumlarının mübadele dışında tutulmasını kabul etmiştir. Bu koşullar şu şekilde sıralanabilir:

1. Türk vatandaşı olmayan Rumlar ve Türk vatandaşı olup İstanbul doğumlu olmayan Rumların göçe tabi tutulmaları.
2. Son üç yıl Türkiye'ye karşı herhangi bir düşmanca harekete katılan Rum dernek ve toplulukların çıkarılması.
3. Göç dışında tutulacak Rumların sadece Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar bölgelerindekileri kapsamı.
4. Evrensel Patrikliğin tüm yapı ve parçalarıyla İstanbul'dan ayrılması.

Birinci maddedeki şarttan Türkiye vazgeçti. Böylece Türk uyruklu olmayan Rumların mübadele dışında alınarak İstanbul'da kalmalarına karar verildi. Yunanistan ikinci maddeyi kabul etti. Patriklik konusu hariç diğer konularda anlaşma sağlandı. Patriklik konusu daha sonraki komisyonlarda görüşülüp karara bağlanmıştır. Bunun dışında tartışılan diğer husus İstanbul'un sınırlarının belirlenmesi olmuştur. Türk heyeti bu sınırı dar tutmaya çalışmış, Erenköy ile sınırlandırmıştır. Yunan heyeti ise İzmit'e kadar genişletmeye çalışmıştır. En

¹⁰⁵ Burada Türk yerine Müslüman kelimesinin kullanılması genel bir anlayışı ifade eder. Osmanlılık anlayışında Türk kimliği Müslümanlık içinde eritilmiştir. Türklük ile İslamlık birbiriyle özdeş görülmüş, Batıda da Türk sözcüğü Müslüman sözcüğünün eşanlamlısı kabul edilmiştir. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.13.

¹⁰⁶ Oran, *a.g.e.*, s.331.

¹⁰⁷ Meray, *a.g.e.*, s.122-123-124.

sonunda 1912 Belediye kanununda çizilen sınırdaki mutabık kalınmıştır. Batı Trakya ise 1913 Bükreş Anlaşmasının belirlediği sınır şeklinde kabul edilmiştir. Bu iki bölgedeki halklar etabli olarak ifade edilmiştir. Buna göre iki devlet arasında azınlıklar konusunda mütekabiliyet sağlanmaya çalışılmıştır.

Sözleşme uyarınca 1 Mayıs 1923 tarihi itibarıyla Türkiye’de yerleşmiş bulunan Rum Ortodoks Türk uyruklular ile Yunanistan’da yerleşmiş bulunan Müslüman dinine tabi Yunan uyruklulara zorunlu olarak mübadele uygulanacaktır. Bu kimseler Türkiye’nin onayı olmaksızın Türkiye’ye, Yunanistan’ın onayı olmaksızın Yunanistan’a dönemeyeceklerdir. Mübadele İstanbul’da yaşayan Rumlar ile Batı Trakya’da yaşayan Müslüman ahaliyi kapsamamaktadır.

Lozan’da Lord Curzon’un ifadelerinde Amerika kaynakları istatistiklerine dayandırdığı bilgilere göre Anadolu’da 1914 yılında Osmanlı uyruğunda 1milyon600bin Rum bulunmaktayken 1922 yılına gelindiğinde yapılan göçler, sürgünler ve ölüm sebebiyle bu sayı 500 bine inmiştir. İstanbul’da ikamet eden Rum nüfus ise 300-400 bin kadardı. Yine Lord Curzon’a göre Batı Trakya’daki Müslüman nüfus 124 bin kişiydi. İddia ettiği nüfus varlığı gerçeği yansıtmamakta Yunanistan’daki Müslüman nüfus gerçek nüfustan az, Anadolu’daki Rum nüfus gerçek nüfustan fazla gösterilmekteydi.¹⁰⁸

Buna göre Türkiye’den mübadele olacak Rum nüfus 150-200 bin civarında kişi ile sınırlı iken Yunanistan’dan Türkiye’ye gelecek olan mübadiller 400 bin kişi olarak öngörülmüştür. Bu durumda göç edecek Rumlarla Türkler arasında dengesizlik bulunmaktadır. Ancak sayısal eşitsizlik göz ardı edilmiştir. Çünkü o sırada Yunanistan’daki Türklerin canlarının korunması elzemdi. Hem 1.Dünya Savaşında yüzde 30 oranında azalan Anadolu nüfusu arttırmanın hem de homojen hale getirmenin; Yunanistan ile mübadele etmekten başka bir çözüm yolu bulunmamaktaydı.¹⁰⁹

Uzun tartışmalar sonucunda yaklaşık olarak 1 milyon 200 bin Rum’un Yunanistan’a, 460 bin Müslüman’ın da Türkiye’ye Göç etmesine karar verilmiştir.¹¹⁰ Mübadele Türk basınında tartışma konusu olmuş, Rumların gitmesinin Makedonya’daki Müslümanlar üzerinde baskıyı arttıracığı, sosyal ve iktisadi sorunlara yol açacağı,¹¹¹ gazetenin başka bir

¹⁰⁸ Meray, *a.g.e.*, s.123-124-374.

¹⁰⁹ İpek, *a.g.e.*, s.28-29.

¹¹⁰ İbrahim Erdal, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadeleden İskat(Çıkma) Yolları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Ocak 2014, 18.Yıl Özel Sayı, s.127.

¹¹¹ Tanin, 25 Ekim 1922 (25 Teşrinievvel 1338)

sayısında da İstanbul Rumlarının mübadele dışında tutulmasının uyandırdığı rahatsızlık dile getirilmiş, işgal sırasındaki olaylar hatırlatılarak, burada kalmalarının toplumsal huzuru engelleyeceği üzerinde durulmuştur.¹¹²

Anlaşma 18 Ekim 1912 tarihini başlangıç kabul etmiş, bu tarihten itibaren göç eden ve edecek olan gerçek ve tüzel kişileri mübadele kapsamı içine almıştır. Buna göre iki ülkedeki mübadillerin mülkiyet ve alacak hakları korunacak, herhangi bir vergi alınmaksızın her türlü taşınır malını gittiği ülkeye serbestçe götürebilecek, götürülemeyen taşınır mallarla taşınmaz malların değerleri tespit edilecek, iki ülke arasında karşılıklı olarak hesaplanacaktır. Mübadele gittiği ülkede geride bıraktığı malları değerinde mal devlet tarafından verilecektir.¹¹³ İki ülke arasında bırakılan mallar değerlendirilecek fark çıkan ülke diğerine bunun ödemesini peşin ya da en fazla üç taksit şeklinde bir yıl içinde ödeyecektir. Mübadiller gidecekleri ülkenin toprağına ayak basar basmaz o ülkenin uyruğına geçmiş sayılacaktır. Ülkeler, göçe tabi olacak kişileri belirlenen tarihten önce gitmeye zorlamayacak, baskı ve şiddet uygulamayacak ve herhangi bir vergi almayacak, mübadele dışındaki kimselere baskı ve zorlama yapılmayacaktır. Mübadiller gittikleri ülkenin vatandaşlığına geçecek, mübadillerin içinde suçlu ya da zanlı varsa gideceği devletin yetkili makamlarına teslim edilecektir.¹¹⁴

Sözleşmeye göre mübadeleye tabi tutulanlar dini ölçüte göre belirlenmiştir. Ortodoks olanlar dışında Katolik ve Protestan Rumlar mübadele dışına alınmışken; Türkçe konuşan Orta Anadolu Ortodoks halkı mübadeleye dâhil edilmiştir. Yerleşik nitelikte oldukları kabul edilen İstanbul Rumlarının ise mezhep belirtilmeksizin tamamının Türkiye’de kalması sağlanmıştır. Böylece İstanbul’da mümkün olduğunca çok Rum nüfusun bulundurulması amaçlanmıştır. Yunanistan’da ve Türkiye’de yerleşik durumda kabul edilen azınlık hakları Lozan Antlaşması’nın 37-45 maddelerinde düzenlenmiştir.¹¹⁵

1.1.3 Mübadele Komisyonu Kurulması

Mübadelenin uygulanabilmesi için yürürlüğe girdiği tarihten sonraki bir ay içinde tarafsız bir ülkenin başkanlığında Türk-Yunan ve tarafsız ülke temsilcilerinden oluşan 11 üyeli bir Karma Mübadele Komisyonu kurulma kararı alınmıştır. Komisyonca uygun

¹¹²Tanin, 12 Aralık 1922 (12 Kanunievvel 1338)

¹¹³İşkân Tarihçesi, s.8-9-10.

¹¹⁴Meray, a.g.e., s.374-378.

¹¹⁵Oran, a.g.e., s.333.

bulunursa alt komisyonlar kurulabilecek, söz konusu komisyonun giderleri iki ülke tarafından eşit şekilde ödenecektir.

Komisyon, göçe refakat etmek, menkul ve gayrimenkul malların tasfiyesini yürütmek işlerinden sorumluydu. Ayrıca yapılacak itirazları değerlendirme ve sonuca bağlama; terk edilen ülkede bırakılan malların kaydı ve değer tespiti konularında yetkin kılınmıştır. Mübadillerin mülkiyet haklarının ve alacakların korunması komisyonun kontrolü altında olacaktı. Bırakılan mallarla ilgili hazırlanan tutanaklar dört nüsha olarak hazırlanıp bir sureti mübadilin kendisine verilecek, biri komisyonda kalacak, diğerleri de iki ülke temsilcilerine teslim edilecekti. Esasında komisyonun en önemli görevi kişi hak ve onuruna aykırı durumları önlemek, can ve mal güvenliğini tehdit eden durumları ortadan kaldırmaktı.

17 Temmuz 1923 günü Yunanistan'da çalışmalara başlayan komisyon,¹¹⁶ mübadelenin resmi olarak 10 Kasım 1923 tarihinde başlayacağını açıkladı.¹¹⁷ Selanik, Kandiye, Kavala, Drama ve Hanya bölgelerinde alt birimleri kuruldu. Bu şehirlerdeki göç edeceklerin tahliye işlemlerini yürütmeye başladı. Öncelikli olarak göç etmek için köylerinden ayrılmış, barınma ve geçim sıkıntısı yaşayan, yollarda kalmış göçmenler tasfiye edilecekti.¹¹⁸

Komisyonun Yunanistan'da çalışmaya başlamasıyla Türklere yapılan baskı ve saldırıların sone ereceği beklentisi oluşmuştu. Ancak sözleşmede taahhüt edilmesine rağmen, jandarmalar eşliğinde köylere gönderilen tahsildarlar Türklerin elindeki malları, hayvanları ve hasadı zorla müsadereye başladılar. Eşyalarını toplamaya zaman vermeden Müslüman aileler göçe zorlandılar. Bu sırada Yunan hükûmeti, Müslümanların başvurmalarını önlemek için komisyonun Selanik şehrinde alınarak Atina'ya taşınmasını talep etti. Baskı ve zorlama karşısında belirlenen mübadele vaktinden önce Türk köyleri boşaltıldı, göçmenlere ait taşınabilir malların büyük kısmı Rumlar tarafından yağma edilerek el kondu. Türklere ait olan bağlar, badem ve meyvelikler Rumlar tarafından sahiplenildi. Bu süreçte Yunan hükûmeti, imzaladığı anlaşma maddelerini yok sayarak mezalim ve baskıya devam etmiştir. Türk ailelerin sadece malları değil canları da gasp ediliyordu. Örneğin Drama'da 50 kişi parçalanmak suretiyle, Sarışaban'da 6 kişi gazla yakılarak şehit edildi. Gece gündüz demeden Türk evlerine baskılar yapıp hane halkından birileri ortadan yok ediliyordu. Askerlik bedeli vermeyenler kışlalara alınıyor, firari sayılıp kurşuna diziliyorlardı. Bu ortamda Türk hükûmetinin mübadele için hızlı hareket etmesi; bir an önce nakliye, iâşe ve yerleştirme

¹¹⁶ İpek, *a.g.e.*, s.30.

¹¹⁷ Arı, *Büyük Mübadele*, s.71.

¹¹⁸ İpek, *a.g.e.*, s.31.

teşkilatını oluşturarak kayıpların önüne geçilmesi,¹¹⁹ Yunanlıların Mübadele sözleşmesinin hükümlerini çiğnemesi ve Müslüman halka yapılan baskının önlenmesi için mübadele işinin hızlıca tamamlanması gerekmektedir.¹²⁰ 12.09.1923 Tarihinde 11. Fırka Komutanı Ahmet Bey Başvekile bir mektup göndererek Yunanistan’da mübadeleyi bekleyen Türklerin yaşadığı sıkıntıları anlatması üzerine gerekli tedbirlerin alınması konusunda karar alınmıştır.¹²¹

Mübadele sözleşmesinin maddelerinin gerçekleştirilmesi kolay olmamıştır. Sevk ve tahliye, iâşe, iskân konularında pek çok sorun ve kayıplar yaşanmış, iki ülkede de toplumsal ve ekonomik bunalımlar artmıştır. Ayrıca uygulanması sırasında anlaşmazlıklar iki ülke arasında siyasal sorunlar ve çatışmalar yaşanmasına sebep olmuştur. Anlaşmazlıkların çözümü için Milletler Cemiyeti çerçevesinde Uluslararası Sürekli Adalet Divanına başvurulmuş olsa da mübadele sorunu ancak 10 Haziran 1930 tarihinde imzalanan Ankara Sözleşmesi ile çözüme kavuşmuştur.¹²²

1.1.4 Mübadele Anlaşması Sonrası Genel Durum

Yunanistan 1920’li yıllarda aldığı büyük göç kitlesi nedeniyle ekonomik, sosyal ve siyasal problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Tarımla uğraşan kitlenin Anadolu’ya göç etmesi tarım üretimini aksatmış, Anadolu’dan gelen Rumların kent burjuvazisine mensup olmaları ve Türkçe konuşmaları intibak sorunlarını beraberinde getirmiştir. İşsizlik artmış, üretim sekteye uğramış, bulaşıcı hastalıklar ve geçim sorunları ekonomiyi daraltmış, siyasal istikrarsızlığa sebep olmuştur. Üst üste rejim değişiklikleri ve darbeler yaşanmıştır. 1928’de Venizelos’un tekrar iktidara gelmesine kadar süren bu toplumsal kaos, Batı Trakya’da yerleşik durumda kabul edilen Müslüman halkı da olumsuz şekilde etkilemiştir.

Mübadele anlaşmasının imzalanmasıyla birlikte Anadolu ve Doğu Trakya Rumları sınırdan geçerek Müslümanlara ait ev ve tarlalara yerleşmeye başlamışlardır. Sözleşmede belirlenen şartlara uyulmadan ve komisyon çalışmaları sonuçlanmadan Müslümanlara ait mal ve hayvan sürülerine el konmuş, Yunan hükûmeti de sözleşmeyle kazanılmış haklara rağmen yaşanan haksızlığa göz yummuştur. Batı Trakyalı Müslümanlar da bu durumdan etkilenmiş,

¹¹⁹ İpek, *a.g.e.*, s.32-35.

¹²⁰ BCA, 28.10.1923, 123.875.4.

¹²¹ BCA, 12.09.1923, 123.873.1.

¹²² Akgün, *a.g.m.*, s.258.

mübadele dışında tutulmalarına rağmen onların da büyük bir kısmı mallarını mülklerini bırakarak çaresizce Anadolu'ya göçmüşlerdir.

30 Ocak 1923 tarihinde onaylanan mübadele sözleşmesi ile karma (muhtelit) mübadele komisyonu kurulmasına karar verilmişti. Komisyon 10 ay sonra çalışmalarına başladı. 1927 yılına kadar sürecek olan mübadele sözleşmedeki açık maddeler nedeniyle iki ülke arasında anlaşmazlıklar artmıştır. Anlaşmazlıkların temel noktasını sözleşmenin 2.maddesinde yer alan “yerleşik durumda bulunan İstanbullu Rumların mübadele dışında tutulması” ile ilgili madde oluşturmuştur. “Yerleşik” ifadesinden iki ülke de hukuki olarak farklı anlamlar çıkarmış; Türkiye, 1918 yılından önce İstanbul'a yerleşmiş ve Türk kanunlarınca belirlenmiş kişilerin yerleşik sayılması gerektiğini savunurken; Yunanistan, herhangi bir kanuna tabi olmaksızın yerleşmiş tüm Rumların yerleşik sayılması gerektiğini savunmuştur.

Anlaşmazlık esasında sosyal ve ekonomik endişelerden kaynaklanmaktaydı. Türkiye mümkün olduğunca fazla Ortodoks Rum'u ülkeden çıkarmak istiyor; Yunanistan ise İstanbul'da mümkün olduğunca fazla Rum nüfus tutmak istiyordu. Türkiye'nin tezi uygulanacak olursa resmi kayıtlarda görünmeyen 4.500 Rum'un İstanbul'dan ayrılması gerekmektedir. Konu Karma Mübadele Komisyonunca çözüme kavuşturulamayınca Milletler Cemiyetine intikal ettirilmiştir. Ancak Milletler Cemiyetinin görüşü de konuyu hukuken çözmede yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine iki devletin de birbirine karşı politikası daha da sertleşmiş, ilişkiler gerginleşmiştir. 1925 yılından itibaren ilişkilerde olumlu adımlar atılmış olmakla birlikte ancak 1930 yılında yapılan antlaşmayla ilişkiler normalleşmeye başlamıştır.¹²³

Mübadeleye dâhil olan bazı Rumlar, Türkiye'den ayrılmak istemedikleri için İstanbul'da mübadeleye tabi olmayan akrabaları veya Türk komşuları tarafından saklandıkları bile oluyordu. Bu konuyla ilgili hükûmetinin zaman zaman uyarılar yapması gerekmiştir. Türkiye'de kalmak için başka ülkenin vatandaşlığına geçenler ya da Türkiye'den ayrılıp tekrar kaçak olarak veya sahte pasaportlarla geri dönenler de olmuştur. İstanbul'daki Rumların taşınmasında büyük sorunlar yaşanmıştır. İstanbullu Rumlar da düzenlerinin bozulmasını istemedikleri için kalmak istiyorlardı. Hükûmet tepkileri göze alıp İstanbul'daki mübadeleye tabi Rumları polis zoruyla toplayarak pasaportlarını vermiş ve hazırlanmaları için

¹²³ Oran, *a.g.e.*, s.337-339.

5 gün mühlet tanımış, srenin sonunda da gitmelerini sağlamıştır. Rumları taşınması öncelikli olarak İç Anadolu şehirlerinden başlanmıştır.¹²⁴

Mübadele Anlaşması'nda Anadolu'da yaşayan Rumların mübadeleye tabi oldukları çok açık şekilde belirtilmiş olmasına rağmen, Anadolu'daki bazı Rumlar da göç etmemek için direnmişlerdir. Kimisi mübadeleye tabi olmayan İstanbul'daki yakınlarına sığınmışlar, bazen de Türklerle evlilik, din değıştirme, devlete hizmetinde bulunma gibi şartları yerine getirdiklerini belgelemeye çalışarak gayri mübadil kapsamında olmaya çalışmışlardır. Bu tür başvurular sıklaşınca, Mübadele Komisyonu Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından önce din değıştirenleri ve Müslüman biriyle evlilik yapmış olan Rumları (din değıştirmese de) mübadele dışı kabul etmiştir.¹²⁵ Sahte evlikleri önlemek için mübadele anlaşmasının imzalanmasından önce gayri mübadillerle evlenen Ortodoks kadınlar da mübadeleden istisna sayılmışlardır.¹²⁶ Ayrıca yararlı faaliyetlerde bulunmuş Ortodoksların da alınan bir kararla isterlerse mübadele dışında tutulması söz konusu olmuştur. Örneğın Söke'nin Yunanlılar tarafından işgali sırasında Müslüman halkı ilçede bulunan Amerikan fabrikasına toplayıp katliamdan koruyan Sökeli Ortodoks Doktor Perikli Efendi mübadele dışında tutulmuştur.¹²⁷ Mübadele Anlaşmasına göre mübadeleye tabi olmayan Ortodoks Rum halkına mübadele uygulanmamış mübadele edileceklerden ayrı tutulmuştur.¹²⁸

Mübadele Anlaşması'nın imzalanmasıyla, mübadelenin resmen başlamasından önce, kendi imkân ve çabalarıyla, taşıyabilecekleri kadar eşyayı yanlarına alan göçmenler sınırlarda toplanmış, iskele ve limanlara yığılmışlardır. Kontrolün zorlaşması zerine, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Bakanlığı tarafından "Mübadele Talimatnamesi"¹²⁹ çıkarılmıştır. Yayınlanan talimatnameye göre: Yunanistan'dan Türk olmayanların gelmesi kabul edilmeyecek ve muhacir ailelerden nüfusu 5 kişiye kadar aileler için 250 kilo, beş kişiden kalabalık olanlar için 500 kilo, bekâr olanlar için ise 100 kiloya kadar olanların nakliyesi devlet tarafından klenilecek. Ayrıca, muhtaç durumda olanlara yapılacak devlet yardımı, Türk köylerine yerleştirilen muhacir sayısının yüzde yirmiye geçmemesi ve göçmenlerin emvâl-i metrukeye yerleştirilmeleri gibi konular belirlenmiştir. İşlemlerin gerçekteşmesinde

¹²⁴ Arı, *Büyük Mübadele*, s.87-88.

¹²⁵ Erdal, *Mübadele*, s.55-58; BCA, 27.07.1924, 10.36.9.

¹²⁶ BCA, 24.08.1925, 15.54.1.

¹²⁷ BCA, 17.12.1924, 12.63.8.

¹²⁸ BCA, 10.02.1924, 8.51.16.

¹²⁹ BCA, 12.09.1923, 7.32.20; BCA, 29.11.1923, 8.41.14; *Vatan*, 17 Temmuz 1923 (17 Temmuz 1339)

askeri yetkililerden de yardım alınmıştır. 14.Kolordu Müfettişliğine gönderilen telgrafta Mudanya sahiline göçmenlerin ulaştığı bildirilmiştir.¹³⁰

1.1.5 Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı'nın Kurulması

Türkiye'ye göç edenler ulaşımında ve iskânda pek çok sorunla mücadele etmek zorunda kaldılar. Gelenlerin sayısının gidenlere nazaran daha az olmasına rağmen, savaş sonrası yıkım ve yağmadan dolayı düzenli konut yetersizliği yaşandı. Önceki hayatlarındaki mal varlığı ve ekonomik refaha ulaşamadılar. Mübadiller düzensiz bir şekilde yerleştiriliyor, doğru üretim yerlerine yerleştirilemeyen çiftçiler üretim yapamıyordu. Ayrıca Türkiye'den gidenler daha çok şehirli, gelenler ise çiftçiydi. Farklı sosyal tabakadan olmaları iskânı zorlaştıran bir başka konuydu.¹³¹Yaşanan aksaklıklar daha koordineli ve daha çok yetkiye sahip bir merciin varlığına ihtiyaç duyulduğunu gösteriyordu. Mecliste bu merciin önce yeni bir müdürlük olarak kurulması üzerinde duruldu. Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in vekâlet kurulması konusundaki teklifi önce reddedildi,¹³² uzun müzakerelerden sonucunda, mübadillerin sevk, iskân ve üretici durumu gelebilmelerinin planlanması ve gerçekleştirilmesi için tam yetkilerle donatılmış bir vekâlet kurulması konusunda fikir birliği sağlandı.¹³³ TBMM tarafından 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu. 20 Ekim 1923 tarihinde 165 kişiyle yapılan oylamada 158 oyla Bakanlığın başına İzmir Milletvekili Mustafa Necati Bey getirildi.¹³⁴

Ancak vekâletin herhangi bir kaynağı yoktu, üyeleri ekseriyetle emekli askerlerden oluşuyordu.¹³⁵ Büyük sıkıntılar ve yoksunluklar içinde göreve başlayan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti çalışmalarının biri “mübadele ve iskân” diğeri “imar” olmak üzere iki müdürlük altında sürdürülmesine, 6.095.083 Lira tahsisat ayrılmasına karar verildi.¹³⁶

Bakanlığın uhdesindeki işler hem çok meşakkatli hem de çok mühimdi. Üstelik kısıtlı imkân ve bütçeye sahipti. Mustafa Necati, bakan seçildiği gün mecliste yaptığı konuşmada

¹³⁰ Erdal, *Mübadele*, s.86-87.

¹³¹ Serap Sezer, *Lozan ve Mübadele*, TC İstanbul Kültür Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, İstanbul 2021, s.22.

¹³² TBMMZC, 2.Dönem, 12.İçtima, C:1, s.332-336.

¹³³ TBMMZC, 2.Dönem, 35. Birleşim, C:2, s.664.

¹³⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Tülay Alim Baran, *Mustafa Necati'nin Söyledikleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s.23; BCA, 24.10.1923, 123.874.32; TBMMZC, 2.Dönem, 3. İçtima, C:2, s.826.

¹³⁵ Sezer, *a.g.e.*, s.23.

¹³⁶ TBMMZC, 2.Dönem, 46.İçtima, C:3, s.148-152.

üstlendiği görevin önemini: “memleketimizin hayat ve saadetine taalluk eden bu en mühim ve azametli işi bendenize tevdi ettiğinizden dolayı teşekkür ederim. Yüz binlerce kardeşin hayat ve mematını teşkil edecek olan bu iş, hakikaten çok mühimdir. Fakat bundan evvel ifay-ı vazife eden selef-i âliniz Birinci Büyük Millet Meclisi nasıl bütün düşmanlar karşısında milleti zaferden zafere götürmüş ise, size istinad ederek yürüyeceğimiz yol üzerinde de İkinci Büyük Millet Meclisi imar işlerinde muzaffer olacak, memleketin imarını temin edecektir. Bendeniz bütün azim ve bütün imanımla buna çalışacağımı bu kürsü-i mualladan arz ve vaad ediyorum. Bunun için de bütün arkadaşlarımdan müzaheret isterim. Yegâne istinadgahım sizlersiniz. İnşallah vazifemde muvaffak olacağım ve muhakkak surette de bu kardeşlerimizin refahını temin etmeye çalışacağım.” sözleriyle ifade etmiştir.¹³⁷

Mübadele İmar ve İskân Yasasına göre; bakanlık, mübadil göçmenlerin iskân, barınma, yerleştirme ve beslenmelerinden sorumludur. Yolda kalmış ve ihtiyaç sahibi göçmenlerin ulaşımları ve beslenmeleri bakanlıkça sağlanacak, yerleştirildikten sonra 2 ay beslenmelerinin karşılanmasına devam edilecektir. 1912 yılından itibaren ülkemize göç etmiş göçmenler de dâhil olmak üzere tüm sığınmacılar, göçebe aşiretler, evleri yıkılmış yerli halktan kimseler ve daha sonra göçmen olarak kabul edilenler de bu kapsamda değerlendirilecektir. Ülkede yıkıma uğramış köylerin onarımı ve yeniden yapım işleri de bakanlığın görevlerindendir. Düşman tarafından tahrip edilen yerlerde fabrika ve atölyelerin tamirinde kullanılacak makine ve alet için gümrük vergisi alınmayacak.

Görev tanımına giren işlerin gerçekleştirilmesinde devletin mülki ve askeri tüm olanaklarından, araçlarından, mühimmat ve memurlarından gerekli görüldüğü durumlarda yararlanabilecektir.

Bakanlık, Rumlar tarafından terk edilmiş evlere, Türkiye’ye gelen mübadillerin ve evleri yakılıp yıkılmış olan ihtiyaç sahibi kimselerin uygun şekilde yerleştirilmesine, haksız işgal edilen evlerin tahliye edilmesine tam olarak yetkiliydi. Bunların dışında ülkenin imarı, yakılıp yakılan köylerin yeniden yapımı için İmar Bankası kurulmasına da karar verilmiştir.¹³⁸

İskân Tarihçesinden alınan bilgiye göre bakanlığa 1923 yılı için 6.095.083 Lira bütçe ayrılmış, bunun 5.228.415 Lirası kullanılmıştı. 1923-1929 yılları toplam bütçesi ise 28.018.352 Lira olarak belirlenmiş, yine bu tutarın 16.871.876 Lirası sarf edilmiştir.

¹³⁷Ayrıntılı bilgi için bakınız: Baran, *Mustafa Necati’nin Söyledikleri*, s.219; TBMMZC, 2.Dönem, 3. İçtima, C:2, s.826.

¹³⁸TBMMZC, 2.Dönem, 46.İçtima, C:3 s.158-176; BCA, 23.10.1923, 7.38.9.

İskân Tarihçesine göre Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı'nın yıllara göre bütçesi¹³⁹

Yıllar	Ayrılan Tutar	Harcanan Tutar
1923	6.095.083	5.228.415
1924	10.022.535	5.199.390
1925	5.957.636	2.808.695
1926	1.446.116	889.930
1927	2.060.859	1.008.713
1928	1.018.433	725.949
1929	1.417.690	970.784
TOPLAM	28.018.352	16.871.876

İskân Tarihçesi s.135.

İskelelere ve iskân bölgelerine ulaşan mübadillerin geçici olarak barındırılmaları amacıyla 28.01.1923 Tarihinde misafirhaneler kurulmasına karar verilmiş ve bununla ilgili Misafirhane Talimatnamesi hazırlanmıştır.¹⁴⁰ Talimatnameye göre: İhraç iskeleleri ve konaklama yerlerinde ihtiyaca göre misafirhaneler oluşturulacaktır. Kullanılmayan askeri ve mülki bina, terk edilmiş resmi ya da özel yerler onararak misafirhaneye dönüştürülecek, mevsime ve ihtiyaca göre çadır ve barakalar da kullanılabilir. Isınma ve ışıklandırmaları sağlanmış, sağlık koşullarına uygun olacaktır. Misafirhane memurları, temizlik, idari işler, kayıt, demirbaşların muhafazasından İmar ve İskân Komisyonuna karşı sorumludur. Beslenme ve çay ihtiyaçları Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılanacaktır. Göçmenler misafirhanelerde 3 gün misafir edileceklerdir.¹⁴¹

Mustafa Necati'nin 5 ay süren bakanlığı sırasında 140 bin mübadil Türkiye'ye getirilmiş olup tüm mübadillerin üçte biri gibi önemli bir sayıdır. Mustafa Necati'den sonra bakanlık görevini sırasıyla Celal Bayar, Refet Canitez ve Recep Peker yapmıştır.¹⁴²

İskân işlerinin zaman zaman güvenlik sorunlarına yol açması ve diğer bakanlıklarla görev tanımlarının karışması çatışmalara yol açıyordu. Bu nedenle 5 Kasım 1924 tarihinde

¹³⁹ *İskân Tarihçesi*, s.135.

¹⁴⁰ BCA, 28.01.1923, 40.42.3.

¹⁴¹ *İskân Tarihçesi*, s.19-20.

¹⁴² Mesut Çapa, "Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Ankara 1991, s.63.

Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı kaldırılarak bütün iş ve işlemleri Dâhiliye Bakanlığı altında kurulan İskân Genel Müdürlüğü'ne bırakıldı.¹⁴³

1.1.6 Mübadillerin Sevk Edilmeleri

Mübadele'nin başlamasından önce Batı Makedonya bölgesinde yaşanan gerilim ve sıkıntılar sebebiyle Müslüman Türkler yollara dökülmüş ve liman şehirlerde toplanmışlardı. Bu arada mübadele maddelerine aykırı olarak mübadillerin menkul ve gayrimenkul malları müsadereye tabi tutulmuş, sahiplerinin elinden alınan Türklere ait evlere Anadolu'dan gelen Rum mübadiller yerleştirilmiştir.

Bölgedeki Türklerin Anadolu'ya sevk edilmelerinden önce incelemede bulunan Muhtelit Mübadele Komisyonunun hazırladığı rapora göre: Makedonyalı Müslüman halk sefalet ve soygunculuk yüzünden elim ve perişan durumdadır. Servetleri soygunlarla alınmış, emlak ve arazilerinin büyük bölümü müsadere edilmiştir. Yine bu insanların ahırlarda yaşamaya mahkûm edildikleri bildirilmiştir.

Hilal-i Ahmer temsilcisinin bir raporuna göre ise: Selanik'te toplu halde bulunan 20-25 bin, Makedonya'da 40 bin kişinin naklinin bir an evvel yapılması gerektiği, yoksa evsiz, yemeksiz ve çıplak halde bulunan muhacirler içinde salgın hastalıklar görüleceği aktarılmıştır.¹⁴⁴ Yollarda kalan mübadillerin yaşadıkları sıkıntılar basına yansımış, Türklerin liman ve yol kenarlarında çadırlara yerleşerek bekledikleri, bir an önce çözüm bulunması bunun için Cemiyet-i Akvamdan yardım istenmesi gerektiği yazılmıştır.¹⁴⁵

Göçmenlerin taşınması, taşımanın gerçekleştirileceği araçlar ve ulaşımı gerçekleştirecek şirketlerle yapılacak sözleşmelerle, bunların koordinasyonu Mustafa Necati Bey'in ve Mübadele, İskân ve İmar Vekâletinin üzerinde önemle çalıştığı konulardır. Göçmenlerin durumlarının vahimliği, uğradıkları baskı ve vahşet nedeniyle resmi mübadele tarihini bile beklemeden kıyı kentlerde yığılmaları sürecin hızlandırılmasını gerektiriyordu. Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı Yunanistan'ın farklı yerlerinde yollarda kalmış yardıma muhtaç insanlara yardım eden Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne parasal destek oluyordu. Bir

¹⁴³ Baran, *a.g.e.*, s.1390; BCA, 03.11.1924, 11.50.19.

¹⁴⁴ Erdal, *Mübadele*, s.111-114.

¹⁴⁵ *Vatan*, 2 Ağustos 1923 (2 Ağustos 1339); *Vatan*, 10 Ekim 1923 (10 Teşrinievvel 1339)

taraftan da Hariciye Bakanlığı Yunan Hükûmeti ile diplomatik ilişki kurulup düzensiz göçün durdurulması sağlamaya çalışıyordu.

İlk ve acil olarak yapılması gereken taşıma şeklinin ve araçlarının tespiti ile taşıma işini gerçekleştirecek şirket ve kurumlarla anlaşmaların yapılmasıydı. Göç edeceklerin liman kentlerine toplanmış olması, denizden ulaşımın hem yolculuk süresini kısaltması hem de daha az masraflı olması tahliyenin deniz yoluyla yapılmasını gerekli kılıyordu. Sevkiyat Müdüriyeti, taşıma işini vermek üzere, denizcilik firmaları için ihale düzenledi. Ardından “Münakasa Şeraiti” adıyla açıklanan şartname ile taşıma işlerinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan şartlar ve ihaleyi alacak firmanın üstleneceği sorumluluklar belirlendi. Önceki göç uygulamaları araştırılıp incelendi. Böylece Yunanistan’dan göç edecekler Selanik’ten Tekfurdağı’na; Kalikratya’dan İstanbul ve Mudanya’ya, Kavala’dan İstanbul, Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, İzmit, Gelibolu, Bandırma ve Burhaniye’ye; Girit ve Kandiye’den Mersin, Silifke, Marmaris, Bodrum, Gökabad, Göllük, Ayvalık, Çanakkale ve Erdek’e getirilmesi kararlaştırılmıştır. Taşıma ihalesini alan şirketin banka teminat mektubu ile teminat gösterme zorunluluğu bulunmaktaydı. Taşıma ücretini göçmen kendisi ödeyecek, ödeyemeyecek durumda olanların ücretini devlet yükümlenecek, 8 yaşına kadar olan çocuklar için ulaşım ücretsiz olacaktı. Eşya ve hayvanlar için farklı tutarlarda ödeme yapılacak, kişi başına 100 kiloya kadar eşya alınacak, bunun dışında göçmenden herhangi bir ücret ya da vergi alınmayacaktı. İş yapan firma kazancının %20’sini Hilal-i Ahmer’e bağışlayacaktı.

Yunan, Ermeni, Türk, İtalyan vapur birliklerinin katıldığı ihaleyi, şartları en iyi sağlayan ve taşıma kapasitesi en yüksek olan İtalyan firması Lloyd Tristino Vapur Kumpanyası kazandı. Bununla birlikte Türk kamuoyunda, Türk Vapurcular Birliği dururken onun yerine ecnebi bir şirketin işi yapacak olması rahatsızlık yarattı. Ulusal sermayenin dışarıdan yabancı bir firmaya verilecek olması eleştirilere yol açtı. Yaygın şekilde hissedilen kaygı, çok sınırlı olan ulusal sermaye birikiminin yerli ekonominin kalkınmasına destek olabilecekken, ülke dışına çıkarılmasının ülke menfaatlerine aykırı olduğuydu. Ayrıca “milli mesele” olarak addedilen bu mevzunun, Türkiye’nin kendi iç dinamikleriyle çözebildiğinin dünyaya gösterilmesi kendi saygınlığı için önemliydi. Ülkemize gelecek göçmenlerin Türkiye’ye ait ulaşım imkânlarıyla getirilmesi ulusal bir coşkuyla isteniyordu. Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati de bu amaçla ihaleyi kazanmasına rağmen İtalyan deniz şirketiyle sözleşme yapmadı. İhalenin İtalyan şirkete vermekten vazgeçilmesinde İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası ile Türk Vapurcular Birliği’nin ortak girişimi etkili olmuştur. İhale hükûmete bağlı deniz ticareti teşkilatı olan Seyr-i Sefain İdaresi ile Türk Vapurcular

Birliği'ne verildi.¹⁴⁶ 23.12.1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Türk Vapurcular Şirketi ile yaptıkları cetvel Bakanlar Kurulu'nda onaylanmıştır. 03.02.1924 tarihinde Yunanistan'dan gelecek mübadillerin nakli için Seyr-i Sefain İdaresi ve Hakiki Türk vapurları sahipleri için ek sözleşme yapılmıştır.¹⁴⁷ Kararlar Daire Başkanlığı Türk vapurlarının hem eski hem de sayıca yetersiz olmasına rağmen ihalenin Türk Vapurcular Birliğine verilmesi 1926 yılında Kabotaj Hakkının kazanılmasına giden süreçte batıya ulusal kaynaklarımızın yeterli olduğunu gösterme kaygısından da kaynaklanıyordu. Bu kararın alınmasındaki ortak duygu Mustafa Necati'nin sözlerinde ifade bulur: “*Mübadele hitamına kadar, Akdeniz'de sevgili sancağımızı taşıyan elliye mütecaviz bir ticaret filosu meydana gelmiş bulunacaktır.*”

Göçmenlerin ulaşım işini üstlenen Seyr-i Sefain İdaresi ve Türk Vapur Şirketleriyle yapılan sözleşme uyarınca vapurların denetlenmesinden İstanbul Liman İdaresi Başkanlığı sorumluydu. Her vapur için liman idaresinden uygunluk raporu alınmasından sonra hazırlıklar başlatıldı. Kamaralar, küçük çocuklar, hamile kadınlar ve hastalar için düzenlendi. Güvertelere içecek su depoları yerleştirildi. Hilal-i Ahmer Cemiyeti beslenme ve sağlık ihtiyaçları için hazırlıklar yaptı. Her vapura iki yardımcı personel ve bir doktordan oluşan sağlık görevlileri temin edildi. Ordudan da yardım istendi, menzil noktalarında yardım destek alınması sağlandı.

Göçmenlerin taşınmasına Kasım 1923'de başlanması planlandı.¹⁴⁸ Mübadillerin mübadeleyi beklemeden evlerini barklarını bırakıp limanlarda yığılması, vekâleti harekete geçirdi ve sevkiyat işi hızlandırıldı.¹⁴⁹ İlk etapta evinden barkından ayrılmış, Yunanistan'da limanlara yakın şehirlere toplanmış, barınma sorunu yaşayan insanlardan başlandı. Daha sonra iç kısımlarda köy ve kasabalarda, yerleşik durumda bulunanlar şeklinde devam etti. Hazırlıklarını tamamlayanlar ulaşabildikleri ulaşım araçlarıyla liman kentlerine geliyorlar, Mübadele Komisyonu refakatinde vapurlara bindiriliyorlardı. Kırsal kesimde yaşayan çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşanlar vapurlara hayvanları ve tarım aletlerini de götürmek istiyorlardı. Bu nedenle iskelelere at ve eşek arabalarıyla bazen de yaya olarak; uzun ve yorucu yolculuktan sonra ulaşabiliyorlardı.¹⁵⁰ İlk etapta gelen göçmenlerin İzmir, Trakya, Karadeniz

¹⁴⁶ Arı, *Büyük Mübadele*, s.36-39.

¹⁴⁷ BCA, 23.12.1923, 8.43.12; BCA, 03.02.1924, 8.50.14.

¹⁴⁸ Arı, *Büyük Mübadele*, s.41-82.

¹⁴⁹ *Vatan*, 3 Ağustos 1923 (3 Ağustos 1339)

¹⁵⁰ Arı, *Büyük Mübadele*, s.78.

limanlarına getirilmeleri, yerleştirme işinin buralardan uygun yerlere sevk edilmeleriyle tamamlanmasına karar verildi.¹⁵¹

Mübadeleye hazırlık sürecinde bakanlık, kırsal kesimden gelecek göçmenlerin yaşadıkları bölgedeki tarımsal faaliyetleri araştırılmış, buna uygun olarak Anadolu’da yerleştirileceği yerler belirlenmişti. Bir anlamda uzmanı oldukları üretim alanlarına yerleştirilmek suretiyle hem tarımın durmaması hem de kendilerini geçindirecek koşulların oluşturulması amaçlanmıştı. Ancak uygulamaya geçtiğinde öngörülemeyen pek çok aksaklık sevk ve yerleştirme işlemlerinde kaosa neden olmuştur.

Bindirme iskelelerinde beşer memurdan oluşan “Bindirme ve Yükleme Heyeti” görev yapıyordu. Belge kontrolü ve resmi kayıtlar yapılıyor, aileler önceden belirlenmiş tablolara göre yerleştirilecekleri yere giden vapurlara bindiriliyordu. Yunanistan kamuoyunda oluşan “mübadillerin değersiz, üretim yapılamayacak topraklara yerleştirilecekleri, devlet tarafından orada unutulup yok edilecekleri” gibi yalan yanlış bilgilerden dolayı, gönderilecekleri yerlerle ilgili itirazlarda bulunuyorlar, kendi tercih ettikleri yerlere gitmek istiyorlardı. Ekseriyetle İstanbul, Bursa, İzmir ve Aydın kentlerine yerleşmek istiyorlar, bazen heyete yanlış bilgi veriyorlar, bazen de kaçak olarak farklı vapurlara biniyorlar, gitmeleri gerekenden çok farklı bir yörede kendilerine yer bulmaya çalışıyorlardı. Kimisi de ülkeye geldikten sonra yerleştirildiği yeri beğenmeyip başka yerlere gitmek için yerel idarecilere taleplerde bulunuyorlardı. Tüm bunlar iskân şartlarını zorlaştırdığı gibi ülkede iç göçün de yaşanmasına sebep olmaktaydı.

Türk Vapurcular Birliği vapurları, Yunanistan’a bağlı Hanya, Resmo, Kandiye, Selanik gibi bindirme limanlarından Anadolu’ya ara vermeden yolcu taşıyordu.¹⁷ vapur sürekli olarak çalışıyordu. Bu vapurlar şu isimleri taşıyordu: Gülcemal, Kızılırmak, Akdeniz, Şam, Reşit Paşa, Gülnihal, Giresun, Gelibolu, Ümit, Bahrıcedit, Altay, Canik, Bandırma, Ereğli, İnebolu, Nimet ve Millet. Vapurlar toplam 37.494 kg tonaja sahipti.¹⁵² Kurallar net olarak belirlenmesine rağmen, uygulamada büyük aksaklıklar yaşanıyordu. Yeterli kamara bulunmadığından sadece hastalar, yaşlılar ve küçük çocuklar kamaralara yerleştiriliyordu. Yolcular hayvanlarıyla vapura binmek zorunda kalıyorlardı. Çoğu yolcu, koridorlarda ve güvertelerde yüklerinin yanında yolculuk ediyordu. Göçmenler, yanlarındaki yükleriyle günlerce beklemişler, Yunanistan’da iskelelerde sürüklenmiş, yağmurda, toz toprak içinde

¹⁵¹ *İkdam*, 9 Kasım 1923 (9 Teşrinisani 1339)

¹⁵² Arı, *Tarihsel Süreçte*, s.80-82-159.

kalmışlardı. Gemiler, normalin çok üzerinde insan, hayvan ve yük alıyordu. Hilal-i Ahmer Cemiyeti yardıma muhtaçlar için gıda ihtiyacını karşılıyordu. Ancak düzenli yemek imkânı bulunmuyordu. Ortak kullanılan lavabo ve tuvaletlerde temiz ve sağlıklı ortam bulunması çok zordu. Bu durum hastalıklar sebep oluyordu. Her vapurda bulunan sağlık görevlileri, olası hastalıklara karşı denetim sağlıyor, her göçmene çiçek ve kızamık aşısı yapıyorlar, karşılaşılabilecek sağlık sorunlarıyla ilgileniyorlardı. Göçmenlerin Türk gemileriyle taşınması milli bir gurur sebebiydi, öte yandan bazı vapurların çok eski ve yıpranmış olması, kış şartları ve kalabalık göçmen kitlesinin varlığı, yolculuğu çok zorlu hale getiriyordu. Bu durum hükûmete muhalif basında eleştiri konusu olmuştu. Ancak savaştan yeni çıkmış Türkiye Cumhuriyeti için yarım milyon insanın taşınma ve yerleştirmesi o dönem için imkânlarını çok zorlayan bir süreçti.

Göçmenlerin terk ettikleri ülkede bıraktıkları mallarla ilgili, Karma Komisyon tarafından kayıt yapılması ve mal bildirim beyannamesi düzenlenmesi gerekmekteydi. Bu belge ile Türkiye'ye gelen göçmenlere Yunanistan'da bıraktıkları mallarına karşılık mal verilecekti. Türk ve Yunan Mübadelesi anlaşmasında açıkça hüküm bulunmasına rağmen malların bedellerinin tespiti doğru yapılamamış, adam kayırma, rüşvet gibi uygulamalar yüzünden haksızlıklar yaşanmış, bazı bölgelerde mallar devlet tarafından müsadere edilmiş ya da Anadolu'ya bir an önce ulaşabilmek amacıyla insanlar mallarını yok değerinde elden çıkarmak zorunda kalmışlardır. Çoğu mübadilin ise mal bildirimleri yapılmasına fırsat verilmeden tasfiyeleri gerçekleştirilmiştir. Bu durum mal dağıtımından sorumlu olan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti hem de Türkiye'ye yerleşen göçmenler için çözülmesi zor sorunlara yol açmıştır.¹⁵³ Mübadillerden çok yoksul olduklarını beyan edenlerden hayvanlarıyla ilgili navlun bedeli sadece üç hayvanı için alınmasına kalan tutarın vekâlet tarafından karşılanmasına karar verilmiştir.¹⁵⁴

Mübadiller, Türkiye'de önceden belirlenmiş olan İzmir, İstanbul-Tuzla, Ayvalık, Mudanya, Samsun, Trabzon, Antalya ve Mersin iskelelerine indiriliyordu. Her iskelenin yanında bir karantina merkezi oluşturulmuştu. İstanbul-Tuzla ve İzmir-Klazumen karantinaları en büyük olanlardı. Göçmenler yerleşim bölgelerinden önce iskelelerin yanında bulunan misafirhanelerde kalıyorlardı. Misafirhanelerin yanında Hilal-i Ahmer tarafından

¹⁵³ Arı, *Büyük Mübadele*, s.72-76-85-160.

¹⁵⁴ BCA, 09.03.1924, 9.16.6.

oluşturulmuş sağlık kabinleri bulunuyordu. Kıyı kentlerinde herhangi bir bulaşıcı hastalığa karşı hazırlıklar yapılmış, aşı ve ilaçlar tedarik edilmişti.¹⁵⁵

Göçmen ailelerin göç sırasında yanında bulunması gereken belgeler şunlardı: 1-Karma Komisyon tarafından hazırlanmış Aile Kimlik Belgesi, 2-Aşı Belgesi, 3-Karma Komisyon tarafından onaylı, Yunanistan'da bıraktığı malları gösteren Tasfiye Talepnamesinin bir örneği,4-Yunanistan'daki mallarına müsadere uygulanması durumunda resmi makamlarca verilen makbuz ve belgeler.¹⁵⁶

Midilli Müslümanlarından oluşan 1400 kişilik ilk mübadil kafilesi Ayvalık'a gelmiştir.¹⁵⁷ Muhtelit mübadele komisyonuna göre 1923 yılı sonuna kadar toplam 61.318 göçmenin mübadelesi gerçekleştirilmiştir. 1924 yılı Ekim ayına kadar getirilen göçmen sayısı 370 bin kişiye ulaşmıştır. 1925 yılına kadar ise Yunanistan'dan gelen göçmen sayısı 456.720 kişi olmuş, bu arada 50 bin göçmen mübadeleye tabi olmayıp sığınmacı olarak gelmişlerdir. Daha uzun süre devam edeceği düşünülen mübadele işlemi sığınmacılarla birlikte 500 binden fazla kişinin sevk ve yerleştirilmesiyle 1925 yılı sonunda neredeyse tamamlanmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü'ne göre Türkiye'ye gelen mübadillerin toplam sayısı: 456.720 kişidir. İllere göre sırasıyla Edirne'ye: 40.041, Balıkesir'e: 33.138, İstanbul'a: 32.773, Bursa'ya: 32.075, İzmir'e: 31.867, Tekirdağ'a: 22.237, Kırklareli'ne: 19.920, Samsun'a: 16.277, Niğde'ye: 15.668, Kocaeli'ne: 15.530, Manisa'ya: 11.872 kişi yerleştirilmiştir. Vilayetlere yerleştirilen mübadillerin sayısı, Türkiye'ye gelen toplam mübadil sayısı ile örtüşmemektedir.¹⁵⁸ Bu durum göçmenlerin tamamının yerleştirildiği yerlerle ilgili kayıtların tam yapılamamış olduğunu düşündürmektedir. Türkiye'ye söz konusu dönemde iskân edilen nüfus İskân Tarihçesindeki bilgiye göre 499.239 kişidir. Mübadele kapsamı dışında aynı dönemde iskân edilen (gayri mübadil) 172.029 kişi olarak verilmiştir. Ayrıca 14.312 kişi harikzade, 35.936 kişi mülteci, 18.430 yerli halk, 2.774 kişi doğu illerinden nakil olanların iskânı gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁹ 1921-1929 yılları arasında Türkiye'ye gelen muadil ve göçmenlerin genel cinsiyet oranı %49,3 kadın; %50,7 erkek olarak belirlenmiştir.¹⁶⁰

Muadillerin Türkiye'ye gelmeleri Türk kamuoyunda ilgiyle ve memnuniyetle karşılanmış. Gazete haberlerinde duygusal başlıklar atılarak göçmenlere yardım edilmesinin

¹⁵⁵ Arı, *Tarihsel Süreçte*, s.160.

¹⁵⁶ Arı, *Büyük Mübadele*, s.89-90.

¹⁵⁷ *Vakit*, 19 Ekim 1923 (19 Teşrinisani 1339)

¹⁵⁸ Arı, *Büyük Mübadele*, s.113-114.

¹⁵⁹ *İskân Tarihçesi*, s.137.

¹⁶⁰ Geray, *a.g.e.*, Çizelge:6, s.25.

önemi vurgulanmıştır. Genelde yerel halk, yörelerine yerleştirilen göçmenlere sıcak ve dostça davranmıştır.¹⁶¹

Selanik, Kavala, İstanbul ve İzmir gibi kıyı kentlerindeki göçmenlerin yığılmalarından dolayı ABD'nin arabuluculuğuyla Yunanistan gemilerinin, Yunan bayrağı taşımamak ve İzmir'de rıhtıma yaklaşmamak koşuluyla Türk askerlerinin kontrolüyle Rum mübadil almasına izin verilmiştir.¹⁶² İtalyan, Yunan vapurları dışında Türk vapurları da, Türkiye limanlarına Türk göçmenleri bıraktıktan sonra geri dönerken Yunanistan'a gidecek Rum göçmenleri taşıyordu.¹⁶³ Maddi durumu yetersiz Rumların taşınma işini de kimi zaman vekâlet üstlenmiştir. Örneğin Kozan'da bulunan 120 Rum yetim ile Gürümze köyünden Kozan'a gelen 400 Rum aile yurt dışına sevkleri gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁴ Mudanya, Antalya ve Karadeniz kıyılarından Amerikan, Fransız, İtalyan, İngiliz ve bu devletlerin kontrolündeki Yunan gemileriyle Rum mübadiller taşınmıştır.¹⁶⁵

1.1.7 Mübadillerin İskân Edilecekleri Yerleşim Alanlarının Belirlenmesi

Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin çözmesi gereken en önemli sorun gelen mübadillerin yerleştirileceği bölgelerin tespit edilmesi idi. Tabii öncelikle Türkiye'den ayrılan göçmenlerin boşalttıkları alanlar değerlendirilecekti. Sosyo-ekonomik yapı ve tarımsal üretimleriyle örtüşen ve önceki yaşantılarındaki ekonomik faaliyetleri devam ettirebilecekleri alanlara yerleştirilmeleri önem arz etmekteydi.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurulmasından önce Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) bünyesinde, Dr. Muhittin Celal Bey başkanlığında, her bakanlıktan birer uzmanın katıldığı bir heyet toplanmış ve mübadillerin iskânıyla ilgili hazırlık çalışmaları başlatılmıştı. Ülkedeki iskân alanları belirlenmiş; göçmenlerin, Yunanistan'ın hangi bölgesinden gelecekleri, sayıları, sosyal ve ekonomik durumları, iştigal ettikleri iş kolları araştırılmıştı. Yedi iskân bölgesi saptanmış ve Yunanistan kıyılarından, Kavala, Girit, Drama bölgesinden gelenlerin tütün ekimi ile uğraşmalarından

¹⁶¹ Arı, *Büyük Mübadele*, s.92-93.

¹⁶² Erdal, *Mübadele*, s.127.

¹⁶³ Arı, *Büyük Mübadele*, s.86.

¹⁶⁴ BCA, 20.02.1924, 17.77.10.

¹⁶⁵ Erdal, *Mübadele*, s.131.

dolayı Ege kıyıları ile Tekirdağ ve çevresine; Selanik göçmenlerinin de Karadeniz kıyılarına özellikle de Samsun'a yerleştirilmelerinin uygun olduğuna karar verilmişti.¹⁶⁶

İmar ve İskân Vekâleti kurulduğunda bakanlık görevi verilen Mustafa Necati Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Bakanlığının yaptığı çalışmaları ve hazırladığı raporu inceledi. Bütün illerden bölgelerinde yapılan tarım, emval-i metruke (terk edilmiş taşınmaz) sayısı, terk edilmiş arazi, ticarethane miktarını gösteren raporlar istedi.¹⁶⁷ Yunanistan'da Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda (Karma komisyon) görevli Türk Murahhas Heyeti'nden ülkemize gelecek mübadillerin Yunanistan'ın hangi bölgesinden, kaç kişinin geleceği, hangi durumda ve iş kollarında olduklarıyla ilgili bilgiler edildi.¹⁶⁸ Gelmesi öngörülen 395 bin tütüncü, çiftçi ve bağcı, zeytinci için önce ülke içinde 8 iskân mıntıkası belirlendi.¹⁶⁹ Mübadele ile Rumeli'den gelecek göçmenlerin gelecekleri memleketleri, iştigal ettikleri sanat ve meslek kolları, bunların sayıları, iskân edilmeye uygun mıntıkların belirlendiği cetveller oluşturuldu.¹⁷⁰ Konunun aciliyeti uzun ve detaylı çalışmayı engelliyor, sınırlara yığılmış durumda olan insanların çabucak uygun yerlere yerleştirilmelerini zorunlu kılıyordu. Mayıs 1924'e kadar 150 bin mübadilin getirileceği düşünülüyordu. Kış aylarına denk geldiği için ilk etapta ulaşımın daha kolay olacağı kıyı kentlerinin iskân edilmesine karar verildi. Daha sonra 8 iskân bölgesi 10'a çıkarıldı. Bunlar:

- 1.Bölge: Samsun, Amasya, Sinop, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Tokat, Çorum.
- 2.Bölge: Edirne, Çanakkale.
- 3.Bölge: Bursa.
- 4.Bölge: İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Muğla.
- 5.Bölge: Antalya, Burdur, Isparta.
- 6.Bölge: Konya, Niğde, Aksaray.
- 7.Bölge: İzmit, Bolu, Bilecik, Kütahya.
- 8.Bölge: Balıkesir.

¹⁶⁶ Arı, *Büyük Mübadele*, s.49-50.

¹⁶⁷ Erdal, *Mübadele*, s.168.

¹⁶⁸ Arı, *Büyük Mübadele*, s.50-51.

¹⁶⁹ *İskân Tarihçesi*, s.18.

¹⁷⁰ BCA, 08.10.1923, 123.873.18.

9.Bölge: İstanbul, Çatalca.

10.Bölge: Adana, Mersin, Silifke¹⁷¹

Türkiye'ye gelecek mübadillerin büyük bölümünü Makedonya'da yaşayan Türkler oluşturmaktaydı. Selanik, Manastır, Serfice, Üsküp sancakları sınırları içinde bulunmaktaydı. Makedonya'da yaşayan Türklerin geçim kaynakları ekseriyetle tarım ve hayvancılıktı. Hatta bazı Türk ve Pomak gruplar göçebe şekilde yaşamlarını sürdürüyorlardı. Üzüm, pamuk, tütün, koza, susam ve kırmızıbiber üretimi yapıyordu.¹⁷² Göçmen nüfusunun 395 bin kişi olacağı öngörülmüyordu. Yapılan hazırlıklar bu tahmine göre şekillendi. Yunan Hükûmetinin uyguladığı yıldırma politikası ve canlarını koruma refleksi, mübadeleye tabi olmayanların da göç etmek üzere sınırlara yığılmalarına neden oldu. Bu durum “gayri mübadil” sorununu ortaya çıkarmıştır.¹⁷³ Taşınmazların yetersizliği sebebiyle terk edilen metruk yapıların mübadil muhacirler için kullanılacağına, satış işleminin yapılmamasına ve onarılması gerekenlerin vekâlet tarafından onarılmasına karar verildi.¹⁷⁴

İskân Tarihçesine göre Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, mübadillerin gelecekleri memleketler, tarımsal faaliyetleri ve İskân edilecekleri yerler ve nüfusu çizelgedeki şekilde belirlenmiştir.¹⁷⁵

¹⁷¹ Arı, *Büyük Mübadele*, s.52-53.

¹⁷² Kaplanoglu, *a.g.e.*, s.16-19.

¹⁷³ Erdal, *Mübadele*, s.192.

¹⁷⁴ BCA, 11.11.1923, 8.39.14.

¹⁷⁵ *İskân Tarihçesi*, s.18.

	Gelecekleri Memleketleri	Tütüncü	Çiftçi	Zeytinci ve Bağcı	Yekûn	İskân Olunacağı Yerler
1	Bir kısım Drama ve ekseri Kavala ahalisi	30 bin	0	0	30 bin	Samsun ve havalisine
2	Serez livası ahalisi	20 bin	15 bin	5 bin	40 bin	Anana ve havalisine
3	Kozana, Girebane, Naslıç ve Kesriye ahalisi	2,5 bin	15 bin	5 bin	22,5 bin	Malatya ve havalisi
4	Kayalar, Karaferye, Vodine, Katerin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Gevgili'nin Yunanistan'a kalan köyleri, Yenice Vardar, Karacaabat	3 bin	25 bin	15 bin	43 bin	Amasya, Tokat, Sivas
5	Zeytuncü, Dırama, Kavala, Selanik ve ahalisi	4 bin	20 bin	40 bin	64 bin	Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli ve havalisi
6	Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop ve havalisi	20 bin	55 bin	15 bin	90 bin	Çatalca, Tekirdağ livaları, Karaman livaları, Niğde ve havalisi
7	Preveze ve Yanya havalisi	15 bin	40 bin	0	55 bin	Antalya, Silifke ve havalisi
8	Midilli, Girit vesair Adalar	0	30 bin	20 bin	50.000	Ayvalık, Edremit, Mersin ve havalisi
	Yekûn	95 bin	200 bin	100 bin	Toplam 395.000	

İskân Tarihçesi s.18.

İskân hazırlığının ve planlanmasının merkezinde Rumlardan kalan taşınmazlar bulunuyordu. Oysa taşınmazlar ilgisi olmayan kişiler tarafından işgal edilmişti. Bu durum iskânın planlandığı şekilde gerçekleştirilmesini güçleştiren önemli sebeplerden biri olacaktır. Rumlardan kalan taşınmazların bölge halkı tarafından işgal edilmesinden başka Maliye Bakanlığı tarafından satılan ya da kiraya verilenler ayrıca askeriye ya da mülkiye tarafından el konulanlar bulunmaktaydı. Mustafa Necati, TBMM'de yaptığı konuşmada Türkiye'de Rumlardan kalan yaklaşık 100 bin terk edilmiş ev bulunduğunu, 20-25 bin evin bakanlığın kontrolü altında olduğunu geri kalanların fuzuli işgalde olduğunu açıklamıştır. Yine aynı açıklamaya göre; en çok terk edilen ev İzmir vilayetinde, sayısı da 10 binin üzerindedir.

Bunlardan 4 bin tanesine büyük İzmir yangınında evleri yanan aileler yerleştirilmiş kalan 6 bin tanesi de yine fuzuli işgal altında bulunmaktadır. Tüm Türkiye’de bulunan terk edilmiş gayrimenkullerle ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır.

Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı tarafından, tahliye ve iskân işlerinin yürütülebilmesi için her iskân alanında bakanlığa bağlı olarak çalışacak Mıntika Müdürlükleri oluşturdu. Müdürlükler geniş yetkilerle donatıldı ve diğer tüm devlet teşkilatı bu müdürlüğe gerektiğinde yardıma zorunlu kılındı. Ayrıca il ve ilçelerde kaymakam ve valiye bağlı İmar ve İskân Komisyonları kuruldu. Vilayet komisyonları bakanlığa, ilçe komisyonları vilayete karşı sorumluydu. Vali aynı zamanda komisyonun da başkanıydı. İskân Komisyonları sorumlu oldukları iskân bölgesindeki iskânın resmi işlemleri, göçmenlerin kabul belgeleri, göçmenlerin ihtiyaç ve şikâyetlerinin çözümü, kendi alanları içinde bulunan terk edilmiş taşınmazların kaydı, ölçümü ve onarılması gerekenlerin merkeze bildirilmesi gibi işlerden sorumluydu.

İmar Mıntika Müdürlükleri yine bakanlığın temsilcisi olarak, onarım gerektiren yerlerin tespiti ve onarımı, bakanlıkça gerekli görülen yerlerde köylerin oluşturulması işlerinden sorumluydu. Teşkilatlanmanın ardından büyük bir çabayla, yerleşim bölgelerinde, iskâna uygun olan yerlerin tespiti, terk edilmiş yerlerin iskâna uygunluğu, değilse onarımı ve fuzuli ve haksız işgal yerlerinin tahliyesine başlandı.¹⁷⁶ Bu arada Romanya, Bulgaristan, Rusya, Sırbistan gibi ülkelerden ve Yunanistan’dan mübadeleye tabi olmayan Müslüman halkın daha çok emval-i metrukeden istifade etmek amacıyla göç ettikleri görülmüştür. Bunun üzerine sözleşmeye göre iskân hakkının mübadiller olduğu için gayri mübadillerin göçünün önlenmesi konusunda kararname çıkarılmıştır.¹⁷⁷

1.1.8 Köylerin Yeniden İnşası ve Yeni Köyler Oluşturulması

Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu köy ve kasabaları yerle bir edilmiş, yakılıp yıkılmıştı. Göçmenlerin yerleştirilmesi bir tarafa; yerli Müslüman halk da sağlıklı şekilde yaşayabilecekleri ve barınabilecekleri ortamdan yoksun durumdaydı. Bir taraftan yoksullukla mücadele ediyorlar bir taraftan da yakılıp yıkılmış köylerde, moloz ve yıkıntılar içinde sağlıklı koşullarda hayatta kalmaya çalışıyorlardı. Neredeyse Anadolu’nun tamamının imar

¹⁷⁶ Arı, *Büyük Mübadele*, s.14-53-57.

¹⁷⁷ BCA, 04.11.1923, 8.39.9.

edilmesi gerekiyordu. TBMM Zabıtlarına göre Marmara, Karadeniz ve Ege bölgelerindeki köylerin yüzde yetmişi yok edilmişti. Hilal- Ahmer Cemiyetine gönderilen raporda İzmir’de 1000 evin onarılması gerektiği bildirilmişti. Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığının kapsamındaki onarım ve imar faaliyetleri için gereken öncelikle para, nitelikli ustalar ve iyi bir teşkilatlanmaydı.

Yerel yönetimler bulundukları yöredeki onarım işlerinin bir kısmını halkın özverili çabalarıyla gerçekleştirmeye çalıştı ancak 1923 yılı sonuna gelindiğinde tamirat gereken evler büyük ölçüde bekliyordu. Bazı belediyeler yabancı sermaye desteğiyle imar işlerini kısmen de olsa gerçekleştirdiler. Örneğin Eskişehir Belediyesi İtalyan bir şirketle, Manisa Belediyesi de Fransız bir şirketle tadilat sözleşmesi yaptı. Bursa’da ise yerli halk kendi çabasıyla yanan yerlerin büyük bölümünün tadilatını gerçekleştirebildi.¹⁷⁸

Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı tarafından iskân edilecek bölgelerdeki yıkık evlerin onarım ve tadilatı, kullanılamayacak durumda olan metruk yapıların yıkımı ve haksız işgal edilen evlerin tahliyesinin gerçekleştirilmesi amacıyla genelge ve talimatname hazırlandı.¹⁷⁹ Öncelikli olarak İzmir, Samsun, Trakya, İstanbul illeri ele alındı. 1923 Kasım ayında çalışmalara başlandı.

Özellikle Aydın ve Manisa vilayetlerinde kimi yerde onarım kimi yerde ise tam inşa sürecinde Hilal-i Ahmer Cemiyetinin faaliyetleri yoksul halk için çok önemli bir katkı sağlamıştır. Konut yapımı için yetişmiş usta ihtiyacının kısa sürede karşılanabilmesi için İstanbul, Ankara ve İzmir’de mesleki kurslar düzenlenmiş, kursları bitirenlerin vakit kaybetmeden inşaatlarda çalışmaları sağlanmıştır. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından, iskân alanları dışında terk edilen evlerin satışları gerçekleştiriliyor, satışlardan elde edilen gelir ve yıkılan enkazın kullanılabilir malzemeleri de onarım ve inşaatlarda kullanılıyordu. İnşaatlarda yerli ürünler, bilhassa yerli kereste kullanılarak yerli üretici destekleniyordu. Bakan Mustafa Necati inşaat ve onarım işleriyle bizzat ilgileniyor, inşaat alanlarını teftiş etmek suretiyle çalışmaları yerinde inceliyordu.¹⁸⁰

Sokakları ve sınırları belli olmayan köy ve mahallelerde tamirat ve yeniden inşa sürecinde oturma planlarının yapılabilmesi için haritalarının çıkarılması ve projelerinin çizilmesi gerekmektedir. Bu nedenle Bayındırlık Bakanlığı bu işlerle görevlendirmek üzere

¹⁷⁸ Arı, *Büyük Mübadele*, s.58-60.

¹⁷⁹ BCA, 27.12.1924, 3.8.1.6.

¹⁸⁰ Arı, *Büyük Mübadele*, s.61-62-63.

sekiz farklı noktada Heyet-i Fenniyeler kurulmuştur. İnşaatların yapımı ile ilgili teknik şartname hazırlanmış, çalışacak personellerin görevleri tayin edilmiştir. Kapı ve pencere detaylarına kadar inşaatı ve tamiratı yapılacak evlerin planları ve tüm özellikleri belirlenmiştir. Tamirat ve inşaat sürecinin düzen içinde gerçekleşmesi amacıyla kurulan Heyet-i Fenniyeler inşaatları denetleyerek şartnameye uygunluğunu kontrol etmiştir.¹⁸¹

Mübadillerin kısa zamanda üretici hale gelmelerinin sağlanması ve kış gelmeden iskânın tamamlanabilmesi için yoğun yıkımın olduğu yerlerde, yeni köyler oluşturulması yoluna gidilmiştir. İklim şartlarına göre baraka, taşınabilir ve kolay kurulabilir evler tercih edilmiştir. Yeni köyler, tamamen yıkılmış köy yerleri ya da tarıma uygun arazilerde kurulmuştur. Yeni kurulacak köylerin yerleri yerel yöneticilerin talepleri doğrultusunda belirlenmiştir. Örneğin Bursa Valisi bakanlığa dilekçeyle başvurarak yeni köyler yapımı için onay istemiştir. Gönderdiği yazıda: Bursa'nın Tepecik, Kalder, Tahtalı köyleri; Gemlik'in Armutlu ve Kurşunlu köyleri, Mudanya'nın Emirali, Burgaz, Veledler köyleri ile Karacabey'in Merkez, Karacaoba, Baş, İkizce ve Kemberbend köylerinde zeytinlik, dutluk, bağlık gibi verimli arazileri olmasına rağmen köylerin yok edilmiş olduğunu fenni onaylarının yapılarak buralara köyler kurulmasını talep etmiştir.¹⁸²

02.07.1924 tarihinde mübadillere verilecek emlak ve arazilerle ilgili talimatname oluşturulmuş, şartlar belirlenmiş ve gayrimenkul emval tadilat komisyonları kurulmasına karar verilmiştir. Buna göre: Mübadillerin yerleştirileceği bölgelerde vali ve kaymakam başkanlığında fenni bir heyet oluşturulacak, bu heyet Mübadele ve İskân Vekâletine bağlı olarak çalışacak ve masrafları vekâlet tarafından karşılanacaktır. Komisyonlar taksim edilecek arazinin evvelince mevcut, bilindir hudutlarını tayin edecekler, arazi sınırları belirlenirken bölgedeki tanınmış güvenilir yerli ahalinin bilgisine başvurulacak ve buna göre krokileri çizilecektir. Araziler “alâ, evsât, edna” olmak üzere üç ayrı derecede vergi gelirlerine göre belirlenecek, tarla arazisi, meyvelik, zeytinlik alanları, miktarlarının kaç haneyi ve ne kadar nüfusu idare edebileceği takdir ve tespit edilecek. Buna göre hangi haneye ne türde arazi verileceği yine komisyonca belirlenecek. Araziler, o karyede iskân edilecek muhacirin aile reislerine kura yöntemiyle hanelere kayıt edilerek verilmesine karar verilmiştir. Her köyde demirci, nalbant, marangoz, arabacı, semerci gibi zanaatkârlar ve bir öğretmen bulundurulacak, bu gibi meslek sahipleri ile tıp, ziraat ve veterinerlik eğitimi almış kişiler varsa onların köyde iskân edilmesini desteklemek için yaşamını köyde geçirmesi şartıyla

¹⁸¹ BCA, 0.0.924, 3.8.7; 06.08.1925, 2.14.2.

¹⁸² Erdal, *Mübadele*, s.157-158.

fazladan toprak verilecektir. Köylerde ortak kullanım için harman yerleri yapılmasına karar verilmiştir. Mübadil olmayan kimselere arazi ve emlak verilmesi haksız işlem sayılmakta ve bu durum komisyonun sorumluluğunda olacaktır.¹⁸³ Ayrıca 13.02.1924 tarihindeki kanun tasarısı ile mübadillere ellerindeki tasarruf senetlerine göre %17,5 oranında emval-i metruke verilecektir.¹⁸⁴ Aynı yıl alınan başka bir kararla bu oran %20'ye çıkarılmıştır.¹⁸⁵

Haziran 1924'ten itibaren onarım işleri yavaşlatılıp örnek köy yapımına ağırlık verilmiştir. Yeni köy yapımında, Köy Kanunu'nda belirtilen “ideal köy” örneği uygulanacaktı. Samsun, Bilecik, Saruhan, Erdek, Eskişehir ve İzmir örnek köy yapımı için uygun bulunan yerler olmuştur. Mübadillerin tarım faaliyetlerine göre uygun köylere yerleştirilmesi, köylerin oluşturulması için de yakılıp yıkılan evler ve terk edilen araziler uygun bulunmuştur. Onarım ve köy yapımı için başlangıçta devlet bütçesinden 1,5 milyon lira ayrılmışken¹⁸⁶ toplam harcama tutarı 1 milyon 786 bin liraya ulaşmıştır. Tamiratı yapıp kullanılabilir duruma getirilen ev sayısı 19.279 olmuştur. Başlangıçta 27 köy yapımı planlanmışken, Samsun, İzmir, Antalya, Cebelibereket (Osmaniye), Bilecik, Manisa, Ankara ve Mersin'de olmak üzere toplam 69 köy yapılmıştır.¹⁸⁷ Mübadillerin herhangi bir mağduriyet yaşamalarının önüne geçmek için tüm hazırlıklar onlar yurda giriş yapmadan önce gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu faaliyetler büyük ölçüde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin desteğiyle tamamlanabilmiştir.¹⁸⁸

1.1.9 Göçmenlere Yardım Çalışmaları ve Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Faaliyetleri

Mübadele İmar ve İskân Kanununa göre mübadillerin iki ay süre ile iaşeleri devlet tarafından karşılanacaktı. Ancak görülen lüzum üzerine kanunun 1.maddesinde yapılan değişiklikle tarımla geçinenlerin mahsul alıp üretici duruma gelmelerine kadar, zanaat icra edenlerin iş bulmalarına kadar iaşelerinin devlet tarafından sağlanmasına karar verilmiştir.¹⁸⁹ Mübadele göçmenlerinin tahliyelerinden iskânlarına ve kendi kendilerine yetebilir hale gelmelerine kadar, iaşe, sağlık, barınma gibi temel gereksinimlerinin karşılanmasında Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti önemli görev üstlenmiştir. 6 Mart 1924 tarihinde Mübadele, İmar ve

¹⁸³BCA, 02.07.1924, 10.33.20; TBMMZC, 2.Dönem, 112. İçtima, C:26, s.14-16.

¹⁸⁴BCA, 13.02.1924, 9.14.8.

¹⁸⁵ Yıldırım, *a.g.e.*, s.243.

¹⁸⁶ Arı, *Büyük Mübadele*, s.65-66.

¹⁸⁷İskân Tarihçesi, s.140.

¹⁸⁸ Arı, *Büyük Mübadele*, s.67.

¹⁸⁹TBMMZC, 2.Dönem, 44. İçtima, C: 8/1, s.1099-1102.

İşkân Vekâleti ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti arasında bir anlaşma yapıldı. Buna göre cemiyet gelecek göçmenlerin durumlarıyla yakından ilgilenecek, işlemlerin daha kolay yürütülmesini sağlamak için İzmir, Samsun, Trakya, İzmit, Adana, Konya vilayetlerine yerel temsilcilik açılacak, yurt içinden toplanacak yardımların ve bütçe gelir gider kalemleri bakanlığa bildirilecekti. Salgın hastalıkları önlemek ve tedavi etmek amacıyla farklı bölgelere “İmdad-ı Sıhhi Heyetleri” adlı birimler kuruldu. Bu birimlerin ilki Selanik’te kuruldu, daha sonra Drama, Hanya, Kandiye, Kavala’da da açıldı. Öncelikle zor şartlarda yolculuk yapmış, yardıma muhtaç insanların sağlık, beslenme ve barınma ihtiyaçlarını karşıladı. Bulaşıcı hastalıklara karşı aşılama çalışmaları yaptı.¹⁹⁰ Örneğin Akdeniz Vapuru ile Mudanya’ya gelen göçmenlerde bulaşıcı hastalık görülmüş, limanda gerekli önlemler alınmıştır.¹⁹¹ Kozana, Karaferye ve Ahdova’da 3500, Karahüseyin bölgesinde 5000 kişiyi barındıracak misafirhaneler kurdu. Pek çok yerde küçük kamplar ve aşevleri açarak sıcak yemek servisi yaptı. Bu bölgelerdeki göçmenler Türkiye’ye sevk edilene kadar buralarda misafir ediliyor, gidenin yerine hemen yeni bir aile getirilerek devamlı bir sirkülasyon yaşanıyordu. Hilal-i Ahmer Cemiyeti ihtiyaç sahiplerine eşya ve nakdi yardımda da bulunuyordu. Mübadele, İmar ve İşkân Vekâleti ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti yardım faaliyetlerini birbirine bağlı şekilde sürdürmüştür.¹⁹² 25.11.1923 tarihinde onaylanan bir yönetmelikle mübadillerin ihtiyaç sahiplerinin beslenme ihtiyaçlarının devlet tarafından sağlanacağına karar verilmiştir.¹⁹³

Selanik’te 50, Mersin’de 50, Ulukışla’da 30, Samsun’da 30, Tekirdağ’da 25, İzmit’te 20, Niğde’de 20, Kavala’da 20, Kilikratya’da (Büyükçekmece) 15 ve Çatalca’da 10 yataklı hastane Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne devredilmiştir. Vapurlarda ve iskelelerde görev yapmak üzere 16 gezici doktor görevlendirilmiştir.¹⁹⁴ Türkiye’ye ulaşimleri sırasında çiçek, veba, sıtma gibi bulaşıcı hastalık tespit edilmiş, bu nedenle mübadiller aşılanmış, hastalar İstanbul’daki hastanelerde tedavi altına alınmıştır. Bu durum basında “Balkan Hastalığı” şeklinde yer almıştır.¹⁹⁵

Göçmenlerin ihtiyaçları ve mağduriyetleri Türk kamuoyu tarafından hassasiyetle karşılanmış ve pek çok yardım kampanyaları başlatılmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin çalışmaları ve yardım kampanyaları gazetelerle halka duyurulmuş, yapılan haberler ve yardım çağrıları duyarlılığı arttırmıştır. Pek çok yardım cemiyeti, Musevi cemaatleri, İstanbul Ticaret

¹⁹⁰ Arı, *Büyük Mübadele*, s.43-49.

¹⁹¹ BCA, 04.03.1924, 72.2.1.

¹⁹² Arı, *Büyük Mübadele*, s.43-49.

¹⁹³ BCA, 25.11.1923, 08.41.11.

¹⁹⁴ Erdal, *Mübadele*, s.106.

¹⁹⁵ *İkdam*, 19 Haziran 1924, (19 Haziran 1340)

ve Sanayi Odası, diğer illerde de tüccar ve zanaatkârlar birlikleri gibi kuruluşlar üyelerinden yardım toplamışlar ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla göçmenlere ulaştırmışlardır. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün eşi Latife Hanım da göçmenler yararına konserler, tiyatro oyunları tertip etmiş, bu sayede önemli miktarda yardım toplanması sağlanmıştır.¹⁹⁶

Uluslararası kuruluşlara da yardım çağrısı yapılmış, TBMM tarafından birkaç dile çevrilen bir beyanname düzenlenmiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün “Alem-i İslam’a Hitabesi” adını taşıyan beyannamede “*Türk Milleti zafere kavuştu; fakat elyevm muazzam bir iş karşısındadır. Yunan idaresi altındaki dindaşlarımızın mübadelesi ve Türk toprağında iskânları bu kardeşlerimiz bugün Yunan zulmü altında inliyor. Bütün gün muhtelif mahallerden gelen feryadnameler, her Müslüman kalbini refte getirecek, her Müslüman’ı ağlatacak derecede acıklıdır. Bunların bir an evvel kurtarılmaları artık her şeyden evvel bir vecibe-i diniye olmuştur...*” ifadeleri ile İslam devletlerine seslenmiştir.¹⁹⁷

Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti arasında yapılan itilafname gereği 1923 yılı tamirat işlerinin yoğun olarak gerçekleştirildiği bir yıl olmuştur. Bu tamirat işleri için cemiyetin bütçesinin tükenmesi üzerine mübadillerin yolculukları, yerleştirilmesi, durumlarını toparlayana kadar daha yapılacak pek çok iş için 1924 yılı bütçesi olarak Hükûmet 500 bin liralık kaynak aktarımında bulunmuştur. Göçmenlerin indirileceği kıyı kentlerinde salgın hastalıkların önlenmesi için serum ve ilaçlar temin edilmiş, vekâletle ortak olarak 15 hastane açılmış ve 31 bin lira harcanarak İngiliz ordusundan baraka yapımında kullanılmak üzere malzeme alınmıştır. Ayrıca kimsesiz göçmen çocuklar ve yaşlılar için yine cemiyetin katkılarıyla Darülaceze ve Darüleytam hazırlanmıştır.¹⁹⁸

Mübadillerin barınma ihtiyaçlarının karşılanması dışında beslenme, yakacak ve en önemlisi üretici duruma getirilebilmesi için yerleştirildikleri bölgelere yakın mesafelerde aileye başına 1,5-2 dönüm toprak verilmiş, tarımsal koşullara uygun olarak gerekli olan tohum, meyve fidanı, tarım alet ve cihazlarının temini sağlanmıştır. Toprak dağıtımında hakkaniyeti gözetmek için talimatname hazırlanmıştır. Kaynakların sınırlı olmasından dolayı tarım kooperatifleri kurdurulmuş, traktör, makine ve diğer giderler için ortak hareket etmeleri sağlanmıştır. Gübre ihtiyaçları için yine her aileye hayvan verilmiştir.¹⁹⁹ Ayrıca mübadillerin

¹⁹⁶ Arı, *Büyük Mübadele*, s.99-103.

¹⁹⁷ BCA, 25.09.1923, 1.1.4.

¹⁹⁸ Arı, *Büyük Mübadele*, s.67-70.

¹⁹⁹ Erdal, *Mübadele*, s.162-164.

âtil halde kalmamaları, bir an önce üretici duruma geçirilmeleri için tohum, hayvan, alet alımında kullanmaları için kredi verilmiştir.²⁰⁰

Uluslararası yardım kuruluşları Türkiye'deki mübadele göçmenlerine karşı kayıtsız kalmış, herhangi bir yardımda bulunmamışlardır. Öte yandan Yunanistan, Cemiyet-i Akvamdan 10 milyon İngiliz lirası yardım almıştır. Bu tutar o dönemde 70-80 milyon Türk Lirasına karşılık gelmektedir. Üstelik Yunanistan'da Türklerin bıraktığı gayrimenkuller yakılıp yıkılmamıştır. Yine de Yunanistan'da muhacirler büyük sefalet içine düşmüşlerdir.²⁰¹ ABD, Yunanistan'a nakit yardımın dışında, yetimhane ve yemekhane açmak, karantina kurmak, salgın hastalıklara karşı ilaç temini, gıda, çadır gibi temel ihtiyaç maddeleri yardımında da bulunmuştur. 7 ayrı ABD hayır kurumu Yunan hükûmetiyle çalışmıştır. Bunun yanında, savaştan ve yıkımdan çıkmış topraklarda, dolayısıyla daha zor şartlarda yerleşmeye ve hayatını devam ettirmeye çalışan Müslüman göçmenlere karşı batının kayıtsız kalması yabancı gözlemciler tarafından da itiraf edilmiştir.²⁰²

Yunanistan'da Türklere ait gayrimenkuller Yunan hükûmeti tarafından tasarrufuna izin verilmemiş, müsadere edilmiş ve Rum göçmenlere verilmiştir. Bu şekilde göç ettirilen Türkler açısından ortaya çıkan mağduriyetin önlenmesi için 19 Ocak 1925 tarihinde TBMM'de Türkiye'de bulunmayan Rumlara ait gayrimenkullerin, Maliye Vekâleti tarafından mübadillere verilmek üzere aynı nispette el konulmasına karar verilmiştir.²⁰³

1.1.10 Mübadillerin İskân Edilmeleri

Mübadiller Türkiye'ye getirildikten sonra misafirhanelerde üç gün süreyle ücretsiz olarak barınmaları ve iâşelerinin sağlanmasının ardından önceki hayatlarına uygun iklim ve tarım şartlarına sahip olan ve daha evvel belirlenen iskân bölgelerine götürülürdüler. İlk aşamada barınma ihtiyaçlarının karşılanması daha sonra kendi kendine yeten, üretici hale gelmelerinin sağlanması gerekiyordu.²⁰⁴ Göçlerin yoğun olduğu 1924 yılının ilk altı ayında uygulamada aksaklıklar ve gecikmeler yaşanmıştır. İskân edilecekleri bölgede taşınmazların sayısının yetersiz oluşu, füzuli ve haksız işgal, taşıma araçlarının yeterli sayıda olmaması gibi nedenlerle şehirlerde yığılmalar yaşanmış, misafirhanelerde kalma süresi uzamış ve

²⁰⁰ BCA, 25.11.1923, 8.41.10.

²⁰¹ TBMMZC, 2.Dönem, 49. İçtima, C:9, s.102.

²⁰² Akgün, a.g.m., s.255.

²⁰³ TBMMZC, 2.Dönem, 37. İçtima, C:12, s.176-184.

²⁰⁴ Geray, a.g.e., s.52.

muhacirler kendi imkânlarıyla bulabildikleri vasıtalarla bazen de yaya olarak iskân yerlerine ulaşmaya çalışmışlardır. Yolculuklarda genellikle tren ve vekâletin kendi araçları bazen de Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin tahsis ettiği otomobiller kullanılmıştır. Mal beyannamesinde yazan evlerine benzer değerde ev verilmeye çalışılmış, belirlenen iskân bölgesinde ev bulunmadığı zaman muhacir ailesi başka başka bölgelere götürülerek uygun ve boş ev aranmıştır. Bu yolculuklar eşyalar ve bazen de hayvanlarla birlikte çok zor ve yorucu olmaktaydı.²⁰⁵

Mübadele sürecinde yaşanan aksaklıklar TBMM'de hararetli tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Milletvekillerinin sahada yaptıkları incelemeler ve mübadillerin şikâyetleri meclise taşınmış, bakanlık ve İsmet Paşa hükûmeti ağır dille eleştirilmiştir. Eleştirilen temelini mübadillerin iskânı konusu oluşturmıştır. Özellikle, tarımla uğraşan ailelerin dağlık bölgelere, esnaf ailelerin köylere; ovalıların dağlara, dağlıların ovaya yerleştirilmesi, iştigal ettikleri meslek kollarına uygun yerlere iskân edilmedikleri, vekâlet çalışanlarının emekli askerlerden oluşmasından dolayı işlerin gayretle yapılmaması, mübadillere ayrılan iaşenin yerli halka dağıtılması, görev ve yetkide suistimallerin yaşanması, fuzuli ve haksız işgallere göz yumulması konularında sorular yöneltilmiş. Sorunun asıl nedeninin vekâletin kendisi olduğu, kapatıldığı takdirde sorunun da kendiliğinden sona ereceği dile getirilmiştir. Bakanlık görevlerinde bulunan Mustafa Necati, Celal Bayar ve Refet Canıtez uzun savunmalar yapmışlar, savaştan yeni çıkmış Türkiye için bu derece büyük göçmen kitlesini karşılayacak olanaklardan son derece yoksun olunduğu, vekâletin elindeki imkânlarla en azami ölçüde yapılabilecek ne varsa yapıldığı örneklerle anlatılmıştır. Mustafa Necati'den sonra Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı görevine getirilen Mahmut Celal Bey (Bayar) eleştirilere şu yanıtı vermiştir. *“Adaya koyamayız, yanık yere koyamayız. Baştan aşağı memleket yanık ve haraptır. Nereye koyacağız? ”*Mustafa Necati de bakanlığı dönemindeki yapılan faaliyetleri aktardıktan sonra şu ifadelerle yer vermiştir: *“Tasavvur eder misiniz efendiler, babasının mezarını bırakmış bütün asırlarca oturduğu bir yerden bir adam kalkar da hiç bilmediği mıntıkaya gelir ve bütün saadete boğulur. Buna imkân var mı beyefendiler? Ben İzmir'den çıktıktan sonra İzmir'in ne olduğunu Ankara'da öğrendim. O kadar aşkla düşünüyordum ki, kapısının önüne gideyim de öleyim diye düşünüyordum. Memleketinden ayrılan insanları öyle kolay kolay mesut etmek kolay mıdır? Hepiniz gördünüz vilâyat-ı şarkiye ahalimiz, bilhassa hicrete katlananlar gördüler. Ne kadar acıdır. Elbette bu adamlar bağıracaklardı. Şikâyet edeceklerdi. Efendiler, benim Vekâletim zamanımdakini arz*

²⁰⁵ Arı, *Büyük Mübadele*, s.105-106.

ediyorum. Matbuat vardı. Matbuat takdirler yağdırıyordu. Yüz elli bin kişi muhacir gelmişti bir şikâyet işittiniz mi? Hayır.”

İskân işlemlerinin Ankara'dan sürdürülmesi de mecliste tartışma konusu olmuş, yazışmaların uzaması, Ankara'nın yörelerdeki emlak durumlarının tam olarak tespit edememesinden dolayı yanlış iskânların yapıldığı ve bu durumun mübadiller için büyük mağduriyet ve zaman kaybı olduğu gerekçesiyle, iskân işlemlerinin yerelde çözülmesi vali ve kaymakamlarca yapılması önerisi getirilmiştir.²⁰⁶

16 Nisan 1924 tarihinde TBMM'de alınan kararla mübadillere Yunanistan'da bıraktıkları mallara karşılık hangi nispi ölçüye göre Türkiye'de gayrimenkul verileceği, ellerinde herhangi bir resmî belge olmadan ivedi olarak Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan mübadillerin durumları belirlenmiştir. Buna göre: Yunanistan'da bıraktıkları mallara karşılık %20 oranında, üretici oldukları tarım ürününe uygun alanlara iskân edilecekleri ve iskân bölgeleri içinde gayrimenkul verileceği, mal dağıtma işinin İmar ve İskân Vekâleti uhdesinde olacağına karar verilmiştir.²⁰⁷

Mübadiller açısından iskân sırasında yaşanan başka bir sorun da ailelerin ve köylerin bölünmeleri idi. Vapurlar her zaman köyün tamamını alamıyor ya da komşu köyler aynı vapura denk gelmiyordu. Bu durum evlenip evden ayrılmış çocuklarla anne-babanın ya da kardeşlerin ayrılmasına sebep oluyordu. Birbirlerinden haber alamadıklarından ve yakınlarını nereden soracaklarını da tam olarak bilemediklerinden uzun yıllar süren ayrılıklar yaşanmıştır.²⁰⁸

Cevat Geray'ın Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü Arşivi bilgilerine göre Türkiye'ye yerleştirilen mübadil aile sayısı 99.709 aile ve 380.243 kişi olmuştur. Toplam 66.872 ev, 11.609 dükkân, 4.996 arsa, 4.482.257 dönüm toprak, 98.606 dönüm bağ, 160.300 dönüm bahçe verilmiştir. En yoğun mübadil yerleştirilen iller sırasıyla 62.947 kişi ile İzmir, 33.328 kişi ile İstanbul, 31.658 kişi ile Bursa, 25.515 kişi ile Balıkesir, 24.705 kişi ile Edirne, 23.454 kişi ile Samsun, 23.221 kişi ile Tekirdağ olmuştur.²⁰⁹ Mübadillerin üretici duruma gelmelerinin amaçlanmış, bu sebeple 7.618.000 kilo tohum, 27.501 tane pulluk, 41.253 tane ziraat aleti, 12 traktör, 22.994 çift hayvan, 15.238 lira nakit sermaye desteği sağlanmıştır.²¹⁰

²⁰⁶ TBMMZC, 2. Dönem, 2. İçtima, C:10, s.24-69.

²⁰⁷ TBMMZC, 2. Dönem, 39. İçtima, C:8/1, s.784-796.

²⁰⁸ Arı, *Büyük Mübadele*, s.111-112.

²⁰⁹ Geray, *a.g.e.*, Tablo:5, s.86.

²¹⁰ *İskân Tarihçesi*, s.139.

Bunun dışında sanatkâr mübadillere ihtiyacı olan alet, edevat ve sermayenin devlet tarafından verilmesine karar verilmiştir.²¹¹

Mübadillerin iskân ve üretici duruma gelmelerinin sağlanması Cumhuriyetin ilk yıllarında üzerinde en çok durulan konulardan biri olmuştur. Atatürk TBMM’de 1 Kasım 1936 tarihinde milletvekillerine yaptığı konuşmada: *“Ana vatana yeni kavuşan göçmen vatandaşlarımızın iskânı başlıca işlerimizdendir. Göçmenleri iyi yerleştirmek ve süratle üretken kılmak için, onları kâfi derecede teçhiz etmeğe çalışıyoruz. Aldığımız neticeler ümit vericidir. Bu millî meseleye, tahsis edebildiğimiz vesait derecesinde, fakat ara vermeksizin devam edeceğiz.”* sözleriyle konunun önemini ifade etmiştir.²¹²

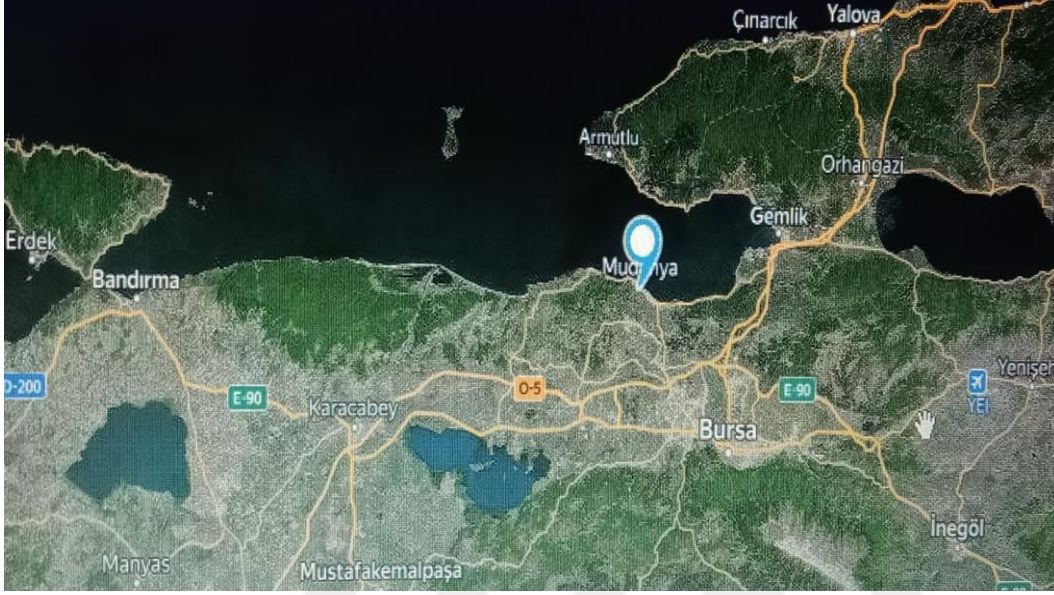
²¹¹BCA, 30.04.1924, 9.2.17.

²¹²Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev ve Demeçler, I-III*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.406.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1 MUDANYA MÜBADİLLERİ

2.1.1 Mudanya'nın Kısa Tarihi

Şekil 1: Mudanya Uydu Resmi, Erişim Tarihi: 10.12.2022, www.yandex.com.tr

Mudanya'nın, MÖ.750 yıllarında Marmara Denizi kıyılarında koloniler kuran şehir devletleri tarafından eski adıyla, Myrleia ya da Montania olarak kurulduğu bilinmektedir. Yüzey araştırmaları, şehrin Hisarlık denilen tepe üzerinde kurulduğu, denize doğru genişlediği ve limana sahip olduğunu göstermektedir. Fryig, Lidya, Pers uygarlıkları süreçlerinden geçmiş, Perslerden sonra kurulan Bergama, ardından Bithinya krallıklarının eline geçmiştir. Bu dönemde Bithinya kralı Prusias tarafından Prusa adıyla Bursa şehrinin kurulması da bu döneme denk gelir.²¹³ Bursa'nın kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte kaynaklarda MÖ.II. yüzyıl sonlarında Bithinya kralı Prusias'a sığınan Kartacalı Hannibal'ın girişiyle kurulduğu kabul edilmektedir.²¹⁴ Bithinya krallığından sonra ülkenin Romalılara geçmesiyle şehir Roma'ya bağlandı. Antik dönemde Roma'nın Akdeniz dünyası ile ilişkisinde Mudanya stratejik öneme sahipti, Bursa'nın liman şehri olarak deniz ticaretinin gerçekleştirildiği konumda yer almaktaydı. İznik'in önem kazanmasıyla Gemlik-İznik-Mudanya şose yollarla birbirine bağlandı. Batı Roma'nın yıkılışıyla bölge Bizans'ın eline

²¹³ Yusuf Oğuzoğlu, "Mudanya Tarihinden Sayfalar", *Bursa'da Yaşam*, İstanbul 2013, s.28.

²¹⁴ Halil İnalçık, Bursa, Erişim Tarihi: 17.12.2021, islamansiklopedisi.org.tr

geçti. Bizans Anadolu'yu Thema denilen eyaletlere bölerek yönetti, Mudanya'yı da Opsikon Eyaletine bağladı. Bu dönemde Mudanya'da Hristiyanlığı simgeleyen kiliseler inşa edildi.²¹⁵ Bundan sonra bölge Türk akınlarına uğramış, 1080 yılında Süleyman Şah tarafından İznik alınıp, merkez yapılmış ve bölge fethetmiştir. 1107'de 1.Kılıçarslan'ın ölümünden sonra yaşanan taht mücadeleleri sonucunda şehrin tekrar Bizans'ın eline geçtiği tahmin edilmektedir.²¹⁶ 1303 yılında Osman Bey zamanında İznik kuşatılmış, Bizans ile yaşanan Bapheus (Yalakova) Savaşı ile batıda Ulubat, güneyde Orhaneli bölgesine kadar akınlar yapılmış, Mudanya da bu sırada ele geçirilmiştir. 1326'da Bursa'nın alınması ve başkent yapılmasıyla bölgenin fethi tamamlanmıştır. İstanbul'un fethine kadar Bursa devletin siyasi merkezi olarak gelişmiş, sadece Anadolu ve Rumeli arasındaki ticaret değil, doğu ile batı arasında devletlerarası ticaretin önemli antrepolarından biri olmuştur.²¹⁷

Şekil 2: Mudanya İskelesi, Erişim Tarihi: 10.09.2022 www.mudanya.bel.tr

Mudanya, Osmanlı idari sisteminde Tirilye ve Kurşunlu ile birlikte Kite (Ürünlü) kazasına bağlıydı. 17.yy. da Kite'ye olan uzaklığı ve yaşanan güvenlik sorunları nedeniyle kazaya dönüştürüldü. Osmanlı döneminde de mal akışının, üretim yoğunluğunun, ticaret ve sosyal hareketliliğin yaşandığı önemli bir merkezdi. Evliya Çelebi, Mudanya beldesi için, Bursa'nın bakımlı, gelişmiş bir kasabası; gemiler için de güvenli bir iskelesi olduğunu,

²¹⁵ Oğuzoğlu, *Mudanya Tarihinden Sayfalar*, s.29.

²¹⁶ İnalçık, *Bursa*, s.450-451.

²¹⁷ Halil İnalçık, "XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, 1960, S:93, s.46.

halkının ekseriyetle Rumlardan oluştuğunu anlatmıştır. Havası temiz, suyu bol, zengin ürün çeşitliliğine sahip, özellikle üzüm, incir ve şırası meşhurdur.

1850’lerde başında kaymakamın bulunduğu modern kaza birimine dönüştürüldü, yeni okullar açıldı, İstanbul ile düzenli vapur seferleri ve Bursa-Mudanya arasına tren ulaşımının sağlanması kenti sosyal ve iktisadi açıdan geliştirdi. 93 Harbi ile Balkanlardan ve Kafkaslardan gelen göçmenler üretimde artış sağlamışlar, sağlanan ürün artışı, ticareti arttırmış, Fransız sermayedarların açtığı ipek fabrikaları hem istihdam ettiği işçiler açısından hem de koza üretiminde artış açısından beldeye zenginlik katmıştır.²¹⁸

1920 yılına gelindiğinde tüm Anadolu olduğu gibi Mudanya da Yunan işgalini en ağır haliyle yaşadı. 22 Haziran 1920 tarihinde başlayan Yunan ilerleyişi farklı kollardan Anadolu içlerine doğru ilerlediği sırada İngilizler de bir deniz filosuyla Mudanya sahiline asker çıkardı. Ateşkese uyulmadığı gerekçesiyle 30 Haziran’da Balıkesir, 2 Temmuz’da Bursa’nın ilçeleri Karacabey ve Mustafa Kemal Paşa Yunanlıların eline geçti. Yunan ileri harekâtına İngilizler de katılmış, İngilizlere ait deniz filosu Mudanya’yı üç saat boyunca bombardımana tutmuş ve ilçeyi işgal etmiştir. Ardından Gemlik’e saldırı başlattılar. Bu sayede cephe hem uzadı hem de Türk kuvveti zayıfladı. Bu durum Yunanlıların ilerleyişinin kolaylaştırdı. Gemlik- Bursa yolu üzerinde gerçekleştirilen savunma hattı başarıya ulaşamadı; Gemlik ve Mudanya ilçeleri de Yunanlılar tarafından ele geçirildi.²¹⁹

26 Ağustos 1922 tarihinde Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlayan Büyük Taarruz tüm işgal bölgelerinin Yunanlılardan temizlenmesiyle sona erdi. Türk ordusu tarafından 11 Eylül’de Bursa, 13 Eylül’de Mudanya kurtarıldı. Vatan gazetesi Bursa’nın kurtuluş haberini: “Kahraman Ordumuz Yeşil Bursamızı da Düşmandan Kurtardı” başlığı ile duyurmuştur.²²⁰ Bundan sonra Mudanya’nın ev sahipliğinde TBMM Temsilcisi ve Batı Cephesi komutanı İsmet Paşa’nın kararlı tutumu ile 3 Ekim 1922 tarihinde barış görüşmeleri başlamış, 11 Ekim günü Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır.

²¹⁸ Oğuzoğlu, *Mudanya Tarihinden Sayfalar*, s.30.

²¹⁹ Saime Yüceer, *Bursa’nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2001, s. 59-73.

²²⁰ *Vatan*, 12 Eylül 1922 (12 Eylül 1338)

Şekil 3: Mütareke Binası eski hali, Bursa'da Yaşam, s.191.

Şekil 4: Mütareke Evi, Bursa'da Yaşam, s.86.

2.1.2 Mübadele Öncesi Mudanya'da Sosyal Yaşam ve Gayrimüslim Nüfus

Mübadele öncesinde Bursa'da Gayrimüslim nüfus daha çok Mudanya, Gemlik gibi kıyı kesimlerde ve ovalarda yaşarken Türkler daha çok dağlık alanlarda yaşıyordu. Mudanya, Karacabey ve Bursa'nın sahil kesimlerinde Rum köyler bulunurken, Orhaneli, Keles gibi dağ köylerinde Rum köyü bulunmuyordu. Mustafa Kemalpaşa ilçesinde sadece Akçapınar ve Kumkadı köylerinde Rum ikamet ediyordu. Orhangazi ilçesinin üçte ikisi Ermeni nüfustan oluşurken Rum bulunmuyordu. Yenişehir'e bağlı Derbent, Rum köyü; Marmaracık, Ermeni köyüydü. İnegöl'de sadece birkaç köyde Ermeniler yaşamaktaydı. Gemlik'te hem Rum hem Ermeni nüfus bulunmaktaydı. Benli köyünde Ermeni, Kurşunlu ve Gemlik merkezinde Rum nüfus yoğunluğuydu.

Bursa'da gayrimüslim nüfus zaman içinde artış göstermiştir. Bursa şehri tereke defterlerine göre 1487 yılında gayrimüslim nüfus oranı %1,44 iken, 1530 yılında %3.01'e yükselmiştir. 1573 yılında 12.097 Müslüman haneye karşılık 735 gayrimüslim hane ile oran %6.07'ye yükselmiştir.²²¹

1831 yılı nüfus sayımına göre Bursa'da 10.532 Müslüman, 2.800 Ermeni, 2.159 Rum, 627 Musevi olmak üzere toplam 16.138 çalışır yaşıta erkek nüfus bulunmaktadır.²²² 1894 yılında Hüdavendigar merkezde 21.492 Rum, 5.664 Ermeni; Sancakta 49.344 Rum, 24.750 Ermeni nüfus yaşamaktaydı. 1908 yılında ise merkez kazada 23.434, Mudanya'da 16.759, Gemlik'te 7.536, M.Kemalpaşa'da 1.324, Karacabey'de 9.279 kişi olmak üzere toplam 58.332 Rum yaşamaktaydı. Yine aynı yıl merkezde 6.529, sancakta 32.849 Ermeni yaşamaktaydı. Gayrimüslim oranı 93 Muhacirlerinin Bursa'ya yerleştirilmesi ile azalma göstermiş, 1894 yılında %22'ye 1906 yılında %21'e gerilemiştir.²²³

1908 yılı Hüdavendigar Salnamesine göre Bursa'nın toplam nüfusu 1.691.277 kişi olup bunun %84,54'ünü Müslümanlar oluşturmaktaydı. Gayrimüslim Nüfus oranı ise %9,84 Rum, %4,66 Ermeni, %0.13 Katolik, %0.08 Protestan, %0,69 Bulgar ve %0.25 Musevilerden oluşmaktaydı.²²⁴

²²¹ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s.16-23.

²²² Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1943, s.94-99.

²²³ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s.24-32.

²²⁴ Erdal, *a.g.e.*, s.307.

1914 yılı itibariyle Bursa sancakta 474.114 Müslüman, 74.927 Rum, 58.921 Ermeni, 4.126 Yahudi, 1.278 Ermeni Katolik, 992 Protestan bulunmaktaydı. Bursa merkez 24.048 ve Mudanya 17.389 kişilik Rum nüfus ile Rumların en yoğun yaşadığı yerler olmuştur.²²⁵

Nüfusla ilgili veriler Türk ve Yunan kaynaklarında birbiriyle çelişir durumdadır. Bunun nedeni Megali İdea amacıyla nüfusun siyasi propaganda malzemesi yapılma çabası ve Patrikhanenin siyasi amaçla cemaatini olduğundan çok gösterme eğilimidir.²²⁶

Şekil 5 :1900'lü yılların başı Mudanya'nın ana caddesi, *Bursa'da Yaşam*, s.315.

²²⁵ Kemal H.Karpat, *Osmanlı Nüfusu, (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.214.

²²⁶ Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s.41-42-43.

Gayrimüslimler Bursa’da dini inançlarını özgürce yaşayabilmekteydiler. Dini hoşgörü ortamı sağlanmıştı. Kadı sicillerinden edinilen bilgiye göre iki cami arasında Ermeni Kilisesi yapılmıştır. 1903 yılında Bursa Sancağında 148 Rum Okulu, 42 Ermeni Okulu, 17 Ermeni Kilisesi, 2 tiyatro salonu ve okulu bulunuyordu. Her kilisenin yanında kendi cemaatine bağlı Rum ve Ermeni okulları vardı. Gayrimüslimler kendi yöneticilerini seçebiliyorlar, 19.yy’dan itibaren İl Genel Meclislerine ve başkanlıklarına seçilebiliyorlar, Göçmen Komisyonlarında ve Mahkeme Komisyonlarında görev alabiliyorlardı. 1877 Meclis-i Mebusan’daki dört Hüdavendigâr Vilayeti milletvekilinin ikisi gayrimüslimdir.²²⁷

Mudanya bölgesinden Yunanistan’a giden Rumlar terk ettikleri yerlere olan özlemlerini Selanik Körfezi boyunca yeni kurdukları köylere aynı isimleri vererek dile getirmişler.²²⁸

Gayrimüslimler Cumhuriyetin ilanına kadar devam eden belirgin ve ayrıcalıklı bir sınıfa sahiptiler. İnanç sistemlerinde olduğu gibi hukuk ve ekonomide de var olan özel statü sayesinde imparatorluk içinde serbest ticaret hakkı ve vergi imtiyazları tanınmıştı. Kapitülasyon anlaşması imzalamış bir ülkenin pasaportuna edinebilen azınlıklar yabancı statüsüyle kapitülasyon haklarından da faydalanabiliyordu. Bunun yanında dış ticarete Osmanlı üreticileri ile yabancı sermaye arasında aracı durumdaydılar. Bu konumlarından dolayı, serbest meslek, ticaret, sanayi ve finans tamamıyla onların tekelindeydi.²²⁹

Bursa’da ve büyük şehirlerde yaşayan gayrimüslimler daha çok üretin ve sanayide çalışıyorlardı. İş gücü ihtiyacı da yine gayrimüslimlerden karşılanıyordu.²³⁰ Mudanya bölgesinde yaşayanlar daha çok ticaretle uğraşıyorlar, ipek fabrikalarının büyük bölümü gayrimüslimlere ait ve kapalı çarşı esnafının büyük bölümü de gayrimüslimlerden oluşuyordu. Bunun yanında dokuma fabrikaları iş gücü de Rum ve Ermeni işçilerden oluşuyordu. 1889 yılında kurulan Bursa Ticaret Odası Yönetim Kurulu üyeleri de Bursalı Rum ve Ermenilerden oluşmaktaydı.²³¹

²²⁷ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s.27.

²²⁸ Tirilye’den göç edenler Nea Triglia gibi Nea Mudanya, Nea Apollonia, Nea Gemlik, Nea Smyrne (Yeni İzmir), Nea Amissos (Yeni Samsun) köylerini kurmuşlardır. Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, Doğan Kitap, İstanbul 2001, s.19-145; Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s.28.

²²⁹ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s.38.

²³⁰ Clogg, *a.g.e.*, s.193.

²³¹ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s.35.

Mudanya’da koza üretimi İngiltere ve Fransa’nın talebinden dolayı artmış, başka ürün yetiştirmek yerine araziler dutluk haline getirilmiştir. Mübadele öncesinde en önemli ihraç ürünü koza ve ipekti.²³²

2.1.3 Mübadeleye Hazırlık ve Göçmen Köyler Kurulması

1923 yılında çıkarılan Mübadele İmar ve İskân Kanununa göre Bursa’da 5.Mıntıka Müdürlüğü oluşturuldu. 1925 yılında bakanlığın kaldırılmasının ardından mübadele ile ilgili iş ve işlemler Dahiliye Vekâletine devredildi ve Bursa’da da bu görev için İskân Müdürlüğü kuruldu. 1930 yılına gelindiğinde İskân Müdürlüğü kaldırılarak, Balıkesir merkezli Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kütahya illerinin dahil edildiği 4.Mıntıka İskân Müdürlüğü adıyla başka bir müdürlük kuruldu. 1931 yılında ise yine değiştirilerek müdürlük merkezi Bursa’ya alınmıştır.²³³

13 Aralık 1923 tarihli Hüdavendigar gazetesinde “Birkaç gün sonra vilayetimize 6 bin muhacir geliyor” başlığıyla verilen haberde, Selanik ve adalardan, vilayetimize tebaa olmak üzere 6 bin muhacir geleceği, muhacirlerin iki vapurla Mudanya İskelesine çıkacakları, 1500 kişilik misafirhane ve dispanser yapıldığı bilgisi aktarılmıştır. Aynı haberde göçmenlerin iaşelerinin sağlanması için “felakete uğrayan bir Müslüman’a yardım etmek, Kâbe’yi yakından görmek kadar hayırlı ve büyük bir iştir” ifadeleriyle halk, yardım etmeye davet edilmiştir. Yine aynı amaçla “Muhacir Yardım Cemiyeti” kurulduğu anlatılmış, Kızılay’a ait bir kurulun İstanbul’dan Mudanya’ya geleceği, Gemlikli hamiyetli ahalinin göçmenler için 2-3 günlük iaşelerinin ve 20 takım yatak tedarik ettikleri anlatılmıştır, Kızılay Bursa Şubesinin topladığı yardımlar ve miktarları ilan edilmiştir.²³⁴

Bursa’ya gelen göçmenler önce Mudanya limanına getiriliyor, buradaki iskândan sorumlu memurlar tarafından nüfus cüzdanı yerine geçen “Mübadele ve Muhaceret Tarihiyle Gelen Ahaliye Mahsus Hüviyet ve İskân Cüzdanı” adındaki belge düzenlenip veriliyordu. Bu belgeler sadece aile reislerine veriliyor; nereden, hangi tarihte geldikleri, ailedeki kişilerin isimleri ve yaşlarını içeren bilgiler yer alıyordu. Mudanya’da bir gün –bu süre bazen bir haftayı buluyordu- tutuluyor, daha sonra trenle Bursa’ya, Işıklar ve Muradiye’de bulunan geçici konaklama yerlerine gönderiliyordu. Mudanya’da bulundukları sırada zeytinliklerde,

²³² Oğuzoğlu, *Mudanya Tarihinden Sayfalar*, s.32.

²³³ *Bursa İl Yıllığı* 1934, Bursa Belediyesi, s.30.

²³⁴ *Hüdavendigar*, 13 Aralık 1923 (13 Kanunusani 1339)

camilerde, ya da Rum evlerinde konaklıyorlardı. Bursa'daki geçici barınma merkezlerinde bir ay tutuluyorlar, bu arada kesin iskân bölgelerinin tespiti yapılıyordu. Durumu iyi olmayanların beslenmeleri devlet tarafından karşılanıyordu.²³⁵ Mübadiller birbiri ardına büyük kabileler halinde çok perişan vaziyette geliyorlar, iskân mıntıklarında bulunan metruk binaların yakılıp yıkılmadıysa bile tamirat yapılmadan oturulamayacak durumda idi. İyi durumda olanlar da felaketzedeler, mülteciler, bölgeye görevlendirilen memurla tarafından işgal edilmişti.²³⁶

Bursa'da mübadillerin yerleştirileceği köylerin bir kısmı tamamen yakılmış, sağlam bulunan köylerdeki evler ise civar köyler tarafından yağmalanmış, kapı pencereleri sökülüştü. Yeniköy, Ortaköy, Çengiler/Sugören, Çatalağıl, Subaşı, İsmetpaşa, Başköy, Gündoğdu, Keramet, Ermenigürle, Yenice, İkizce, Derbent köyleri tamamen yanmıştı. Bu köylere iskân edilenler evlerini yapana kadar çadırlarda kalmışlardır. 23 Haziran 1924 Tarihli Yoldaş gazetesinin “Ne Kadar Ev Tamir Edildi” başlıklı haberine göre, merkez köy ve mahallelerde 1.395, Mudanya'da 401, Gemlik'te 358, Karacabey'de 230, Mustafa Kemal Paşa'da 52 olmak üzere onarılan emval-i metruke sayısı toplam 2.436 olmuştur.

Bursa'da yeni köy yapımına da ihtiyaç bulunmaktaydı. Yoldaş gazetesinin 2 Haziran 1924 tarihli haberinde, İmar ve İskân Mıntıka Müdürlüğü tarafından yapılacak Apolyont'un kuzeyinde Karacaoba ve İkizce, Gündoğdu ve Tepecik köyleri ile göçmenlerin kendileri tarafından yapılacak olan iki köy yerinin tespitinin yapıldığı bilgisi verilmiştir. 1927 yılı Salnamesine göre Gündoğdu, Çatalfırın, İkizceoba, İsmetpaşa, Demirtaş, Karacaoba köyleri tamamıyla yeniden yapılmış köylerdir. 28 Temmuz 1924 Tarihli Yoldaş Gazetesinde verilen habere göre, Demirtaş köyünün yapım münasebetiyle bir tören düzenlenmiş, Milletvekili, Vali, Mıntıka Müdürü, İmar Müdürünün bulunduğu törende göçmen Kavalalı Müderris Mehmet Ali Bey bir konuşma yapmıştır. Konuşması gazete haberinde yayınlanmıştır: “*Biz Yunanista'dabi-huzurduk. Hürriyet, müsavat, serbesti vb. gibi en iptidai hukuk-u şahsiyeden mahrumduk. ... Bu suretle malımızdan, namusumuzdan ve canımızdan hiçbir lahza emin değildik. Hasılı resmen hür isek de hakikaten esir; hakir ve her nevi mezalime maruz idik. La el-hamd Cumhuriyet ailemizde bugün hazır. Kemal-i huzur ve emanet ile yaşamakta ve kâfi-i hukuk-u medeniye nail ve şerefle nail olduk. ... Yegâne vazifemiz çalışmaktır.*”

²³⁵ Kaplanoğlu, a.g.e., s.92.

²³⁶ İskân Tarihçesi, s.51.

Rum ve Ermenilerden kalan evler genellikle 3-4 katlıdır. Kozacılıktan dolayı evlerde böcekthane bulunmasından dolayı evler çok katlıdır. Evler mübadil Türklere geçince ısıtmanın zor olması sebebiyle genellikle katları azaltılarak kullanılmıştır. Rum ve Ermeni evlerinin en güzel örneklerini özellikle kozacılığın da yaygın olduğu, Mudanya Tirilye ve Zeytinbağı; İznik Sölöz; Gemlik Karsak; Nilüfer Apolyont köylerinde görmek mümkündür. Gemlik, Burgaz, İsmetiye, Yenisölöz, Demirtaş, Yaylacık, Misebolu, Cihatlı, Akçapınar köylerinde bulunan kiliseler camiye çevrilerek ibadethane olarak kullanılmaya devam edilmiştir.²³⁷

Bursa Valisinin 1924 yılı şubat ayında bakanlığa gönderdiği raporda Bursa İskân bölgesinde Bilecik'te Ermenilerden kalan terk edilmiş birçok köyde metruk evlere mübadil göçmen iskân edilmediği ve tamire muhtaç evlerin hızlıca onarılması gerektiği bildirilmiştir.²³⁸ Bu köylere hiç mübadil yerleştirilmediği, gelenlerin Müslüman köylere yerleştirildiği, havanın müsait olmasıyla tamirat işlerinin yapılabileceği aktarılmıştır. Bursa İnegöl'de ise iskâna müsait hane bulunmadığı, iskâna uygun hale getirilmesi için paraya ihtiyaç duyulduğu iletilmiştir. Yenice Nahiyesi merkezinin 1000 ve civarındaki Ermeni köylerinin 500 haneden oluşması verimli ve sulak arazide tarım için uygun olmasını nedeniyle 7-8 bin kişilik tütüncü nüfusun buraya yerleştirilmesi düşünülmüştür. Vekâletten Bursa Valisine gönderilen cevapta, bölge ormanlarından inşaat için gerekli ağacın, köylerde inşaat usta ve amelelerinin bulunarak 5 bin kişilik iskânın sağlanması istenmiş ve gerekli ödeme yapılmıştır.²³⁹

09.03.1924 Tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından Bursa'da Yunanlılar tarafından yakılıp yıkılan köylerin yeniden inşa edilmesine dair karar alınmıştır.²⁴⁰ 03.12.1924 tarihinde Bursa'daki İkizceoba ve Karacaoba örnek köylerin inşaat süresinin karar verilen tarihte tamamlanamaması üzerine süre uzatımına gidilmiştir.²⁴¹

2.1.4 Bursa Mudanya Bölgesinde İskân Faaliyetleri

Bursa geçmen şehridir.²⁴² Ticari ve doğal zenginlikleri sebebiyle önceki dönemlerde de göçmenlerin iskân alanı olmuştur. Kafkas, Balkan ve doğu vilayetlerinden; Tatar, Laz,

²³⁷Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s.103-107.

²³⁸BCA, 18.02.1924, 17.77.9.

²³⁹Erdal, *Mübadele*, s.238.

²⁴⁰BCA, 09.03.1924, 3.5.2.

²⁴¹BCA, 03.12.1924, 12.59.9.

²⁴² Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s.8.

Gürcü, Boşnak, Türk olmak üzere pek çok muhacir gelmiştir. Vilayete muhtelif zamanlarda gelen muhacir sayısına net olarak ulaşılamasa da Balkan Harbi sonrasında Bursa iline gelenlerin sayısı bilinmektedir. Buna göre Bursa iline Balkan Harbi sonrasında 81.265 kişi gelmiştir. Bu nüfusun 56.456'sı Bursa Merkez kazasına, 8.234'ü Mudanya'ya, 3.275'i Kirmasti'ye, 7.800'ü Karacabey'e ve 5.500'ü Orhangazi'ye yerleştirilmiştir.²⁴³ Aynı zamanda Rum ve Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bölgelerden biri olduğu için mübadil iskân alanı olarak belirlenmiştir. Mübadele mevzuatına göre Midilli, Girit ve diğer adalardan 30.000 çiftçi ve bağcının, 20.000 zeytincinin bu yerleşim alanına yerleştirilmesi planlanmıştır.²⁴⁴

Bursa 5.İskân mıntıkası içinde olarak tasnif alanında Balıkesir, Edirne, Çanakkale, Çatalca, Gelibolu, İzmit, Bilecik ve Eskişehir'e bağlı köy ve kasabalar da bulunmaktadır. Arşiv kayıtlarına göre Bursa iskân bölgesinde mübadeleye dâhil yerler şu şekilde belirlenmiştir: “Çanakkale Sancağında, Ezine, Bayramiç, Ayvacık kazaları ve Kumkale, Geyikli, Külahlı ve Küçükkuşu nahiyyeleri; Karesi (Balıkesir) Sancağında, Edremit, Bandırma, Ayvalık, Erdek, Gönen ve Burhaniye kazaları ile Ağuniye, Edincik, Cunda, Manyas, Marmara, Kapıdağı, Paşa Limanı ve İmrozâbâd nahiyyeleri; Edirne Vilayetinde, Burgaz Kazası ve Dikili, Çandarlı Ayazmend nahiyyeleri; Gelibolu Sancağında, Merkez, Eceâbâd, Keşan, İpsala, Şarköy, Enez kazalar ve Yerlisu, Mecidiye nahiyyeleri; Bilecik Sancağında, merkez, Söğüt, İnegöl, Yenişehir kazaları ve Gölpazarı, Yarhisar, Osmaneli, Pazarcık, Küplü, Bozüyük, İnönü, Mihâlgazi, Yenice ve Domaniç nahiyyeleri; Çatalca Sancağında, Merkez, Silivri ve Büyükçekmece kazaları ile Karacaköy Nahiyesi; İzmit Sancağında, Merkez, Yalova, Karamürsel, Geyve, Adapazarı, Kandıra, İznik kazaları ve Bahçecik, Derbend, Akhisar, Taraklı, Karasu, Akyazı, Sapanca, Şahinler, Kaymaz ve Akçaova nahiyyeleri; Eskişehir Sancağında, Merkez ve Mihâliççik Kazası; İstanbul Sancağında, Küçük Çekmece, Gökyüzü, Ömerli, Abdurrahman Gazi, Şile kazaları, Mahmut Bey, Darıca, Mollafenari, Hasköprü, Mahmut Şevket Paşa, Alacalı, Ağva, Değirmen Hisarı, Kemberburgaz, Rumeli Feneri nahiyyeleri; Bursa (Hüdavendigar) Sancağında Merkez, Gemlik, Orhangazi, Mudanya ve Kirmastı (Mustafa Kemal Paşa) kazaları”²⁴⁵

Bursa'ya getirilen ilk muhacir kafilesi 19 Aralık 1923 tarihinde Mudanya limanına ulaşmıştır. 20 Aralık 1923 tarihli gazete haberinde, bir hafta önce Sakarya vapuru ile yola çıktığı bilinen 3 bin nüfuslu muhacir kafilesinin ayın 19'unda sabahleyin Mudanya iskelesine

²⁴³ *Cenub-ı Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası*, İstanbul 1927, s.90-91.

²⁴⁴ *İskân Tarihçesi*, s.18.

²⁴⁵ *BCA*, 31,12,1924, 20.102.17.

ulaştığı, vilayetimize gelen ilk muhacirlerin anavatana ayak bastıkları, limanda halk tarafından coşkuyla karşılandıkları ve arabalarla Muradiye’de misafirhanelere götürüldükleri, vali ve iskân müdürünün kendilerini misafirhanede ziyaret ettikleri anlatılmıştır.²⁴⁶

11 Ocak 1924 tarihli Hüdavendigar gazetesinde “Mudanya’da Samimi ve Kardeşçe Bir İstikbal” başlığıyla verilen haberde başka bir kafilenin Mudanya iskelesine çıktığı bilgisi verilmiştir. Selanik’ten gelen 3000 kişilik seferi kafilesi Tuzla’da ikmal edildikten sonra 2000 kişi Mudanya iskelesine çıkarılmış, 1000 kişi iskân edildikleri Gemlik’e sevk edilmiştir. İmar Vekili Necati Bey’in Bursa Valiliğine gönderdiği talimat gereğince gelenlerin istirahatlarının temini için her tür önlem alınmış olarak, misafirhanelere sevk edilmişlerdir. Sıcak yemek ve temiz su temin edilmiş olan misafirhanelerde iki gün barındırıldıktan sonra köylerde iskân edileceklerdir.²⁴⁷

İskân Talimatnamesine göre mübadiller, önceki hayatlarındaki faaliyetlerine ilişkin uygun yerlere yerleştirilmeleri gerekiyordu. Bursa’da büyük ölçüde bu duruma uyulmuş, köy ahalisinin aynı mıntıkada istedikleri köye yerleşmelerine izin verilmiştir. Yunanistan’daki benzer fiziki koşullar tercih edilmiştir. Mübadiller, yurda geldiklerinde iskân yerleri burada olanlar, Mudanya iskelesinden Bursa’ya geçici iskân noktalarına gitmeden direkt Mudanya, Gemlik, Dereköy, Misebolu, Zeytinbağı, Kumyaka’daki iskân yerlerine yerleştirilmişlerdir.²⁴⁸

Bursa’ya özellikle Makedonya olmak üzere Yunanistan’ın bütün bölgelerinden göçmen yerleştirilmiştir. Bölgeye en yoğun göç 1924 yılında yaşanmıştır. Selanik’e yakın bir kasaba olan Langaza Kasabasından Bursa’ya çok sayıda göçmen getirilmiştir. Özellikle Subaşı, Seyran, Harmanlı, Ulubat, Karakoca, Karacaoba, İrfaniye, Görükle, Yaylacık, İnesi, Demirtaş, Harmanlı, Seyran, Çamlıca, Çaylı köylerine yerleştirilmişlerdir. Langaza’dan gelen göçmenlerin tamamı eski hayatlarında da tarımla uğraşıyorlardı.

Makedonya’nın doğusunda yer alan Drama Kasabası da Müslümanların yoğun şekilde yaşadığı bir bölge. Buradan gelen göçmenler, Yeniköy, Demirtaş, Yenisölöz, Karaağaç, Keramet, Şahinyurdu, Cihatlı, Yaylacık, Tahtalı, Karacaoba, İkizce, Karakoca, Harmanlı, Seyran, Subaşı köylerine yerleştirilmişlerdir. Drama’dan gelen göçmenler hayvancılıkla uğraşıyorlardı ve göç sırasında hayvanlarını getirebilmişlerdi. Bursa’ya yerleştiklerinde de hayvancılıkla uğraşmayı sürdürmüşlerdir.

²⁴⁶ Hüdavendigar, 20 Aralık 1923, (20 Kanunuevvel 1339)

²⁴⁷ Hüdavendigar, 11 Ocak 1924, (11 Kanunusani 1340)

²⁴⁸ Kaplanoğlu, a.g.e., s.100-102.

Selanik ile Florina-Üsküp arasındaki bölgede bulunan Vodina Kasabası Bursa'nın Yeniköy, Gündoğdu, Gürsu, Keramet, Ortaköy, Yenigürle, Yenisölöz, Yunuseli, Cerrah'a yerleştirilmiştir. Vodina kasabasıdan göç edenlerin büyük çoğunluğu hayvancılıkla uğraşmakta olup tüccarlık yapan bir kısım göçmen Gürsu'ya yerleştirilmiştir.

Girit Adasından Bursa'ya Kırzade ve Ankara gemisi olmak üzere iki gemi ile göçmen gelmiştir. Buradan gelen göçmenlerin çoğu meslek sahibi ve esnaftılar. Mudanya ve Gemlik'e yerleştirildiler. Girit'te zeytincilikle uğraşan aileler yine zeytincilikle geçimlerini sağladılar. Gemlik ve Mudanya'da zeytinciliğin gelişmesine katkı sağladıkları kabul edilmektedir. Zeytinciliğin dışında kuru üzüm ve greyfurt üretimi yapmışlardır.

Selanik'in kuzeyinde bulunan Serez tümüyle bir Türk kasabasıydı. Buradan gelen göçmenler Bursa'nın Cihatlı, Marmaracık, Gürsu, Ulubat, İsmetiye, Sugören, Tirilye köylerinde iskân edilmişlerdir.

Yanya Kasabasıdan gelen göçmenler Pargalıdır. Hatay Dörtyol'da iskân edildikleri için bu bölgeden Bursa'ya az sayıda göçmen gelmiştir. 1934 yılına kadar Bursa'da iskânları gerçekleştirilmiş, Gemlik ve Mudanya'ya yerleştirilmişlerdir. Yanyalı ve Pargalı göçmenler esnaf ve meslek sahibi kimselerdi. Bu sebeple kasaba merkezlerine yerleştiler. Mübadele sonrasında Yanya'da kalan bir kısım Pargalı Müslüman 2.Dünya Savaşında Yunanistan'da katliama uğramışlar, hayatını kurtarabilenlerden bazıları 1948 yılında Mudanya'ya gelerek buraya yerleşmişlerdir.

Selanik şehrinin kuzeyinde engebeli araziye sahip Kılıkş Kasabası da Türk bölgesiydi. Buradan gelen mübadiller Bursa'da Derbent, İsmetiye, Apolyont, İkizce, Yunuseli köylerine yerleştirilmişlerdir.

Makedonya'nın batısında Arnavutluk sınırında yer alan Florina Kasabası Bulgar ve Türklerden oluşmaktaydı. Buradan gelen göçmenler Apolyont'a ve Yenişehir Marmaracık'a yerleştirilmişlerdir.

Kavala Kasabasında çevre kazalarca da kullanılan iskelesi bulunmaktadır. Bölgede yoğun Türk nüfusu vardı. Buradan gelen mübadiller Mudanya ve Görükle'ye yerleştirilmişlerdir.

Batı Trakya sınırında Karasu Nehri Ovasında bulunan Sarışaban Kasabası da Türk bölgesiydi. Buradan Bursa'ya gelenler İznik ve İnesi'ye yerleştirilmişlerdir.

Adriyatik kıyısında bulunan Preveze kenti halkı Arnavut göçmenlerden ve Müslümanlardan oluşmaktaydı. Yanya'lı göçmenlerle birlikte Bursa'ya gelmişlerdi. Gemideki Prevezelilerin esas iskân yerleri Hatay Dörtyol'du. Bir kısmı Bursa'da kalmışlar ve Gemlik'e yerleşmişlerdir. Tarımsal faaliyetleri zeytincilik olduğundan dolayı Gemlik'te de zeytinciliğe devam etmişlerdir. Gemlik'in ekonomisine katkı sağlamışlardır. Ayrıca Kozana, Kareferye, Kaylar ve Yenicevardar beldelerinden de Bursa'ya iskân olmuştur.

Türkiye'ye gelen Pomaklar Makedonya sınırına yakın yerlerde hatta bazıları Bulgaristan sınırlarında bulunmaktaydı. Mübadeleye tabi olmamalarına karşın onlar da gelmiştir. Dağ köylerinde hayvancılıkla geçiniyorlar, bazıları göçebe şekilde yaşıyorlardı. Geldiklerinde Türkçe bilmiyorlardı. Bursa'da Gündoğdu ve Görükle'ye yerleştirilmişlerdir. Yerleştirildikleri yerlerde de geçimlerini hayvancılıkla sağlamışlardır.

Mübadele ile Bursa'ya yerleşen bir diğer grup da Çingenelerdir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde 17.yy. da Bursa'da bir Kıpti mahallesi olduğunu yazmaktadır. O mahalle muhtemelen bugün Kamberler diye sözü edilen mahalledir. Bursa'nın diğer yörelerinde yaşamlarını sürdüren Çingeneler 1924 yılında mübadele ile Yunanistan'dan gelmişlerdir. Daha sonra da Bulgaristan'dan gelmişlerdir. Mübadele ile gelen Çingeneler İznik, Gemlik, Yenigürle, Demirtaş, İsmetiye, Dereköy, Yaylacık, Karacabey, Yenişehir, Apolyont, Misedolu, Özlüce, Karsak ve Kumkadı'ya yerleştirilmişlerdir. Yoğun Çingene göçünü geç de olsa engellemeye çalışan hükûmet, 1934 yılında 2510 sayılı İskân Kanunu çıkarmış buna göre:” Türk kültürüne bağlı olmayanlar, casuslar, göçebe Çingeneler ve memleketten çıkarılmış olanlar Türkiye'ye göçmen olarak alınmazlar.” Ancak bu tarihe kadar Yunanistan'daki Çingenelerin büyük kısmı Türkiye'ye gönderilmiştir. Türkiye'de 500 bin, Romanya'da 2 milyon, Bulgaristan, Yugoslavya ve Çekoslovakya'da 800 bin, Macaristan'da 600 bin Çingene varken Yunanistan'da sadece 90 bin Çingene bulunmaktadır.

Bursa'ya gelen mübadillerin büyük bölümü deniz yolculuğu yapmıştır. Çok küçük bir kısmı özellikle Türk sınırına yakın olan yerlerden ve Drama'dan hayvancılıkla geçinen göçmenler karayolu ile ve trenle yolculuk yapmışlardır. Vekâletin planlamasına göre Mudanya'ya iskân edilecek göçmenlerin Kilikratya Limanından hareket etmesi gerekmekteydi Ancak Raif Kaplanoğlu'nun yaptığı saha çalışmalarda bu limandan Mudanya'ya hiçbir geminin gelmediğini tespit etmiştir. Bursa'ya gelen göçmenler Kavala, Selanik ve Girit Kandiya limanlarından hareket eden gemilere binmişlerdir. Bursa'ya gelen göçmenler için ilk liman Mudanya olmuştur. Bursa'ya göçmen taşıyan gemiler: Akdeniz,

Sakarya, Gülcemal, Karabiga, Teşvikiye, Cumhuriyet, Dumlupınar, Kırzade gemileridir. Mudanya'ya getirilen göçmenlerin burada kontrolleri yapıldıktan sonra mübadele kimlik kartları verilmiştir. Buradan ya iskân edildikleri bölgelere ya da Bursa'daki göçmen kampına götürülmüşlerdir.²⁴⁹

2.1.5 Mudanya'ya Yerleştirilen Mübadil Nüfus

Arşiv kayıtlarına göre 1924 yılı ocak ayına ait İskân Müdürlüğü raporunda Siroz, Vodina, Kavala, Selanik, Girit, Karacaova, Filorina, Gökbeli, Drama ve İskeçe'den toplam 91 kişi Bursa'ya yerleştirilmiştir.²⁵⁰ 1924 yılı haziran ayındaki İskân Raporuna göre Vodine, Drama ve Giritli mübadillerden 9.563 kişi Bursa köylerine; 2.549 kişi Bursa merkeze iskân edilmiştir. Bunlardan 907 nüfuslu aileler, evlerini devletin gösterdiği arazilere kendileri inşa etmiş, diğerleri bakanlıkça yapılan evlere iskân edilmiştir.²⁵¹ 08 Temmuz 1924 tarihli başka bir arşiv kaydında 1924 yılı haziran ayı boyunca 5.İskân mıntıkası olan Bursa bölgesi Mudanya iskelesine gelen göçmenler gösterilmiştir. Buna göre, bir ay içinde Kavala ve Preveze'den; az sayıda kişi de aktarma olarak İstanbul, Gelibolu ve Samsun'dan toplam 3268 kişi gelmiş, yanlarında büyükbaş ve küçükbaş hayvan ile araba getirenler olmuş.²⁵²

1927 yılı Hüdavendigâr Salnamesinde, Balkan Harbinden sonra gelen göçmenlerin çoğunun iskân edilemeden 1.Dünya Savaşı başladığı, kısım kısım askere alınmaları nedeniyle çoğunun iskânının İstiklal Harbi sonrasına kaldığı belirtilmektedir. Bununla beraber iskân Cetvelinde Bursa'da yapılan iskân, mübadil, gayri mübadil, doğu illeri göçmenleri, harikzedeler şeklinde ayrı ayrı gösterilmiştir.²⁵³

²⁴⁹ Kaplanoğlu, *a.g.e*, s.59-75-77.

²⁵⁰ BCA, 18.09.1924, 19.94.12.

²⁵¹ BCA, 02.06.1924, 18.85.7

²⁵² BCA, 08.07.1924, 76.32.12.

²⁵³ 1927 yılı Hüdavendigâr Salnamesi, s.367-368.

Bursa Merkez ve Merkeze Bağlı Köyler İskân Tablosu

	Mübadiller			Gayri Mübadiller			Doğu Vilayetleri Göçm.			Harikzedeler		
İskân Edilen Mahal	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus
Bursa Merkez	1040	1233	4245	366	366	1544	33	45	211	49	51	235
Susırlık/ Gürsu	180	451	1800	47	58	540						
Yaylacık	124	202	590									
Dağsarı	112	190	474	8	8	34	4	4	18			
İsmetpaşa	110	195	417	58	107	375						
Gündoğdu	279	279	729									
İğnesi	81	131	477									
Demirtaş	155	340	800	38	42	280	3	3	15			
Anahur	14	32	85									
Tahtalı	24	42	133									
Tepecik	135	280	2384									
Belde-i Yunus/Yunuseli	86	86	177									
Görükle İsmetiye	219	355	1266									
Apolyont	152	232	540									
Yekûn	2711	4048	13217	517	581	2773	40	52	244	49	51	235

Bursa Kazaları İskân Tablosu

	Mübadiller			Gayri Mübadiller			Doğu Vilayetleri Göçm.			Yekûn		
İskân Edilen Mahal	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus
Orhangazi	1153	1261	4368	70	75	274	112	112	488	1335	1448	5130
M.Kemalpaşa	353	380	1254	67	69	237				420	449	1491
Mudanya	1716	1732	6463	315	321	1562	89	91	299	2120	2144	8324
Karacabey	848	871	3368	213	213	686				1061	1084	4054
Gemlik	699	722	3645	91	97	667	7	7	28	797	827	4340
Yekûn	4769	4967	19098	756	775	3426	208	210	815	5733	5952	23339

Vilayet Dahilinde

	Mübadiller			Gayri Mübadiller			Doğu Vilayetleri Göçm.			Harikzedeler		
İskân Edilen Mahal	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus	Hane	Aile	Nüfus
Bursa Merkez	2711	4048	13217	517	581	2773	40	52	244	49	51	235
Kazalar	4769	4967	19098	756	775	3426	208	210	815			
Yekûn	7480	9015	32315	1273	1356	6199	248	262	1059	49	51	235

Bursa'ya Yerleşen Nüfus	Umumi Yekûn
Hane	9.050
Aile	10.684
Nüfus	39.808

Cenub-ı Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası, İstanbul 1927, s.91.

Tabloda da görüldüğü gibi Cenub-ı Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası kaydına göre Bursa'ya iskân edilen toplam nüfus 39.808 toplam mübadiller ise 32.315; Mudanya'ya iskân edilen toplam nüfus 8.324, toplam mübadil ise 6.463 olarak gösterilmiştir. Cevat Geray'ın Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü Arşivinden derlediği Bursa'ya yerleştirilen mübadil sayısı 31.658 olarak gösterilmiştir.²⁵⁴ 1930 yılı İstatistik Yıllığında ise Bursa'ya yerleştirilen mübadil nüfus 33.982 kişi olarak verilmiştir. Bursa'ya yapılan iskân ile ilgili üç farklı kurumun verdiği sayı birbirinden farklıdır. Bunun nedeni, mübadil- gayri mübadil ayırımından ya da iskân edildikten sonra yaşanan yer değişikliğinden olmalıdır. Örneğin 1340 senesinde Karacabey kazasına yerleştirilen mübadillerin büyük çoğunluğu, Yunanlılar tarafından köylerin yakılması nedeniyle kalacak yer bulamadıklarından başka vilayetlere göç etmek zorunda kalmışlardır.²⁵⁵

Mudanya'ya göçmen iskânı sonraki yıllarda da devam etmiş, mübadelede Yunanistan'da kalmayı tercih eden Müslüman Arnavutların büyük bölümü 2.Dünya Savaşı'ndan sonra Bursa'ya özellikle de Mudanya'ya yerleştirilmişlerdir.²⁵⁶

2.1.6 Mübadillere Yapılan Yardım Çalışmaları

Cevat Geray'ın Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü Arşivinden derlediği bilgilere göre Bursa'ya 7.082 mübadil aile ve 31.658 mübadil nüfus yerleştirilmiştir. Bu mübadillere 5.317 ev, 719 dükkân, 1.844 arsa, 150.221 dönüm toprak, 4.445 dönüm bağ, 33.885 dönüm bahçe verilmiştir.²⁵⁷

1934 Bursa İl Yıllığında mübadiller ile diğer göçmenler birbirinden ayrı şekilde tasnif edilmiştir. Buna göre, Bursa merkez ve köylerinde 2.282 aile 12.778 mübadil nüfus, 600 aile 2773 muhacir ve mülteci nüfus, 30 aile 150 harikzede nüfus iskân edilmiştir. Muhacirlere 2.763 adet han, dükkân, arsa, mağaza, kahvehane, yağhane, değirmen, fırın, otel, böcekthane, fabrika, eczane gibi işletme; 1.979 ev, 64.874 dönüm tarla, bağ, bahçe, dutluk, zeytinlik, mera, 65.968 tane zeytin ağacı verilmiştir. Diğer göçmenlere ise 591 ev, dükkân, kahvehane, fırın ev 5.645 dönüm, tarla, bağ, bahçe, dutluk ile 9.508 tane zeytin ağacı verilmiştir.²⁵⁸

²⁵⁴ Geray, *a.g.e.*, Tablo:5, s.86.

²⁵⁵ *Cenub-ı Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası*, İstanbul 1927, s.91.

²⁵⁶ Yıldırım, *a.g.e.*, s.188.

²⁵⁷ Geray, *a.g.e.*, Tablo:5, s.86.

²⁵⁸ *Bursa İl Yıllığı 1934*, Bursa Belediyesi, s.31.

Göçmenler 2-3 ay süren zorlu şartlarda yapılan yolculuktan sonra Mudanya limanına ulaşmışlardır. Hijyen ve beslenme koşullarının yetersizliği ve salgın hastalık tehlikesi yaşayan göçmenler Bursa'ya gelmeden önce Tuzla'da vapurdan indirip eşyalarıyla birlikte dezenfekte edilip -göçmenler bu işleme ütüleme demiştir- işlem bitince tekrar vapurla Mudanya limanına getirilmişlerdir. İlk gelen göçmenlerden sonra dezenfekte uygulamasından vazgeçilmiştir.

Mübadiller, evleri yapılan kadar çadırlarda barınmışlar, soğuk kış şartları ve salgın hastalıklar nedeniyle ölümler yaşanmış, 30 Ocak 1924 tarihli Arkadaş Gazetesi haberine göre 800 nüfuslu Demirtaş Köyünde son soğuklarda 15 gün içinde 42 kişi yaşamını yitirmiştir. Karacabey Çiftlik köyüne yerleştirilen göçmenler, köydeki sıtma salgını nedeniyle burayı terk ederek dağ köyü olan Şahinyurdu'na taşınmışlardır.

Yolculuk sırasında ve iskândan sonra yaşanan salgınlar nedeniyle devlet birtakım önlemler almıştır. Sıhhiye Müdürü Kemal Bey'in verdiği bilgilere göre: Muradiye ve Kuruçeşme'de bulunan göçmenler için Sağlık Merkezi açılmış ve tabip ve sağlık görevlileri görevlendirilmiş, Vefikpaşa Hastanesinde 50, Askeri Hastanede 25 yatak hazırlanmış; Apolyont, Demirtaş, Susıgırlık köylerinde de revirler oluşturulmuş, ayrıca seyyar sağlık ekibi oluşturulmuştur.²⁵⁹

Kızılay ve bakanlık arasında yapılan anlaşma gereği iskân mıntıkalarında ve indirme iskelelerinde bir tanesi Mudanya'da olmak üzere Kızılay'a bağlı 36 adet sağlık kurulu oluşturuldu. Sağlık görevlilerinden oluşan bu kurullarda yaşlı, hasta ve yoksul mübadillere çadır, battaniye, erzak, ilaç, elbise, çamaşır gibi zorunlu ihtiyaç malzemeleri dağıtımı yapılmıştır.²⁶⁰ Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı Bursa'da mübadillerin temel gereksinimlerinin karşılanması için ihale düzenlemiş, 20 Aralık 1339 tarihli Hüdavendigâr Gazetesi'nde ihale şartları ve ürünlerin miktarları ile indirim oranları ilan edilmiştir.²⁶¹

Alınan tüm önlemlere rağmen barınma, iâşe ve sağlık hizmetlerinin yeterli olmaması, ilaveten olumsuz kış şartları mübadillerin hayatını çok zorlaştırmaktadır. Yerel bir gazete “muhâceret akını hala ve şiddetle devam ediyor” başlıklı haberinde, muhacirlerin durumunu “feci ve elim bir haldeler” şeklinde ifade ederek barınma ve beslenme gibi en temel gereksinimden yoksun olduklarını anlatmış, yardımseverleri yardıma çağırmıştır. 20 Aralık

²⁵⁹ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, 94-97.

²⁶⁰ Mesut Çapa, “Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulamasında Türkiye Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları”, *Atatürk Yolu*, 1988, s.246.

²⁶¹ *Hüdavendigâr*, 20 Aralık 1923 (20 Kanunuevvel 1339)

1339 Hüdavendigar gazetesinde muhacirlerin iaşelerinin bir ay süre ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Bursa Şubesi tarafından karşılanacağı, Gümrük Dairesinin muhacirlere kullanılmak üzere Hilal-i Ahmer Cemiyetine yaptığı yardım anlatılmıştır.²⁶²

Bursa’da yerli halk ilk kafilenin gelmesinden itibaren mübadillere yardımlarda bulunmuş, yerel gazeteler göçmenlerin dramatik durumlarını anlatarak halkı yardım etmeye çağırmıştır. Yardım kampanyaları düzenlemiş, yardımları teşvik etmek amacıyla, yardımda bulunan mahalle ya da kişilerin isimleri, yardımların tutarı yerel gazetelerde ilan edilmiştir. 12 Mayıs 1922 tarihli Hüdavendigar gazetesinde çıkan habere göre, Yoldaş gazetesi özel bir sayı çıkararak toplanan hâsılatı ve müzayedede toplanan yardım paralarını Göçmen Müdürlüğü’ne teslim etmiştir. 1924 yılından itibaren Bursa’da Mübadele Cemiyeti adıyla kurulan dernek yardımları organize etmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Bursa şubesi de gazete ilanlarıyla mübadillerin durumlarını anlatmış ve yardım edilmesi için halka çağrıda bulunmuştur. Yardım ihtiyaçları her zaman nakdi ya da maddi olmayıp, yol yordam sorma ve danışma şeklinde de oluyordu. Bununla ilgili Hüdavendigar gazetesine “Muhacir Kardeşlerimizin Dikkatine” başlığıyla verilen ilanda, muhacirlerin her nevi devlet işlerinin takibi için Koza Han 98 numarada bulunan, Balkan Harbi göçmeni Ahmet Cezbi Bey’e müracaat edebilecekleri bildirilmiştir.

Yardım talepleri kimi zaman olumsuz şekilde de sonuçlanmıştır. Bazı kötü niyetli kişilerce muhacirlerin dolandırıldıkları, kendisini muhacir ya da muhacir vekili şeklinde tanıtarak muhacirlere verilen haklardan faydalanmaya çalışanlar çıkmıştır. Bu tür olayların sıklaşması üzerine Mübadele İmar ve İskân Vekâleti 13 Mart 1924 tarihinde Hüdavendigar gazetesine ilan vererek muhacirlerin meşru olmayan yollara başvurmamaları, devlet kurumlarına bizzat gelmeleri yoksa yasal haklarını kaybedebilecekleri konusunda uyarılmıştır.²⁶³

Mübadele Anlaşmasına ve daha sonra yayınlanan Mübadele Tüzüğüne göre mübadillere Yunanistan’da bıraktıkları mallara karşılık mal verilecekti. Ancak düzenlenen beyannamelerin güvenilir olmaması, bazı mübadillerin elinde hiç belge bulunmaması gibi nedenlerden dolayı bu uygulamadan vazgeçilmiş ve beyannameler geçersiz sayılmıştır.

Sadece mübadillere değil 1914 yılından itibaren Türkiye’ye gelen bütün göçmenler iskân edilmiş, bununla ilgili Bursa gazetelerinde sık sık duyurular yapılarak, ellerinde

²⁶² Hüdavendigar, 20 Aralık 1923 (20 Kanunuevvel 1339)

²⁶³ Kaplanoğlu, a.g.e., s.98-99.

beyanname olmayan tüm göçmenlerin Mıntıka Müdürlüğüne başvurmaları istenmiştir. Aynı köy içinde toprak dağıtımı yapılırken, adaletli olunmuş, ailedeki kişi sayısı baz alınırken, ev ve araziler kişiye değil haneye verilmiştir. Köyler arasında ise arazinin verimine göre pay edilmiş, verimli araziye sahip köylerde daha az dönüm arazi verilirken, az verimli topraklarda daha büyük dönüm arazi verilmiştir.

Öncelikle geçici iskân yerlerine yerleştirilen göçmenlere kısa süre sonra kura ile evler dağıtılmış, daha sonra da toprak dağıtımı yapılmıştır. Bursa'da ilk toprak dağıtımı ile ilgili 23 Haziran 1924 tarihli Yoldaş gazetesinin haberine göre, merkez köyler arazisi göçmenlere tevzi edilmek için, tapu idaresi, maliye, iskân ve fen ve mıntıka harita uzmanı memurlarından oluşan Tahdid-i Arazi Komisyonu, Susıgırlık köy arazisinin tahdid işleminden sonra civar köylere hareket etmişlerdir.²⁶⁴ Bursa mübadillerinin bir kısmı da yanan ve metruk durumda olan evleri kendi imkânlarıyla tamir etmişlerdir. Bunların yanında bakanlık tarafından verimli arazilerin yanında numune köyler de kurulmuştur.²⁶⁵

Mübadillerin bir an evvel üretici duruma geçmeleri tüm yurttaki olduğu gibi Bursa'da da birtakım uygulamalar olmuştur. Alınan önlemler kısa vadede her kesimi memnun edecek düzeyde olmasa da önemli girişimler yapılmıştır. “Muhacirler Nasıl İskân Ediliyor” başlıklı haberde, Beşinci Bursa Mıntıka Müdüriyeti tarafından hazırlanan faaliyet ve icraat raporu yayınlanmış, 1924 Ocak ayında Bursa'da muhacirlere üretimde kullanabilmeleri için çift hayvan dağıtıldığı, ziraat müdürlüğünün traktörlerinden faydalandırıldıkları, zeytin ve dut ağaçlarının bakımının yapıldığı, zanaatkârlar için gerekli araç ve gerecin temini gibi yardımlar yapıldığı aktarılmıştır.²⁶⁶

İzmir ve Samsun'un iktisadi durumu, Bursa'daki emval-i metrukenin yetersizliği gibi sebeplerle mübadillerin bir kısmı, devletin iskân ettiği yerlere değil, kendilerince daha uygun buldukları ya da akrabalarının bulunduğu yerlere yerleşiyorlardı. Bu durum sıklaştıkça 28 Kasım 1925 tarihinde 675 nolu Mecburi İkâmet Kanunu çıkarılarak serbest iskânın önüne geçilmeye çalışıldı. Bu kanunla göç etmiş ve edecek göçmenlerin devletin belirlediği iskân yerinde 5 sene ikamet etme şartı getirildi. Böylece mübadillerin mal alabilmeleri için iskân edildikleri mıntıkada yaşamaları zorunlu hale geldi.²⁶⁷

²⁶⁴ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s.107-108.

²⁶⁵ Erdal, *a.g.e.*, s.241.

²⁶⁶ Tanin, 28 Ocak 1924 (28 Kanunisanı 1340)

²⁶⁷ *İskân Tarihçesi*, s.65-66.

Yasanın çıkmasından önce de Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı, mübadillerin ve harikzedelerin haklarını korumak, serbest iskânı önlemek ve yanlış uygulamaların önüne geçmek için uyarılarda bulunmuştur. 1 Ocak 1925 tarihli Hüdavendigâr Gazetesine Makam-ı Celil Vilayetten başlığıyla muhacirler ve harikzedeler için ilan verilmiştir: “*Mahacirin nazar-ı dikkatine.Elde bulunan emval-i metruke, şimdiye kadar gelen ve hükûmetçe iskân-ı muntıkalarına tevzii edilen muhacirlere kanunen tevzi ve tahsis edilmiş olduğundan hükûmetçe gönderildikleri yerleri kendi kendilerine bırakarak öteye beriye giden muhacirlere verilecek ev ne de arazi kalmadığından, bundan sonra kendi kendine gelenlerin açıkta kalacakları şüphesiz ve geldikleri yerlere derhal iade olacakları mukarrerdir. Vilayet dahilinde birleşen muhacirler, diğer yerlerdeki akrabalarına mektuplar yazarak, hükûmetin müsaadesi olmadan yanlarına celp ettikleri takdirde gelecek olanların sefalet ve perişanlıklarına sebep olacaklar ve bunun vebali onları hükûmetin gönderdiği ve yerleştirdiği yerlerden buralara getiren akrabalarına ait olacaktır. Binaenaleyh Bursa vilayeti dahilinde iskân edilen bütün muhacirlere suret-i katiyetle tavsiye olunur ki ötede berideki akraba ve ahabplarının mektuplarına ve sözlerine kapılarak yerleştikleri yeri bırakıp öteye beriye gitmesinler ve başka yerdeki akrabalarını yanlarına davet etmesinler. Çünkü kendileri de gittikleri yerden geriye çevrilecekler, yanlarına getirdikleri kimseler hakkında da bu rücu aynı surette muamele olacaktır. Harikzedelerin Dikkatine: Ol babdaki kanuna tevkiken harikzadelere temlik edilecek emlak-ı metruke hakkındaki talimatname ve kararname iş bu gazetede neşredilmiştir. Harp esnasında düşman, izzet veya hasbe zulüm hükûmet tarafından evleri ve emlak sairleri yakılmış veya yıkılmış olanlar, iş bu gazetenin tarihinden itibaren üç ay zarfında mensup oldukarı köy veya mahalle heyeti ihtiyaresinden yakılan veya yıkılan emlaklarının mahallini, kıymetini, hangi tarihte kimin tarafından yakılmış veya yıkılmış olduğunu ve şimdiki hal-i maliyesini yeni derece-i ihtiyacını gösteren pulsuz bir mazbata alacak ve yine pulsuz şekilde hükûmete verecektir. Bu üç ay zarfında müracaat etmeyenlerin müddeti geçtikten sonra müracaatları nazar-ı itibare alınmayacaktır. Evrak ve vesikalarını tanzim ve hakikat hal-i mutabık olarak vermeyenlerin de işleri bil-tabî tehir edilecektir. Binaenaleyh hak sahibi olan harikzedeler, vaktinde müracaat etmeli, evrak ve vesikalarını muntazam olarak vermeliler.*”²⁶⁸

Rum ve Ermenilerin köylerine yerleştirilen mübadiller gidenlere göre sayıca daha az olduklarından büyük ölçüde kalan araziler köylerin ortak malı sayılmış ve mera olarak kullanılmıştır. Daha sonra belediye sınırları içine giren büyük araziler büyük ölçüde

²⁶⁸Hüdavendigâr, 1 Ocak 1925 (1 Kanunusani 1341)

belediyeye geçmiştir. Örneğin Görükle’de 2800 ve İnesi’de 1000 dönümlük araziler Büyükşehir Belediyesine ve Uludağ Üniversitesine geçmiştir.²⁶⁹

2.1.7 Mübadelenin Yerel Ekonomiye Etkileri

Savaş ve mübadele yılları büyük nüfus kayıplarının yaşanmasına sebep oldu. Bu kaybın sosyal ve ekonomik yapı üzerinde etkileri Cumhuriyet döneminin en önemli sorunlarından biri olmuştur. Kırsal alanlarda ekilebilir arazinin boş kalmasının yanında, kentte meslek erbabı sıkıntısı yaşandı. Gelen mübadiller gidenlerin yerlerine yerleştirilmeye çalışılsa da, oluşan boşluğun kısa zamanda kapanması mümkün olmamıştır.²⁷⁰ Gelen göçmenlerin büyük bölümünün rençper olması ekime uygun boş topraklara yerleştirilmesini gerektiriyordu. Hububat tarımı için uygun alanlardan olan Bursa bölgesi de iskân için en uygun bölgelerin başında gelmektedir.²⁷¹ Bursa ve Mudanya bölgesine yerleştirilen göçmenler yerel üretime önemli katkı sağlamışlardır.

Makedonya’dan gelen göçmenlerin neredeyse tamamı tarım ve hayvancılıkla uğraşırken, Girit, Preveze ve Yanyalı göçmenler daha çok tüccar, esnaf ve farklı meslek dallarına mensup kişilerdi. Makedonya’dan Bursa bölgesine gelen mübadillerin büyük çoğunluğu pamuk, üzüm ve tütün çiftçileriyle hayvancılıkla uğraşan köylülerdi. Yeni yerleşim yerlerinde de bu üretim kollarını sürdürmüşler, özellikle tütün tarımının Bursa’da gelişmesini sağlamışlardır. Mudanya ve Gemlik bölgelerinden göç eden Rumlar zeytincilikle uğraşmaktaydı. Bölgeye yerleştirilen Türkler, Girit ve Prevezeliler dışında zeytin tarımını bilmediklerinden zeytincilik tütüncülük gibi hızlı bir gelişme gösterememiştir. Bölgede kırmızıbiber ve susam üretimi göçmenler tarafından Bursa’da yaygınlaştırılmıştır. Ostruva, Beşik, Kesre gibi göl kıyılarında yaşayanlar, balıkçılığı sürdürebilecekleri göl kıyılarına yerleştirilmişlerdir

Koza ipekçilik Mudanya’nın en önemli geçim kaynağıydı. 1830 yılında devlet tarafından koza fabrikası kuruldu. Rumlara ve Fransız Roche fabrikasının yanında Türk’e ait de bir koza işleme fabrikası açıldı. Mudanya dışında Bandırma, Erdek, İzmit’ten gelen kozaların ticareti de Mudanya’dan yapılıyordu.²⁷² İpek kozacılığı üretimi de gayrimüslimler

²⁶⁹ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s.112.

²⁷⁰ Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.70.

²⁷¹ Pamuk, *a.g.e.*, s.132.

²⁷² Ali Pekman, “1870 Yılındaki Büyük Mudanya Yangını”, *Bursa’da Yaşam*, İstanbul 2013, s.201.

arasında yaygındı. Bölgeye yerleşen Giritliler ve Vodinalılar koza üreticiliğinden anladıkları için koza üretimini sürdürmeye çalıştılar ancak eski canlılığına ulaşmasını sağlayamadılar.²⁷³

Mübadeleden önce de Mudanya’da koza üretimi yaygın olarak yapılmaktaydı. 1892 yılında Mudanya-Bursa demiryolu ağının açılması ve demiryolu için Mudanya’ya yeni iskele yapılması Bursa ipek ticaretinin gelişmesi ve dış pazarlara açılmasında önemli bir etken olmuştur. Mudanya’da ve Bursa’da üretilen ipek Mudanya iskelesinden Avrupa limanlarına ulaştırılıyordu. Özellikle Bursa-Lyon ipek ticareti açısından Mudanya iskelesi büyük önem taşımaktaydı. Lyon Marsilya Limanını, Bursa Mudanya Limanını kullanıyordu. Bu nedenle 19.yy dan itibaren Mudanya ile Marsilya arasında tarifeli vapur seferleri başlatıldı. 1900’ lü yıllara gelindiğinde artık Bursa’da ham ipeğin yanında ipekli dokuma sektöründe de fabrikalaşmaya başlandı. Kısa zamanda önemli ihraç ürünü haline geldi.²⁷⁴

Mübadele öncesinde ipek fabrika ve imalathaneleri de büyük oranda Ermeni ve Rumlara aitti. Azınlıkların sektöre hâkim olmasının nedeni Avrupa ülkelerinden aldıkları teşvik ve düşük faizli krediler ile ticari hayatta sahip oldukları ayrıcalıklardı. Bursa ipeği büyük ölçüde iç pazardan çok Avrupa’ya satılıyor ve Bursa ekonomisine önemli katkı sağlıyordu. Öte yandan ipek üretiminin ihtiyaç duyduğu dut dikimi nedeniyle tarımsal üretim Avrupa’nın taleplerine göre şekillendiğinden Bursa, Avrupa için hammadde ve yarı mamul üretim alanı görünümündeydi.²⁷⁵ Avrupa’da ünlü olan Bursa ipeği, özellikle Demirtaş köyünden çıkan kozadan üretilen ipek, Demirtaş ipeği adıyla aranır durumdaydı.²⁷⁶ İşgal döneminde dutlukların tahribatı²⁷⁷ tütün çiftçisi mübadillerin bağ ve dutlukları yok ederek arazileri tütün üretimine çevirmeleri, ipek dokumacı ustalarının mübadele ile Yunanistan’a gitmeleri gibi nedenlerle, ipek dokuma sektöründe bariz bir azalma yaşanmıştır. İpek dokumacılığında denge Türkiye aleyhine değişmiş, Türkiye’de azalırken Yunanistan’da artmıştır.²⁷⁸

1907 (1325) ve 1927 yılları Hüdavendigâr Vilayeti Salnamelerindeki veriler incelendiğinde mübadelenin ipek üretimine yaptığı etki görülmektedir. Buna göre, 1907

²⁷³ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s.18-19.

²⁷⁴ Cafer Çiftçi, “1837-1908 Sürecinde Bursa’da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörü”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:24, Bursa 2013, s.15-16.

²⁷⁵ Seher Boykoy, “1908-1923 Sürecinde Bursa’da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılığı Sektörü”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:24, Bursa 2013, s.21-25.

²⁷⁶ Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik*, Sermet Matbaası, İstanbul 1960, s.417.

²⁷⁷ Dutlukların %70’i yok edilmiştir. Detaylı bilgi için: *1934 Bursa İl Yıllığı*, s.20. En acı kayıp Anadolu’da kerestelik ağaç kalmamış, orman bırakılmamıştı. Detaylı bilgi için: Mc Carthy, *a.g.e.*, s.336.

²⁷⁸ Arı, *a.g.e.*, s.178-179.

yılında Bursa genelinde 150 bin dönüm olan dut ağacı üretim alanı, 25 bine; Mudanya’da 7 bin dönüm olan dut üretim alanı 4,5 bin dönüme düşmüştür.²⁷⁹ 1.Dünya Savaşı öncesinde Bursa ve ilçelerinde faaliyet gösteren 104 adet ipek fabrikasından 1927 yılında sadece 20 tanesi ayakta kalabilmiştir.²⁸⁰ Yerel yöneticiler ipekçiliğin bölge ekonomisi için öneminin farkındaydılar ve birtakım önlemlerle ipek üretimini eski canlılığına kavuşturmaya çalıştılar. 1927 yılı Hüdavendigar Vilayet Salnamesine göre Bursa Valiliği tarafından ticaret kongresi düzenlenmiş, dut bahçelerinin arttırılması ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.²⁸¹

27 Haziran 1924 Tarihli Cumhuriyet gazetesinde, Bursa’da ipek üretiminin düşmesi konusu irdelenmiş sebep olarak Avrupa’da da ipek üretiminin yapılması ve bu durumun piyasayı düşürdüğü vurgulanmış, umut verici bir gelişme olarak da mübadillerin koza üretimini sürdürdükleri, Koza Han’ın yakın zamanda önceki canlılığını kazanacağı anlatılmıştır.²⁸² Koza üretimini canlandırmak için belediye halka dut fidanları dağıtmış koza üretimi müsabakaları yapılmıştır, gazete haberine göre yarışmayı kazananlar 2 bin kuruş ile ödüllendirilmişlerdir.²⁸³

Bursa Konya, Ankara, Manisa’dan sonra buğday üretiminde dördüncü sıradaydı. 1871 yılında Bursa’yı Mudanya Limanına bağlayan demiryolu hattının yapılması Bursa’da üretilen buğdayın satışını kolaylaştırmıştır.²⁸⁴ Savaş ve mübadele döneminde bölgedeki tahıl üretimi de diğer üretim kollarında olduğu gibi aksamıştır. 1907 yılı Vilayet Salnamesine göre: Bursa’da üretilen tahıl miktarı 12.316 ton buğday, 6.414 ton arpa iken; 1927 yılında 10 bin ton buğday ve 492 kg arpa olarak düşüş göstermiştir. Mudanya’da aynı ürünlerde benzer düşüş yaşanmış, 1907 yılında 1.975 ton buğday, 436 kg arpa, 1927 yılına gelindiğinde 1.130 ton buğday, 263 kg arpa üretilmiştir.²⁸⁵

1924 yılına gelindiğinde muhacirlerin katkısıyla yerel tahıl üretiminin bir önceki yıla göre arttığı görülmektedir. Hububat ziraatının geçen seneye göre yüzde altmış, tütün, pamuk ve pirinç üretimi ile birlikte hâsılatın geçen seneye göre üç kat artacağı öngörülmektedir. Cumhuriyet gazetesinde “Bursa’da Mahsul Bol” başlığıyla verilen habere göre: Ziraat Bankası aracılığıyla alınan 500 ton arpa ve buğdayın köylüye dağıtıldığı, verilen teşviklerle

²⁷⁹Hüdavendigar Vilayet Salnameleri 1907 (1325) yılı, s. 346; 1927 yılı, s.174.

²⁸⁰Hacer Karabağ, “Bursa Tarımsal Üretiminde Mübadelenin Etkileri,” *Mübadele Göçmenleri ve Bursa, Osmangazi Belediyesi Yayınları*, Bursa 2019, s.262.

²⁸¹Hüdavendigar Vilayet Salnameleri 1927 yılı.

²⁸²Cumhuriyet, 27 Haziran 1924 (27 Haziran 1340)

²⁸³Hüdavendigar, 13 Aralık 1923 (13 Kanunusani 1339)

²⁸⁴Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, s.49.

²⁸⁵Hüdavendigar Vilayet Salnameleri 1907 (1325) yılı, s. 301; Karabağ, *a.g.e.*, s.264.

emvali metrukenin tamamının ekilebildiği, ihtiyacı olana pulluk, ihtiyacı olana tohumluk verilerek üretimim yaygınlaştırıldığı anlatılmaktadır. Bursa’da özellikle pirinç, hububat ve tütün üretiminin yabancı mallarla rekabet edebilecek duruma ulaşacağı beklentisi oluşmuştur.²⁸⁶

Yerel zenginliğinin en önemli ürünlerinden biri olan üzümde de savaş ve mübadele yıllarında önemli bir düşüş yaşanmıştır. 1906 yılı istatistiklerine göre Bursa merkezde 11.538 ton, Mudanya’da 3.846 ton yaş üzüm üretimi, 1938 yılına gelindiğinde Bursa’da 1.600 tona, Mudanya’da 550 tona düşmüştür.²⁸⁷

Tütün de Bursa tarımının önemli ürünlerinden biridir. Bursa’da tütün üretimi savaş sonrası dönemde artmıştır. Artışın sebebi Bursa’ya iskân edilen mübadillerin geldikleri yerde tütün üreticisi olmalarıdır. Mübadeleden hemen sonra Bursa büyük bir tütün hacmine ulaşmıştır. Bursa Coğrafyası adlı eserde verilen istatistiğe göre 1923 yılında 1.235 ton olan tütün üretimi 1926 yılında 6.411 ton olmuştur. 1927 yılı Hüdavendigâr Salnamesine göre ise Mudanya’da daha önce tütün üretimi yapılmazken 1927 yılında mübadillerin etkisiyle üretim başlamış 45.000 kg tütün üretilmiştir.²⁸⁸ Bölge mübadillerin katkısıyla Türkiye’nin en önemli tütün üretim yeri haline gelmiştir. Seracılık ve çiçekçilik de mübadiller sayesinde tanınmış ve uygulanmıştır.²⁸⁹

Bursa tarımının bir başka önemli ürünü zeytindir. Mübadele yıllarında Mudanya ve Bursa genelinde zeytin üretiminde bariz bir düşüş yaşanmış, sonraki yıllarda ise hızlı bir toparlanmayla üretim artmıştır. 1924 yılında 2.854 kg zeytini 1.330 kg zeytinyağı üretimi yapılmıştır. 1925 yılında 6.091 kg zeytin, 1.112 kg zeytinyağı üretimi yapılmıştır. 1937 yılında ise 34.744 kg zeytin, 3.310 kg zeytinyağı üretilmiştir.²⁹⁰ 1930 yılında Mudanya’dan İskenderiye’ye 38 ton, Romanya’ya 25 ton zeytin ihraç edilmiştir.²⁹¹ Girit’ten Mudanya’ya gelen Mübadillerin zeytini tanıyor olmaları mübadeleden sonraki yıllarda zeytin üretimini arttırmış ve zeytin eski önemine kavuşmuştur. Zeytin tuzlanarak satıldığı gibi aynı zamanda

²⁸⁶ *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1924 (11 Haziran 1340)

²⁸⁷ Karabağ, *a.g.e.*, s.264.

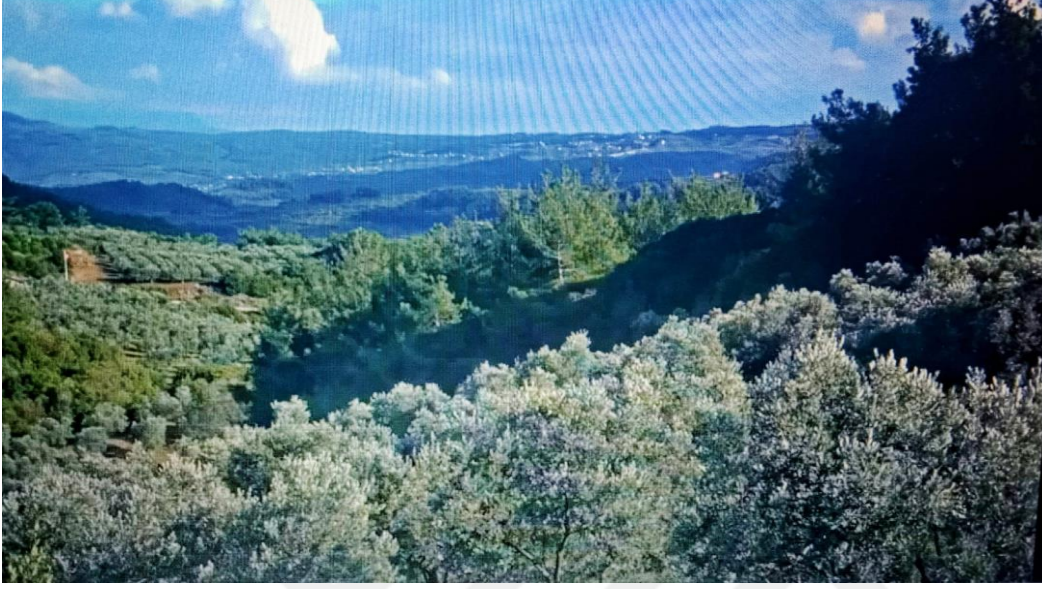
²⁸⁸ *Hüdavendigâr Vilayet Salnameleri* 1927 yılı, s.187.

²⁸⁹ İsmail Selimoğlu, “Cumhuriyet Dönemi’nde Bursa’ya Mübadele Sonrası Göçler”, Bursa’nın Zenginliği Göçmenler, *Osmangazi Belediyesi Yayını*, Bursa 2008, s.229.

²⁹⁰ *Hüdavendigâr Vilayet Salnameleri* 1927 yılı, s.188.

²⁹¹ Fulya Düvenci Karakoç, “Bir Mübadele Kasabasının Zorunlu Göç Öncesi ve Sonrasındaki Durumu” Bursa’nın Zenginliği Göçmenler, *Osmangazi Belediyesi Yayını*, Bursa 2008, s.188.

önemli bir sanayi ürünüdür. Zeytinyağı sıkımından sonra kalan posadan makine yağı, sabun gibi ürünler üretilmekte, kalan çıra da Bursa treni için yakıt olarak kullanılırdı.²⁹²

Şekil6: Mudanya zeytinlik, Erişim Tarihi: 10.09.2022, www.mudanya.bel.tr

Şekil7: Tarihi Zeytinyağı Fabrikası, Erişim Tarihi: 10.09.2022 www.mudanya.bel.tr

²⁹² Faruk Üsküdarı, *Eski Bursa'dan Notlar*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Bursa 1972, s.13.

Beldede balık üretimi de yaygın şekilde yapılmakta ve ihraç ürünü olarak önemli yer tutmaktaydı. İlçede çok sayıda balıkthane faaliyetini sürdürüyordu.1328 (1912) yılı Bursa Salnamesi'nde Mudanya için “denizden nefis balıklar avlanır ve ihraç olunur” denmektedir.²⁹³

Mübadeleden önce Mudanya'da koza, üzüm, zeytin, zeytinyağı, tuz, sirke, sabun yoğun şekilde üretiliyor ve artı ürün dışarıya satıyordu. Aynı zamanda civar köy ve kasabalarla büyük şehirler arasında yapılan ticaret Mudanya Limanından gerçekleştiriliyordu.²⁹⁴ Mübadele ile birlikte koza üretimi düşmüş, tütün üretimi yaygın olarak yapılmaya başlanmış, zeytin ve zeytinyağı üretimi artmıştır.²⁹⁵ Tarımsal ihracatı sürdüren azınlıkların Türkiye'den gitmeleriyle dış ticaret limanlarında yapılan ticaret büyük bir darbe almış, liman şehirler önemlerini kaybetmişlerdir.²⁹⁶

Ayrıca Mudanya'da yaygın şekilde el tezgâhlarında ipek ve pamuk dökme ve dökçelik dokuma üretimi de yapılmaktaydı. Kumaş üretimi daha çok kadınlar tarafından yapılıyordu.²⁹⁷ Mübadele ile Mudanya'ya yerleşen mübadillerin bazıları Girit'ten kendi el tezgâhlarını getirmişler, Mudanya'da da evlerinde kendi dokuma işlerini sürdürmüşlerdir.

Mübadele ile azınlıkların bölgeden ayrılmaları tüm Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Mudanya'da da kalifiye işçi açığı yaşanmasına sebep olmuştur. Zaman içinde devam eden göçlerle ve alınan tedbirlerle açık kapanacak, Rumeli'den gelen ailelerin çocuk kadın demeden tarımda ve sanayide çalışması, yerli halk için de örnek olmuştur. Gelişmekte olan Bursa sanayisinin iş gücü ihtiyacı kadınların çalışma hayatına girmesiyle karşılanmıştır. Özellikle Bursa tekstil sektörünün gelişmesinde Rumeli göçmenlerinin büyük etkisi olmuştur.²⁹⁸

2.1.8 Mübadelenin Sosyal ve ekonomik Sonuçları

1923-1960 dönemi içinde Yunanistan'dan 407.788, Bulgaristan'dan 374.478, Romanya'dan 121.351, Yugoslavya'dan 269.101, Türkistan'dan 2.128 ve diğer ülkelerden 12.345 kişi ve nereden geldikleri tespit edilemeyenlerle birlikte toplam 1.204.205 kişi

²⁹³ Karakoç, a.g.e., s.181.

²⁹⁴ Şahin Kılıç, Onur Uluş, *Bir Mübadil Köyü Görükle ve Nilüfer Belediyesi Mübadele Evi*, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, 2016, s.36.

²⁹⁵ Karabağ, a.g.e., s.266.

²⁹⁶ Ayhan Aktar, *Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi 1923-1924*, Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, İstanbul Bilgi Üniv. Yayını, İstanbul 2005, s.143.

²⁹⁷ Karakoç, a.g.e., s.181.

²⁹⁸ Selimoğlu, a.g.e., s.231.

göçmen, mübadil, sığınmacı sıfatıyla Türkiye'ye gelmiştir.²⁹⁹ Bu nüfusun 1923 yılında 196.420 kişi ve 1924 yılında 208.886 kişi olmak üzere, sonraki yılların dağılımına göre daha yoğun olduğu görülmektedir.³⁰⁰ Birbirinden farklı sayılara ulaşmakla birlikte Yunanistan'dan Türkiye'ye mübadele kapsamında sığınmacı göçmen ve mübadil sayısı kabaca toplam 500.000, Türkiye'den Yunanistan'a giden Rum sayısı 1.200.000'dür.³⁰¹

Türkiye'den ayrılan Rumların büyük kısmı tarım dışı sektörlerdeydi. Bunlar hekim, tacir, hukukçu, zanaatkâr gibi sektörleri tekeline almışlardı.³⁰² Mübadelenin sonuçları değerlendiren Çağlar Keyder'e göre yeni yerleşen nüfusun Yunanistan üzerindeki etkisi Türkiye'ye göre hem sayısal hem de sosyal olarak çok daha fazladır. Yeni gelen nüfus eğitim ve ekonomik yönden yerli Yunan halkına göre daha iyi seviyededir ve Yunanistan nüfusunu 4'te 1 nispetinde arttırmıştır. Türkiye'ye gelen mübadiller ise toplam nüfusun %4'ü kadar bir orana sahiptir. Ayrıca gidenler ekonomik ve sosyal açıdan toplumun en üst katmanını oluşturan gruplardı,³⁰³ gelenler ise tarımsal sınıfı oluşturmaları nedeniyle Türkiye'den göç eden esnaf ve tüccar sınıfının oluşturduğu açığı kısa vadede kapatmaları mümkün olmamıştır. Bunun yanında Avrupa'nın yüzyıllarca Osmanlı üzerinde baskı unsuru olarak kullandığı azınlık nüfustan kurtulmak, toplum içindeki düşmanlığı sonlandırmak için o zamanki en akılcı çözüm olarak düşünülen mübadele homojen nüfus oluşmasını sağladı. 1913'te Türkiye coğrafyasında halk arasında 5'te 1 oranında gayri Müslim varken, 1923'te bu oran 40'ta 1 olarak değişmiştir.³⁰⁴

Türkiye, mübadillerin sevk ve iskânı için Avrupa ülkelerinden herhangi bir borç ya da yardım almamış, yaşanan pek çok aksaklığın yanında kendi kıt kaynaklarıyla süreci tamamlamıştır. Bu durum Avrupa'nın Türkiye'nin iç işlerine karışmasını engellediği gibi başlangıçtaki amaçla da örtüştüğü düşünülürse bunu siyasi başarı olarak kabul etmek gerekir.³⁰⁵

Türkiye'de 1912-1922 yılları arasındaki dönemde ölüm, sürgün ve kayıp sayısı 1.246.068 kişidir. İnsan kaybı en çok Aydın, Hüdavendigar ve Konya vilayetlerinde

²⁹⁹ Geray, *a.g.e.*, s.17-21.

³⁰⁰ Geray, *a.g.e.*, Çizelge:2 s.18.

³⁰¹ Yıldırım, *a.g.e.*, s.152-153.

³⁰² Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, s.38.

³⁰³ Bunun sebebi, bu tezin konusu olmamakla birlikte, Osmanlı'da gayri Müslimlere tanınan ticari imtiyazlar, cizye karşılığında askerlikten muaf olmaları ve büyük devletlerin destekleri gibi sebeplerle ticarete ileri giderek Türkiye ekonomisinde modern sınıfı oluşturmuşlardır.

³⁰⁴ Çağlar Keyder, *Nüfus Mübadelesinin Türkiye Açısından Sonuçları*, Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, İstanbul Bilgi Üniv.Yayınları, İstanbul 2005, s.59-60-63. Karabağ, *a.g.e.*, s.260.

³⁰⁵ Aktar, *a.g.e.*, s.114-115.

yaşanmıştır. Lozan Barış Konferansında İsmet Paşa 1.500.000 Müslüman'ın katliam ve sürgünle yok edildiğini bildirmiştir. Bu sayı yabancı gözlemcilerin raporlarıyla da örtüşmektedir. Yunan ordusu ve Rum halkının çekilirken yaptığı yakıp yıkmaya ve talan sonucunda 141.874 konut ve bina yok edilmiş, Batı Anadolu'nun birçok şehri enkaz haline gelmiştir. Bu şehirlerdeki eğitim kurumları, fabrikalar ve çiftlikler kullanılamaz durumda bırakılmış, şehirlerdeki otomobiller, yük arabaları ve hayvanlar götürülmüştür. Mübadele sonucunda Türkiye 1,2 milyon vasıflı insan ve iş gücü kaybına uğramıştır.³⁰⁶ Gidenler daha çok tüccar, bankacı, esnaf ve zanaatkar gibi tarım dışı mesleklerde sahiptiler. Bu durum Anadolu'da kasabalarda bu iş kollarında ve bazı sanat dallarında açık ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁰⁷ Gidenlerin daha çok şehir merkezli, gelenlerin tarıma dayalı iş ve meslek kollarına sahip olmaları tüm Türkiye'de olduğu gibi Bursa'da da kırsal yerleşme oranını arttırmıştır. 1927 Bursa Vilayet coğrafyasının verilerine göre Bursa nüfusu merkez ve kazalarda yaşayanların oranı %34,9 iken, köylerinde yaşayanların oranı %65,1'dir.³⁰⁸ Sonraki yıllarda Bursa'da şehirleşme oranında hızlı bir artış yaşanmıştır.³⁰⁹

Türkiye'den gidenler arasında girişimciler, sermaye sahipleri ipek ve tütün gibi sanayi üreticileri de bulunuyordu. Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde Türkiye'den ayrılan Rumlar önemli miktarda para ve değerli eşya götürmeyi başaramışlardır. Taşınabilir malların değerini 25 milyon sterlin başka bir görüşe göre de 56 milyon altın pound olduğu ileri sürülmektedir.³¹⁰ Türkiye'ye gelen Mübadiller ise Yunanistan'da ekonomik varlıklarını büyük ölçüde bırakarak gelmişler, yerleştikleri yerde alışık oldukları ekonomik ve toplumsal yaşam koşullarını bulamamışlar, göçle birlikte ekonomik ve sosyal statüleri değişmiştir. Yeni koşullara ayak uydurmaya çalışan mübadiller, savaştan yeni çıkmış, kayıplarını onarmaya çalışan yerli halk tarafından zaman zaman baskı ve şiddet görmüş, devlet tarafından verilen otlak ve konutlar haksız işgal gibi algılanmış, tarla ve otlak sınır çatışmaları yaşanmıştır. Bu çatışmalar iç göçlere neden olmuştur. Zorunlu mübadele hem göç edenler hem de yerli halk için baş etmeleri gereken pek çok soruna yol açmıştır.³¹¹ Mübadillere gayrimenkul verilmesi TBMM'de de tartışmalara sebep olmuş, Doğu Beyazıt Mebusu Şefik Bey'e göre evleri bağ

³⁰⁶McCarthy, *a.g.e.*, s.337-351.

³⁰⁷Geray, *a.g.e.*, s.15.

³⁰⁸*Cenub-ı Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası*, İstanbul 1927, s.78.

³⁰⁹İç göçlerin de etkisiyle Bursa'da şehirleşme oranındaki artış 1955 yılında %31, 1960 yılında %38, 1965 yılında %45. Bak. Faruk Üsküdarı, *Bursa Ekonomisinin Genel Durumu*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatı, Bursa 1969, s.6.

³¹⁰Elisabeth Kontogiorgi, *Makedonya'nın Yunanistan'a Ait Olan Kısımına Mülteci Yerleşiminin Ekonomik Sonuçları, 1923-1932*, Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, İstanbul Bilgi Üniv. Yayını, İstanbul 2005, s.90.

³¹¹Arı, *a.g.e.*, s.166-182.

bahçeleri yerle yeksan durumda olan vatan evladına değil de mübadillere mesken ve tarla verilmemelidir. Şark vilayetlerinde oturacak ev, sürülecek bağ bahçe kalmadığı tekrar dile getirilmiştir.³¹²

Yabancı tarihçiler daha çok mübadele ve iskân konularında göç eden nüfus ve coğrafyasının genişliği açısından Türkiye'nin Yunanistan'a göre avantajlı durumda olduğu şeklinde değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Örneğin Ladas Türkiye'nin iskân için kullanabileceği coğrafyanın genişliği ve iskân edeceği nüfusun az olduğunu anlatır. Özellikle Yunanlı tarihçiler de konuya sübjektif yaklaşarak Türkiye'nin işinin kolay olduğunu sık sık dile getirmektedirler. Konu olan dönemde Türkiye ile ilgili gözden kaçırılan ya da görmezden gelinen pek çok sorun vardır. Türkiye coğrafyasının 1919-1922 yıllarında en zorlu çarpışmaların yaşandığı bir savaş alanıdır. Batı Anadolu işgale uğramış, Yunan askerlerinin geri çekilme sürecinde de yakılıp yıkılmıştır. O dönemde Türk-Yunan savaşında evlerini kaybetmiş ve zarar görmüş kişiler için “felaketzede”, evleri yananlar için “harikzede”, dış ülkelerden Türkiye'ye sığınanlar için “mülteci”, Rus işgali yüzünden evini kaybetmiş, Batı Anadolu'ya göç edenler için “Şark muhaciri” terimleri kullanılmıştır. Terminolojiye yansıyan bu farklılaşma iskân edilmeyi bekleyen grupların ve mübadillerden daha fazla sayıda insanın varlığı, durumun ne denli zor olduğunu göstermektedir.³¹³ Bunun yanı sıra Yunanistan'a gidenler daha çok varlıklarını yanlarında götürmüş, sermaye sahibi Yunanistan'a katkı sağlayacak kimselerken, Türkiye'ye gelenler ekseriyetle mal varlığını Yunanistan'da bırakmış, yardıma ihtiyacı olan kimselerdi. Ayrıca Türkiye'nin herhangi bir dış yardım ya da borç almamadan kendi kaynakları ile sevk ve iskânı tamamlamış olması da göz önünde bulundurulması gereken başka bir konudur.

Büyük savaşlar ve mübadele ile çalışabilir insan gücünü büyük ölçüde yitirmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nde nüfusun eğitilmesi ve çalışır nüfusun artırılması önem arz etmektedir. Atatürk 1 Mart 1923 tarihinde TBMM'nde bu konunun önemini şu sözlerle ifade etmiştir: “Nüfus meselesi bir memleketin en mühim mesail-i hayatiyesindendir. İdarî, askerî, malî ve iktisadi mesailde memleket nüfusunun miktar-ı sahihini bilmek ne kadar elzem ise her sene yapılacak ihşaiyât ile nüfusun tezayüt veya tenakus miktarı anlaşılmadan esbabı tezayüdün idamesi ve esbabı tenakusun izalesi için tedabir ittihaz etmek kabil olamayacağı

³¹²TBMMZC, 11. İçtima, C:2, s.414.

³¹³Aktar, a.g.e, s.125-126.

derkârdır. Binaenaleyh yeniden tahrir-i nüfus icrasına pek âcil ve mübrem bir lüzum muhakkaktır.”³¹⁴

Farklı coğrafi ve sosyal çevrelerden gelen göçmenler kültürel, iktisadi ve yaşayış özelliklerini de beraberinde getirdiler. Göçmenlerle birlikte oluşturulan köy ve mahallelerin adlarında bu yeni kültürün ipuçları bulunabilir. Bursa nüfusunun önemli kısmını oluşturan göçmenler, şehre sosyal ve ekonomik olarak büyük katkı sağladı. Bursa ve çevresinde her bölgeden göçmen bulunmakla birlikte özellikle Balkanlar, Kırım ve Batum göçmenleri yoğundur. Balkan bölgelerinden gelen göçmenler arasında toprak sahipleri, emekli memurlar ve başka üst sınıflardan gelen varlıklı Müslümanlar da bulunmaktaydı. Mallarını ucuza da olsa satabilenler yanlarında kendilerine ait işlerini kurabilecek kadar sermaye ile gelebilenler olmuştur. Bu sermayedar kişiler yeni toplumsal dönüşümün özünü oluşturmuş, Bursa’nın ekonomik ve toplumsal yapısını harekete geçirmişler,³¹⁵Mübadillerin iskân edildiği toprağa bağlanmaları ve kısa zamanda üretici hale gelmelerinin sağlanması için merkezi ve yerel pek çok düzenleme getirilmiştir. Bunlardan biri şehir yönetimine katılma hakkıdır. 17 Şubat 1925 tarihli Yenifikir Gazetesi haberine göre mübadiller 1925 yılında belediye encümenine katılma hakkı kazanarak, şehrin yönetiminde söz sahibi olmuşlardır.³¹⁶

³¹⁴ Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, s.303.

³¹⁵ Muammer Demirel, *XIX.Yüzyılda Bursa’da Göçmen İskânı*, Bursa’nın Zenginliği Göçmenler, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Ankara 2004, s.48-49.

³¹⁶ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s.119.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUDANYA MÜBADİLLERİ SOSYAL VE EKONOMİK UYUMLARI

Sözlü Tarih Çalışması

Yıllar önce yaşlı bir göçmenin “muhacirlik ateşten gömlek gibidir ne geldiğin yerde sevilirsin ne gittiğin yerde” dediğini işitmiştim. Esasında bu tezin başlangıç noktasını da bu söz oluşturmaktadır. Göçmenler geldikleri yerde azınlık konumunda oldukları için, gittikleri yerde de bölgenin asli unsuru haline gelinceye ve entegrasyon süreci tamamlanıncaya kadar zorluk çekmişlerdir. Göç etmenin beraberinde getirdiği acılar nedeniyle toplumsal bilinçleri üst seviyede olan mübadillerin üçüncü nesil bile olsalar hatıralarının oldukça canlı olduğu görülüyor. Mübadil kimliklerini özenle koruyorlar ve aile büyüklerinin yaşadığı bir zamanlar vatanları olan topraklara hissettiklerini yeni kuşaklar da dile getirmeye ve kültürü dinamik tutmaya gayret ediyorlar. Göçmenlerden oluşan bu dinamik kitle dernek ve vakıf yoluyla konserler, geziler, şenlikler, paneller, göçmen buluşmaları gibi etkinlikler düzenleyerek bir araya geliyor, mübadele sırasında ve sonrasında yaşananları paylaşarak toplumsal hafızalarını tazeliyorlar.

Bu yerel sivil topluluklardan biri Mudanya Lozan Mübadilleri Derneği. Mudanya’da 2005 yılında mübadil torunu olan Hüseyin Türker tarafından 200 üye ile kurulmuş. Derneğin kuruluş amacı mübadeleyi araştırmak, belgelemek ve gelecek kuşaklara aktarmak. Dernek merkezi Mudanya Girit Mahallesinde, sonraları mübadil evi olarak kullanılmış olan eski bir Rum evi. Burası İmamaki Kültür Evi ismiyle anı ve mübadele evi olarak donatılmış. Mübadillere ait eşya ve objeler sergileniyor ve mübadele kültürü tanıtılıyor. Yurtiçinden ve dışından, mübadele geçmişini olan ya da tarihe meraklı pek çok ziyaretçisi var. Ayrıca Mudanya ve Tirilye’den Selanik’e giden Rumların düzenlediği Sardalya Festivali için her sene Selanik Nea Mudanya’da Yurtdışı Akraba Topluluklar Projesiyle, mübadil topluluklar bir araya gelerek toplantılar yapıyorlar. Girit, Kavala, Parga, Drama, Kandiya, Kırcaali, Mestanlı, Üsküp’te ve Türkiye’de mübadelenin yaşandığı pek çok yerde mübadele sergisi açıyorlar ve söyleşilere katılıyorlar. Bursa Gazi Anadolu Lisesi öğrencileri ile birlikte Nea Mudanyalı Rumların da rol aldığı “Geride Kalanlar” isimli bir belgesel film çekmişler. Film yurt içinde ve yurt dışında mübadil şehirlerde izlenmiş ve ödüller almış.³¹⁷

³¹⁷ Mudanya Mübadele Derneği Başkanı Hüseyin Türker ile yapılan röportaj.

Mudanya’da mübadele ile ilgili çalışmalar yürüten bir başka topluluk 2016 yılında Lozan Mübadilleri Vakfı’nın Mudanya Temsilciliği olarak açılmış. Vakfın Mudanya Temsilcisi ve kurucu üyesi Emir Doğan Savaş amaçlarını şu şekilde tanımlıyor: *“Geç olsa da böylesine yaşayan bir mübadil kültürüne sahip Mübadil Kenti Mudanyamızın hemen her konuda olduğu gibi bu konudaki sahipsizliğine bir son vermek istedik. Çünkü Mudanya; Tirilye, Siği köyü, Dereköy ve Burgaz ile beraber düşünüldüğünde oldukça önemli bir mübadil potansiyeline sahip bir "Mübadil Kentidir". Mudanya olarak mübadele konusunda kaybettiğimiz zamanın telafisi için bir kurumsal yapının içinde çalışma yapmaya karar verdik. 15 bin civarında mübadilin yaşadığı Mudanya’ımızda mübadil kültürünün yaşatılması ve yarınlara aktarılması ve yerel bilincin oluşturulması için çalışıyoruz.”*Vakıf, Mudanya’da göçmen buluşmaları, panel ve çalıştaylar, Girit’e özgü yerel lezzetlerin tanıtıldığı ve Rum misafirlerin ağırlandığı lezzet şölenleri, yine Rum misafirlerle birlikte denize karanfil bırakma gibi etkinlikler gerçekleştirmiştir. Rumca kurslar, meraklıları için Girit’e özgü el sanatı olan Girit danteli kursları düzenleyerek mübadil kültürünü yaşatmaya çalışmaktadırlar. Mübadil Postası isimli bir gazete yayımlamışlar. Belgeseller ve şu anda hayatta olmayan 1.kuşak mübadillerle gerçekleştirilmiş sözlü tarih çalışmalarını içeren geniş bir arşiv oluşturmuşlardır.³¹⁸

Mudanya’ya Girit Adası Kandiye Limanından 15 Aralık 1923 tarihinde Kırzade gemisi ve 1 Ocak 1924 tarihinde Ankara gemisi mübadil taşımış. Kırzade gemisinde 3072Ankara gemisinde 1012 kişi yolcu bulunmaktaymış. Gelen mübadiller Mudanya merkez ve Aydınşınar (Nisebolu), Dereköy, Siği Köyü, Tirilyeköylerine yerleştirilmişler.³¹⁹ Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü verilerine göre ise Mudanya’ya yerleşen mübadiller 1.732 aile ve 6.463 kişiden oluşmaktadır.

Mübadiller için göç yolculuğu pek çok kayıp ve acı hatıra demek. Kimi zaman aileler bölünmüş, kimisi cenazelerini geride bırakmak zorunda kalmış, zorlu yolculuğa dayanamayıp gemide ölenler olmuş. Öksüz ve yetim kalan çocuklara yakın akrabaları bazen de komşuları sahip çıkmış, onlarla birlikte Türkiye’ye gelmişler.

Bernard Lewis’e göre mübadele, Türkler ve Rumlar arasında değil, Rum Ortodoks ve Osmanlı Müslüman halkların arasında yapılmış, vatana iade değil karşılıklı sürgün olarak gerçekleştirilmiştir.³²⁰ Mübadiller göçü “anavatana kavuşmadan çok, anavatanlarından kopuş”

³¹⁸ Lozan Mübadilleri Vakfı Mudanya Temsilcisi ve kurucu üye Emir Doğan Savaş ile yapılan röportaj.

³¹⁹ Yıldırım, *a.g.e.*, s.222.

³²⁰ Lewis, *a.g.e.*, s.352.

şeklinde algılamışlar, hayatlarının sonuna kadar terk etmek zorunda kaldıkları topraklara özlem duymuşlardır. Görüştüğüm 2. ve 3. kuşak mübadillerin hemen hepsi büyüklerinin ölene kadar Girit'e dönme ümidi taşıdıklarını anlattı. Vatan kavramı ve Girit topraklarına duydukları özlem Mudanya topraklarına bağlılıkla karşılık bulmuş, topraklarına sahip çıkmışlar, çok çalışmışlar ve kısa zamanda üretken duruma geçmişler.

Mudanya'ya yerleşen mübadillerin birçoğu Türkçe bilmiyorlardı. Aktarılanlara göre çocuklar Türkçeyi kolayca öğrenebilmişler ancak yetişkinler dil yüzünden sıkıntı çekmişler.

Toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından da mübadiller, yerli Mudanyalıları göre daha iyi durumdalar. Kadın toplumun her kademesinde yer alıyor, kadın erkek hep birlikte zeytin topluyorlar, tarlada çalışıyorlar ve yağ çıkarıyorlar. Aile içinde iş bölümü ve dayanışma hâkim. Örneğin bir mübadil köyünde, köyün erkekleri günümüzde de geleneksel olarak beş şiş ile çorap örüyorlar.

Devlet, mübadillere toprak dağıtımı konusunda mümkün olduğunca adaletli bir yaklaşım benimsemiş. Verimlilik ve sulanabilirlik gibi faktörlerden dolayı köyler arasında arazilerin büyüklüğü açısından farklar olmasına karşın, köy içlerinde büyük oranda eşit dağıtım yapılmaya çalışılmış. Büyük toprak sahiplerinin oluşması önlenmiş ve demokratik toplum yapısı oluşturulmuştur.

Çalışmanın sözlü tarih kısmında mübadillere yarı yapılandırılmış şekilde hazırlanan sorular yöneltilmiş, görüşme sırasında, görüşmenin seyrine ve görüşülen kişinin özellikle vurguladığı detaylara göre sorular değişkenlik göstermiştir. Bugün hayatta olmayan mübadillerle yapılan sözlü tarih görüşmeleri Sayın Emir Doğan Savaş tarafından gerçekleştirilmiş, ulaşabildiğim 2.ve 3.kuşak mübadillerle yapılan sözlü tarih görüşmeleri tarafımdan yapılmıştır.

SÖZLÜ TARİH ÖRNEKLERİ

2. Kuşak Mübadil

MeralErtokat

Mudanya / 1943

Ev Hanımı

Görüşme Tarihi: 03.08.2022

Annem 4, babam 9 yaşlarındayken Girit'ten göç etmişler. Baba dedem müezzin, anne dedem semerciymiş. Babam 7 kardeşlermiş. Yaşadıkları köyden Türkiye'ye gelmek üzere yola çıkacakları gün dedem, babaannemi ve 7 çocuğunu önden iskeleye yollamış. Kendisi de evdeki birkaç parça eşyayı ve halalarımın çeyizlerini toplamak için evde kalmış. Yolda onlara yetişecekmış. Eşyaları iki merkebe yükleyerek o da yola çıkmış. Yolda Yunan çetelerinin saldırına uğramış, öldürülmüş ve eşyaları elinden alınmış. Babaannem ve yedi çocuğu iskelede uzun bir süre onun gelmesini beklemişler. Dedemin saldırıya uğradığını komşuları görmüş ama can korkusundan bir şey yapamamışlar. Olan biteni iskelede bekleyen babaannelere anlatmışlar. Babaanneler yaralı kurtarırız umuduyla geri dönüp aramışlar dedemi, sonra cenazesini bulmuşlar. Defnedememişler. Yol üzerinden dere kenarına çekerek üzerini yapraklarla kapatmışlar ve oracıkta bırakıvermişler. Kendi canlarını kurtarabilmek için tekrar iskeleye dönmüşler. Bunu babaannem ölene kadar anlatırdı bize, çok içi yanarak.

Mudanya'ya geldikten sonra babaannem 7 çocukla çok zahmet çekmiş, babam 9-10 yaşlarında evlere su taşıyarak ve zeytin işçiliği yaparak evin geçimine destek olmuş. Babaannem kocası olmadığı için bir de Türkçe bilmediği için haklarını arayamamış. Başkaları gibi büyük arazi ve zeytinlikler alamamışlar. Annemin ailesinin babaannelere göre daha rahat yaşantıları vardı. Onlar zeytinlik alabilmişler. Mudanya iskelesine geldiklerinde Mudanya karlarla kaplıymış. Karı pamuk tarlaları zannetmişler. Bize verilen evlerde çok tamirat gerekiyordu. Evlerde hiç eşya ve yakacak yokmuş, bu yüzden kış günü çok zorluk çekmişler. Mudanya'nın yerli halkı ile mübadiller arasında yıllarca kaynaşma sağlanamadı, Evlilikler de pek olmazdı. Şimdi şimdi olabiliyor. Atatürk'e karşı büyük sevgi ve saygı duyuyordu ailem. "Bizi Atatürk kurtardı" derlerdi. Çocuklarımızı Atatürk sevgisi aşılayarak büyüttük.

3. Kuşak Mübadil

Hüseyin Türker

Emekli Bankacı

Mudanya Mübadilleri Derneği

Başkanı

Mudanya/ 1953

Görüşme Tarihi: 24.04.2022

Biz Mudanya'ya Girit Adasından 23 Aralık 1923 tarihinde karlı bir kış günü geldik. Kırzade gemisi ile geldik. Gemide 3069 kişi vardı. Yolcuların 1200'ü Gemlik Limanına bırakıldı, kalanı Mudanya merkezine ve köylerine yerleştirildi. Bu köyler: Aydınpınar (Nisebolu), Dereköy, Siği Köyü, Tirilye'dir. Buralarda Rumlar'ın bıraktığı evlere yerleştirilerek mübadil olduk.

Dedem şöyle anlatırdı: Biz 1923 yılında Girit'ten ayrıldık, Ortodoks Rumlar ise 1922'de Girit'e geldi. Geldiklerinde bizim evlerimize yerleştirildiler. Demek oluyor ki Rumlarla Türkler bir yıl zarfında aynı evi, aynı sofrayı paylaşmışlar. Aramızda çatışma çıkmadan dostluk ve kardeşlik içinde o şekilde yaşadık. Girit'ten ayrılırken de o evdeki Rumlar evin sahibi oldu. Biz de onların Mudanya'daki evlerinin sahibi olduk. Biz buraya geldiğimiz zaman burada yerli halk, Müslüman halk vardı. Onlar bizi kabullenmek istemedi, bize “gavur, namaz nedir, oruç nedir bilmez bunlar, şarap içiyor dediler. Halbuki bizim büyüklerimizin evinde, her evin duvarında Kur'an-ı Kerim asılıdır, bulunur, okunur. Ramazan aylarında teravih namazları toplanılarak evlerde kılınırdı, ben bunları yaşadım. Biz hiçbir zaman gavur olmadık. Müslüman olmasaydık, Hristiyan olsaydık zaten orada kalırdık, evimizi barkımızı bırakıp gelmezdik. Biz mübadiller Atatürk'ü çok sever ve sayarız. Çocukken hatırlıyorum mevlit okunduğunda Atatürk için dua edilirdi. Buradaki halk bizi kınadığı için zorluklar çektik, 5 Aralık 1924 günü Mudanya'daki mübadiller kendi aralarında bir karar alarak, imza toplayarak Mudanya Kaymakamlığına bir yazı, dilekçe verdiler. Neler yazdılar: Biz artık çok sıkıldık, çok bunaldık, dayanamaz hale geldik. İfadeleri şuydu: “biz 300 yıl Venediklilerle çarpıştık Girit Adasında. Girit Adasını başkalarına teslim etmedik, orada yaşadık. Aynısını burada da yapmak istiyoruz, askere gitmek, vergi vermek,

komşumuzla iyi geçinmek, çoluk çocuğumuzu geçindirmek, yetiştirmek okutmak istiyoruz. Huzur içinde yaşamaktan başka bir gayemiz yok.” Bundan sonra tabii sevindirici olaylar olmuş. Giritlilerle Mudanya’nın yerli halkı arasında ilişkiler olmaya başladı, aynı iş yerinde çalışma, evlilikler, dostluklar zamanla arttı.

Giritçe³²¹ konuşulması, çocuklara öğretilmesi yasaktı. Büyüklerimden öğrendiğim kadarıyla belediye zabıtası kapı kapı gezip Giritçe konuşanlara ceza kesiyordu. Hatta mübadil bir kadın açık alanda Giritçe konuşmasından dolayı hapis yatmış. Ne kadar yasaklansa da evlerde büyükler bir araya gelince tabii gizli gizli bu dili konuşurlardı. Çünkü çoğu ilk zamanlar hiç Türkçe bilmiyor. Biz Konya Karaman Beyliği Yörüklerindeniz bizim konuştuğumuz Rumca ile Yunanlıların konuştuğu farklı, onlarınki Latinceye daha yakın. Örneğin ekmeğe biz “somin” deriz onlar “somin” derler. Bu dil yasaklarından dolayı anne babalarımız bize Giritçeyi öğretmedi, Türkçeyi unutturuz diye korktular sanırım. Biz örneğin odaya girdiğimiz zaman büyükler Giritçe konuşuyorsa sakıncalı olduğu için konuşmayı keserlerdi. Türkçeye dönerlerdi. Annem babam bildiği halde ben bilmiyorum. Tabii bu doğru bir şey değil aslında. Büyükler ölünce bu dil de Mudanya’da yok olmaya başladı. Bugün bu dili iyi bilen 5-6 kişi ancak vardır burada.

Bizim yaşam tarzımız, deniz kenarında, geçinmemiz, yeme içmemiz balık, zeytin ve ot üzerine. Girit’te zeytincilik ve balıkçılık yapıyorduk. Bize verilen zeytinliklere iyi baktık, bununla geçimimizi sağladık, zeytin üretmeyi ve yağını çıkarmayı da bildiğimiz için ekonomimize bu yolla katkı sağladık. Zeytinyağı dışında başka yağ bilmeyiz, kullanmayız. Kimse yanında başkalarını çalıştırmazdı. Kendi zeytinini her aile kendisi toplardı. Ben de buna yetiştim. Biz de küçük yaştan itibaren zeytinlikte çalışıp ailemize yardım ederdik. O zaman makine, traktör nerde... Olmadığı için zeytin elle toplanır, kooperatife verilirdi. Satışı oradan yapılırdı, yağını herkes kendisi çıkarırdı. Her evin bir köşesinde fıçı vardı. Künkten yapılmış. Bir yıl boyunca kullanacağı yağ orada saklanırdı. Dedem berber ve zeytin budama işinde ustaydı. Budamada beş ayrı bıçak kullanırdı. İşinde usta olduğu için komşular onu çağırırlardı sonraları Mudanya’nın yerli halkı da iş vermeye başladı.

Girit adasının üç tane önemli şehri var. Resmo, Hanya, Kandiya. Örneğin İzmir grubu Hanya’dan gitmiştir. Mudanya ve Gemlik’e gelenler Kandiya’dan gelmiştir. Kandiya Limanından gemiye binmişler. Gelişleri şöyle olmuş: 7 Aralık günü bir haber gelir

³²¹Rumca’nın farklı bir aksanı olan bu dile mübadiller Giritçe diyorlar.

dedelerimize: “31 Aralık’a kadar Girit’i terk edeceksiniz, bütün Müslüman Türkler Kandiya Limanına gitsin” şeklinde. Onlar da pılı pırtısını, neleri varsa topladılar geldiler limana. Altı gün altı gece beklediler limanda. Aç susuz geminin gelmesini beklediler yüzlerce kişi. Kendi aralarında gideceklerine dair yalan yanlış haberler konuşuluyormuş ama zamanını bilmiyorlar, pek itibar da etmiyorlar bu haberlere. 1915 yılında dışarıdan gelen Rum çeteler Yunanlılarla birleşerek dedelerimizi Hristiyan olmaya zorladılar, isimlerini değiştirmeye zorladılar. O zaman zaten oradaki yaşantıları zorlaştı, baskı ve zulüm görmeye başladılar. Girit’ten ayrılmayı istemeseler de kısa sürede kabullenmek zorunda kalmışlar. Dedelerimiz Hristiyan olmayı kabul etmediler, kabul etselerdi yaşamlarını orada sürdürürlerdi. Orada kalmayı tercih eden Türk pek olmadı, sadece tek tük Rum biriyle evlilik yapanlar bunu kabul etmiş ve orada kalmıştır. Aynı şekilde Mudanya’da da Türk biriyle evlilik yapan Rumlar burada kalmıştır. Bu durumda olanlara dönme denmiştir. Dedemin anlattığına göre, Girit’te bulunan Müslümanlar aralarında İstiklal Savaşında Türkiye’ye yardım etmek için para toplamışlar gizli gizli. Ancak bu paranın nasıl ulaştırıldığını bilmiyorum.

**3.Kuşak Mübadil Cumhur
Aksan
Mudanya 1968
Lozan Mübadilleri Mudanya
Temsilcisi
Görüşme Tarihi: 24.07.2022**

Dedem Hasan Akın 1924 yılında mübadil olarak Girit'ten gelmiş. Girit'te Bektaşî Derneği başkanymış. Dedemler sekiz kardeş olarak Girit'ten yola çıkmışlar. Kardeşlerinden biri gemi hareket edince denize atlayarak geri dönmüş. Girit'te sevdiği kız varmış onu bırakamamış. Öldü mü kaldı mı bilmiyorlar. Dedemler bir daha ondan haber alamadılar. Dedemlerin köyünde bir Türk daha Rum kızıyla evlenmek için Girit'te kalmış, yıllar sonra 1980'li yıllarda akrabalarını görmek için Mudanya'ya gelmiş.

Mudanya'da yerel halk tarafından pek fazla sevilmiyorduk. Bunu çok rahat gösteriyorlardı. "Gitti gavur, geldi gavur" diyorlardı bizim için. Mübadillerin Mudanya ekonomisine çok büyük katkıları olmuştur. Büyükler Türkçe öğrenmekte çok zorlandılar. Babaannem ancak 20 Türkçe kelime biliyordu. Derdini bu yetersiz Türkçe ile anlatmaya çalışırdı. Mübadillerle Mudanya'nın yerli halkı arasında uzun süre evlilikler olmadı. Bildiğim kadarıyla ilk evlilik 1977 yılında yapıldı.

2.Kuşak Mübadil Emir Doğan**Savaş****Mudanya 1958****SMMM****Lozan Mübadilleri Mudanya****Temsilcisi****Görüşme Tarihi: 06.08.2022**

Annem ve babam aileleriyle 1925 yılında Ankara gemisi ile Girit'ten gelmişler. Annemim babası, babamın da annesi Girit'te ölmüş. Anneannem ve baba dedem eşleri olmadan çocuklarıyla gelmişler. Mudanya'da komşu olmuşlar. Sonraki yıllarda da evlenmişler. Çocukları yani annem ve babam aynı evde büyümüşler ve birbirlerine sevdalanmışlar. Daha sonra onlar da evlenmişler. Aile evliliklerine mâni olmaya çalışmış, bu yüzden kaçarak evlenmişler. O dönem kaçarak evlenmek çok yaygınmış. Mübadillerle Mudanyalılar arasında evlilik pek olmazdı. Pek çok mübadil evlenememiş, bekar ölmüştür. Girit'ten gelenler deniz olmayan iklimde yaşayamazdı, bunun yanında deniz vatandan kopuş da demek olduğundan denize yüzü dönük oturmazlardı, hüzünlenirlerdi.

Giritlilerin Mudanya'ya iskân edilmesi doğru bir uygulama. Çünkü iklimi ve geçim kaynakları birbirine benzer. Zeytin, üzüm, tütün, ipek böcekçiliği ile uğraşırlar.

2. Kuşak Mübadil

Harun Meşe

Yeni Karaağaç 1947

Emekli Öğretmen

Görüşme Tarihi: 15.06.2022

Ailem Drama'dan mübadele ile Türkiye'ye geldiler. Annem ve babam geldiklerinde çocuk yaştaymışlar. Bizim için vatan toprağı çok değerlidir, kutsaldır. Yunanistan'da yaşananlardan dolayı hayatlarını daha fazla orada sürdürmelerine imkân kalmamış. Yoksa topraklarını kolay kolay terk etmezlerdi. Savaştan önce bir sorun yokmuş, komşuluk ilişkileri de normalmiş. Savaşla birlikte çatışmalar başlamış. Katliam ve işkenceden kurtulacakları için mübadeleyi öğrendiklerinde çok sevinmişler. Rahmetli annem “malımıza, ırzımıza ilk göz diken komşularımız oldu” derdi. Rum çeteler köye gelip evleri çiftlikleri basıyor, istediklerini alamazlarsa türlü eziyetler yapıyorlarmış. Annem Dereköy'e, babam Yeni Karaağaç'a iskân olmuşlar.

Annem, anne ve babasının öldürülmesine kardeşleri ile birlikte saklandıkları samanlık arkasından şahit olmuşlar. Korkudan bulundukları yerde kıpırdamadan beklemişler. Anneleri çocuklarını “ne olursa olsun sakın çıkmayın” diye tembihleyerek saklamış onları. Bu acı olayı annem gözü yaşlı olarak hep anlatırdı. Ölene kadar ılık kan kokusunu hiç unutmayacağını söylerdi. Kardeşleri ve yakın akrabalarıyla birlikte Türkiye'ye gelmişler. Annesini, babasını kaybeden pek çok çocuk akrabalarıyla hatta kimi zaman komşularıyla mübadil olmuşlar. Annemin yakın akrabası gemide doğum yapmış. Doğumdan sonra ölmüş, diğer yolculardan cesedi saklamaya çalışmışlar ama öldüğü anlaşılmıca cesedi denize atmışlar. Bebeğe teyzesi sahip çıkmış. Kendi çocuğı gibi büyötmüş. Hatta biz onu annesi zannederdik. Gerçeğı çok sonraları öğrendik. Dedem ve dedemin kardeşi Türkiye'de “Meşe” ve “Şen” olarak farklı soyadları almışlar. Çünkü devlet aynı soyadını tek aile kabul ediyormuş ve tek mal veriyormuş. Türkiye'ye geldiklerinde kampta misafir edilmişler. Birkaç ay sanırım kalmışlar. Burada sağlık kontrolünden geçirilmişler. Çocuklara okuma-yazma eğitimleri verilmiş.

2. Kuşak Mübadil

Ali Pekman

Mudanya / 1943

Emekli Öğretmen

Görüşme Tarihi: 06.08.2022

1901 yılında babam, 1924 yılında da annem mübadil olarak Girit'ten gelmişler. Babamın ailesi önce Kuşadası'na oradan İstanbul'a gelmişler. Annemin ailesi Mudanya'ya gelmiş. Rumcayı Mudanya'da konuşabilen pek kimse kalmadı günümüzde. Ben biliyorum. Giritçe Rumcanın başka bir türü. İçinde çok Türkçe kelime de var. Aslında fakir bir dil. Öğretmenlikten emekli olduktan sonra uzun süre tercümanlık yaptım. Girit'e turlar düzenledim. Giritçe konuşmak o yıllarda yasaktı. Komşular bir araya gelince Giritçe konuşurlardı, annem bana camda nöbet tuttururdu.

Düğün, bayram gibi kültürel etkinliklerde mübadiller arasında kadın erkek gibi ayrımlar olmazdı. Çekinmeden bir arada olunurdu. Bu durum Mudanyalılar tarafında yadırganırdı. Mübadiller çok çalışkandı, ailenin bütün fertleri çalışırdı. Cemalaki diye biri vardı. Girit'ten gelirken oradaki dükkânının mallarını da buraya getirmiş. Burada o mallarla dükkân açmış. Mübadiller Türkçe bilmedikleri için uzun müddet ondan alışveriş yapmışlar.

Yunanlılar Hıristiyanlaştırmak için bizimkilere çok mal teklif etmişler kalmaları karşılığında. Kabul etmemişler. Sadece orada Rum bir kadınla evli olduğu için kalmış biri. Mübadillerle Mudanyalılar arasında evlilik yapılmıyordu. Kaynaşma olmamış uzun yıllar. Mübadele yolculuğu çok uzun ve zor geçtiğini anlatırlardı büyüklerim. Bizimkiler Kırzade Gemisiyle gelmişler. Yolculuk masrafını kendileri karşılamış. Gayrimüslimler gittiğinde Mudanya'da zanaatkârlık bitmiş. Çırak olarak kendi çocuklarını yetiştirmişler. Giritliler gelince berberlik, ayakkabıcılık, terzilik burada yeniden doğmuş. Girit Mahallesinin şehir plancılığının böyle muntazam olmasının sebebi buranın tekrar inşa edilmesidir. 1870 yılında burada büyük bir yangın çıkmış. Yangında 550 tane ev, 3 kilise, 15 depo yanmış. Bu tarihten sonra İtalyan mimar Piçurati buranın planını bu haliyle yeniden yapmış.

2. Kuşak Mübadil

Dr.İbrahim Hüseyin Yücer

Mudanya / 1933

Emekli Akademisyen

Görüşme Tarihi: 06.08.2022

1924 yılında annem ve babam Girit Adası'ndan mübadele ile Mudanya'ya gelmişler. Dedem Girit'te muhtarmış. Amcam Girit'ten Mısır'a gitmiş, El-Ezher Üniversitesinde mezun. Girit'te eğitim iyi uygulanıyordu. Mübadillerin kaliteli bir alt yapısı vardır ve eğitime çok önem verirler. Türkiye savaştan yeni çıkmış ve şartlar çok ağırdı. Gönüllü olarak gelmedikleri konuşulurdu aile içinde. Bağnaz gruplardan ve Yunan çetelerinden zorbalık görmüşler. Bu yüzden mübadele bir zorunluluktur. Geri dönme ümidi taşıyorlardı. Annem de babam da ölene kadar Girit'i özlemle andılar. Mübadele ile önce Tuzla'ya gelmişler, orda bir süre misafir edildikten sonra Mudanya'ya iskân edilmişler. Mudanya'ya gelince de buradaki yerli halkta tepki oluşmuş. Bu yüzden alışmaları zor olmuş. Annem de babam da Türkçe öğrendiler. Ben Mudanya doğumluyum. Giritçe biliyorum.

Mübadiller Mudanya'ya gelmeden önce burada sabun üretimi bilinmiyordu. Kül suyu gibi başka doğal yöntemler uygulanıyordu sanırım. Sabun yapımını Mudanya'ya Giritliler getirmiştir. Annemin bahçede zeytinyağından sabun yaptığını çok net hatırlıyorum. Bu yöntem zamanla Mudanyalı yerli halk arasında da uygulanmaya başlandı.

Ben yurt dışında eğitim gördüm, Bursa dışında yaşadım, emekli olunca da Mudanya'ya döndüm.

2. Kuşak Mübadil

Nedvin İleri

Mudanya 1940

Emekli

Görüşme Tarihi: 06.08.2022

Ailem 1924 yılında Girit'ten gelmişler. Mudanya Dereköy'e iskân edilmişler. Rençber oldukları için köye yerleşmek istemişler. Devlet o zaman köye mi şehir merkezine mi diye tercih hakkı vermiş onlara. Ben evlendikten sonra eşimle Mudanya'ya yerleştik. Babam 8-10 yaşlarında çocukmuş geldiklerinde. Halalarımın biri kocasıyla anlaşamamış. Kocasını onca malı mülkü bırakamam deyip gelmek istemiyormuş. Halam gelmek istiyormuş. Bu yüzden kocası kalmış kendisi gelmiş, çocuklardan küçük olanları yanına almış. Büyükler babalarıyla kalmış. Sanırım bir daha görüşemeyeceklerini tahmin edemediler. Halam kalan çocuklarına ulaşmaya çok çalıştı ama ulaşamadı. Çok acı bir durum tabii. Bunun gibi parçalanmış çok aile oldu. Ayrı gemiyle gelip de Türkiye'de birbirini bulamayanlar olduğunu çok duyuyorduk.

1.Kuşak Mübadil Abidin Savaş
KandiyaGirit 1919- 2003
Mudanya Belediyesi'nden
emekli

Görüşme Tarihi: 06.05.2001

322

İzlemesi de anlatması da uzun bir film gibi. Girit'ten Mudanya'ya gelirken babam ve iki kız kardeşim vardı. 5 yaşımıydım... Parasızlık da birlikte geldi tabii. Kız kardeşimin birini bir subaya verdik evlatlık olarak, fakirlikten. Sonra bir daha yüzünü göremedik. Aradık çok... Yıllarca sorduk soruşturduk... Şimdiki gibi değildi hayat, zordu. Sağsa Allah yanında olsun. (Gözleri doldu) Kız kardeşimi kaybetmenin acısı içimde bir yara. Bu yaşıma kadar gözyaşım hiç dinmedi.

Her mübadil yoksul gibi okumak, çalışmak zordu. Ülke de fakirdi bizler gibi. Yeni kurulan bir devlet düşünsene. Kime, kimlere para yetiştiresin doyursun etsin? Kunduracı çıraklığı yaptım, çalıştım, didindim.

Eşim Dilnihat Hanım da 4 yaşında gelmiş Girit'ten. Annesi rahmetli, henüz 16 yaşında dul bir kadındı. Adı Lütfiye idi, nur içinde yatsın... Neden hatırlattın bunları bana şimdi? (Gözleri doldu) Ben de anasız gelmişim ya... Şans mı desem, kader mi? Lütfiye Hanımla babam Ali Bey bir tarihte evlenince, biz de kardeş olduk Dilnihat Hanımla. Gel git zaman, aramızda bir kıvılcım, bir sıcaklık, bir sevgi. O zamanlar, bu zamanlar değil. Atılacak adımlar günler öncesinden düşünürdük. O sıralar 16'ya basmışız, sorumluluk omuzlarda. Gidip istemek, yan yana yürümek yok. Garip Abidin, tek yolun kaçırmak olduğunu düşündü. Doğru Siği köyü, hem de eşekle, düşün dur.

³²² E.D.Savaş özel arşivinden alınmıştır.

Para yok, itibar yok. Nasıl alacaksın kızı babasından, zor verirdi. Gerçi bizler ikimiz de fakirdik ama zor oldu, ama iyi oldu. Sonra askerlik geldi, gittim. Sonrası daha güzeldi tabii... Çocuklarımız dünyaya geldi. Evimiz neşelendi.

Halk evleri tüm Mudanya gençliğini kucaklıyordu. Orada tiyatro bile yaptık. Ben de gittim çalışmadığım zamanlarda. Ülke toptan bir aydınlanma yaşıyordu. Şehir kulübü vardı bu evin yanında, köşe başında. Bugünkü kahvelere benziyor muydu? Çıt çıkmazdı. İçeride bezik, satranç, prafa oynardık. Mudanya'nın en kalburüstü insanları gelirdi. Belediye başkanı, hâkim, savcı, bankacı, öğretmen... Sanki akşamları şehir oradan yönetiliyormuş sanırdık. Sıcaklık vardı, kültür vardı, saygı ve insanlık vardı.

O zamanlar kökü Girit'e dayanan bir futbol takımımız vardı; Dinçspor. Çok iyi oyuncular vardı. Çamur deryasında, şimdiki top sahasının yerinde oynardık. Buradan giden Rumların kilise bahçesinde bıraktığı enstrümanlarla kurulan bandosu vardı. Ben de flüt çalışıyordum bandoda gençken. Şiirler yazdım, yazılar yazdım. Muhabirlik bile yaptım. Yelken kullandım. Bunların hepsi amatörce ama içimde hep okuyamamanın verdiği bir sızı kalmıştır.

Bugün yine mübadele olsa yine Mudanya'ya gelir, yine Dilnihat'ı Siği'ye kaçıtır, yine bu mutlu yuvayı kurmak için çaba harcardım.

2. Kuşak Mübadil

Nasip Ay

Mudanya

1934-2015

Ev Hanımı

Görüşme Tarihi: 12.07.2013

323

Her mübadil gibi Türkiye'nin deniz kıyılarına serpilmişiz. Bizim aile de bir kısmı İzmir'in Urla'sına, annem babam kardeşlerim Mudanya'ya göç etmişler. Dedemin on tane çocuğu varmış. Hepsi Urla'ya gelmişler, bir anam yokmuş içlerinde. Girit'te evli olduğundan, onlar Kırzade gemisiyle Mudanya'ya gelmişler.

Çok zengin adammış dedem. Çiftlikleri, arsaları, evleri, neleri yokmuş ki dedemin Kandiya'da... Hep anlatırlardı; ne zaman ki İzmir Urla'ya ayak basmışlar mübadelede, o zaman dedem, kendisini karşılayan iskân memurlarının önüne, Girit'ten gemiyle beraberinde getirdiği bir çuval dolusu takıyı dökmüş; demiş ki onlara: “Orada mallarımın hepsini bıraktım. Bunları getirebildim ancak. Yere döktüğü altın takıları göstererek yüzlerine, şaşkınlıktan fırlayan gözlerine bakmış memurların. Adamlar o devirde böyle zenginlik görmemişler tabii. Urla'ya yerleşen dedeme orada bir çiftlik vermiş hükümet. Ayrıca Urla'nın banyolarını da dedeme vermişler, o işletiyordu. Urla sineması dedemin idi. Ayrıca sayısını bilmediğim ev, arsa, bahçe...

Mudanya'da olsun, Girit'te olsun çok anı var da şimdi toparlayamıyorum. Ancak size birini anlatmak isterim. Babamların Girit'ten kaçışını. Annem bu kaçışı her fırsatta anlatırdı eşe dosta, bizlere. Acılı ama bir o kadar da ibret verici bir durummuş. İki katlı evleri varmış orada babamların. Bir gün yatak yorganları yıkamış annem, terasta kurutmaya çıkarken, babam eve gelmiş, bir telaş içinde ki... Anneme merdivenin altından seslenmiş, “Emir geldi, hemen Türkiye'ye gidiyoruz. Hadi, ne alacaksan al, topla çocukları!” Etekleri tutuşmuş tabii zavallı annemin. Rahmetli, yatakları merdiven boşluğuna fırlatıp, birkaç çuval içine giyeceklerimizi doldurmuş hemen. Başka ne yapabilirdi ki? O günlerde Mehmet ağabeyim

³²³ E.D.Savaş özel arşivinden alınmıştır.

altı aylık kadarmış. Tam kapıdan çıkacaklar, aklına üst katta sakladıkları altınlar gelmiş. Babama “altınları almaya gidiyorum” diyerek, kucağındaki uyuyan ağabeyimi sokak kapısının eşiğindeki üzeri kapalı bir fiçinin üzerine yatırmış. Çıkıp altınları almış, babama vermiş. Sahile doğru koşarak kaçmışlar. Öyle bir yere gelmişler ki çok gürültülü, akılları gitmiş, korkudan. O kargaşada, komşuları Rum bir kadına rastlamışlar. Babamlar bu yoksul kadına hep yardım ederlermiş. Babam her gün ona yemek götürürmüş. Bakmışlar ki o kadın onlara sesleniyor, kalabalık içinden. Anneme, “bebeği ne yaptın nerede?” diye sormuş bağırarak. Ağabeyimi fiçinin üzerinde unuttuğunu hatırlamış o zaman annem, yere yığılıp kalmış. Yoksul ama iyi kalpli Rum komşumuz: “Sen merak etme, ben gidip getireyim, eğer bizimkiler kaçırmadıysa.” diyerek eve doğru koşmuş. Bakmış çocuk konduğu yerde uyuyor, Allah’ın işi! Getirip annemin kucağına vermiş. Çok geçmeden Rumlar gelip evi yağma etmişler. Demek ki ağabeyimin bizimle yaşayacağı günleri varmış.

Bizler bugüne dek bizleri buraya getirenlere karşı minnet borcu duyuyoruz. Atatürk ve İnönü’ye sevgimiz ailemizden bize kaldı. Bizim aile işte bu şartlar içinde, acılar içinde buralara geldik, yerleştik. Hiçbir zaman oturduğumuz toprakları yabancılamadık. Mudanya’da “Küçük İstanbul” da denen Misebolu’ya yerleştik. Eskiden burası isminden anlaşılacağı gibi çok modern bir köydü. İnsanları aydıındı. Evimiz, bahçemiz, zeytinliğimiz, her şeyimiz oldu Allah’a şükür.

1. Kuşak Mübadil
Kemaliye Doğruer
Kandiya Girit 1922-2019
Ev Hanımı
Görüşme Tarihi:25.09.2011

324

Annemlerden dinlemiştim Mudanya'ya gelişimizi. Mübadil olarak Mudanya'ya geldiğimizde ben 4 aylıkmışım. Biz ilk vapurla gelmişiz. Kırzade gemisiyle Mudanya'ya. Sonra bir vapur daha gelmiş ama ismini bilmiyorum. Yolculuk on bir gün sürmüş. Yolculuk sırasında gemide ölenler olmuş. Ölenleri denize atmışlar. Ne yapsınlar yolculuk 11 gün sürmüş. Bizi önce bir yerde karantinaya almışlar. İlaçlamışlar, yıkamışlar. Tekrar gemiye bindirip Mudanya'ya getirmişler. Annem-babam ve iki kardeşimle birlikte geldik.

Babam Heraklion'dan (Kandiya) Çenurya Porto'dan (Yenikapı). Annem, anneannem, teyzemler Triskamares Köyü'ndendi.

Mudanya'ya gelince Mudanyalı bir muhtar bizlere çok yardım etmiş. Anons ettirmiş; "Mudanya'ya bir gemi muhacir gelecek isteyen evine konuk alsın" diye. Yine muhtar camilere mangalla kömür koydurmuş, gelenler üşümesinler diye. Kimisi yemek getirmiş. Yemek vermişler, yedirip, ısıtmışlar. Bizler 16 haneymişiz. Amcamlar, teyzemler...

Ben o gün çok ağlamışım. Benim ağlamamla muhtar bize sahip çıkmış, 16 kişiyi evine almış. Bizim sülalenin kismet, kaderi varmış. Yani ben, ağlamamla 16 kişiyi sokakta kalmaktan kurtarmışım. Nasıl ağlamayayım. 4 aylık bebek, yarı beline kadar pislik içinde. Annem çaresiz nerede, nasıl yıkasın, nasıl baksın. Tesadüf olarak o gün muhtarın çocuğu ölmüş. Eşi beni yıkamış, emzirmiş. Ölen bebeğinin salıncağında sallamış, yirmi dört saat uyumuşum. Annemleri de yıkamışlar, hepsi yer yataklarında pestil gibi yatmışlar. Bizi evlerinde 15 gün misafir etmişler. Sonra babamları, 16 kişi Dereköy'e götürmüşler. "Burada deniz yok, ben burada yapamam" deyince tekrar Mudanya'ya getirmişler. Daha sonra Sığı Köyü'nü beğenmiş. Biz dört kardeştik. Hepimize iskân vermişler. 150'şer ağaç. 16 haneye de

³²⁴ E.D. Savaş özel arşivinden alınmıştır.

vermişler. Babam Girit'te ziraatçıymış, meşhurmuş Girit'te. Bağ bahçe işlerinden çok iyi anlarmış. Babam 16 hane içinde tek tük Türkçe bilen kişiymiş. Gavur elinde yedi yıl askerlik yapmış. Orada bir doktorun yanında öğrendiği merhemler, ilaçlarla Giritlileri tedavi edermiş. Babam buraya az bir parayla gelmiş. Köyde bir kahve açmış, akrabaları dilenmesinler diye. Kahvenin içine yağ koymuş, tuz koymuş, un koymuş onları satarak 16 haneyi bir yıl geçindirmiş. Babamın ismi Ali Baba'ydı. Baba ismini, lakabını onlara baktığı için koymuşlar. Bir de onlara tıraş takımı almış, bitlenmesinler diye. Giritlilere sahip çıkmış babam.

Babamdan dinlemiştim; mübadele kararı alınmış, pasaportlar bekleniyor Kandiya'dayken. Mübadele için gün sayıyorlar. Yani mübadeleden 5-6 ay önce. Babamın bir Rum Hanım arkadaşı Aliros: "kaç buralardan seni de asacaklar" demiş. O günlerde, her akşam Türk gençleri meydanda çan çalarak asıyorlarmış. Bunun üzerine babam ne kadar ziynet eşyası varsa toplamış, ailesiyle birlikte Hürriyet hanım'ın (Hürriyet İnan) babasının çiftliğine sığınmış. Orada ağaç keserek 6 ay saklanmış, gemiye bininceye kadar.

Önce dil sorunumuz vardı, sadece babam çok az Türkçe biliyordu. Başka da bilen yoktu. Derdimizi anlatmakta epey sıkıntımız oldu. Yerli köylülerle sıkıntılarımız oldu. Bizi tanımıyorlardı ya da yanlış tanıyorlardı. Dilimiz Rumca olduğu için bizi gavur olarak görüyorlardı. Türk'sün Türkçe bilmiyorsun. Ama çok şükür Müslüman'dık. Babam anlatmıştı, Girit'te paşanın biri şöyle demiş; "dilimiziverdik ama dinimizi vermedik." Belki de bizim için söylenmiş en güzel cümleydi. Müslüman olduğumuzu kabullenmeleri epey zaman aldı. Uzun süre içimize dönük yaşadık. İlk zamanlarda çok fakirlik çektik. Ama babam bizleri aç bırakmadı. Orada kalan mallarımızın karşılığını eksik ziyade aldık sanırım.

Babaannem ölmüştü. Giritliler içinde ilk ölümdü. Siği Köyü'nün yerli halkı yıllarca Rumlarla birlikte oldukları için Rumca'yı biliyorlardı. Anneme, "Hatice Hanım siz ölülerinizi şarapla mı yıkıyorsunuz?" diye sormuşlar. Annem başlamış Yasin-i Şerif okumaya. Türkçe bilmesek de "Biz Müslüman'ız " demiş. Tabii söylediklerine pişman olmuşlar. Neyse o gün babaannemi gömüyorlar. Demişler ki: "Girit'ten gelenler nasıl mevlit yapıyorlar görelim." Bizim mevlidimiz bütün gece on ikiye kadar sürermiş. Onlarda daha kısa sürermiş. Mudanyalılar o gün helva yaparlarmış. Biz üçüncü gününde yaparmışız. Demişler "Bunlar tam Müslüman"... Zamanla Mudanyalılar bizi sevdiler. Ailemizde okumuş olanlara kızlarını vermek istediler. Diyorlarmış ki: "Bunlar 16 hane. Ne bir hırsızlık var ne bir uğursuzluk var ne bir katil var içlerinde." Ve köyde -Giritliler medeni yerden gelmişler- diye anılırdık. Dil sorunumuz çözülünce aramızdaki sorunlar da ortadan kalmış oldu. Artık kendimizi

anlatabiliyorduk.20 yaşında gelin geldim Mudanya'ya. Yerli kadınlarla aram çok iyiydi. Benim hep yerli olduğumu zannetmişler. Uzun yıllar Giritli olduğumu fark etmemişlerdi.

Ben Atatürkçüyüm. Giritlileri hemen hemen çoğu Atatürkçüdür. Bak Atatürk'ün resmi yanı başımda durur her zaman. Atatürk bizi gavurların elinden kurtardı. Bize bir vatan bahşetti. Orada kalsaydık ya canımızı alırlardı ya da dinimizi. Ülkemizin sıkıntılarına rağmen bize kucak açtı. Ona karşı olan minnettarlığımız kelimelere sığmaz...

Giritlilerin en meşhur yemekleri otlarıdır. Bahar aylarında toplanır. Haşlama ya da çiğ olarak zeytinyağlı yenir. Vuruvez, Hindiba, Çohuz, İstifno, Avrones...gibi.Çulama meşhurdur. Yufkalı, tavuklu, pirinçli yapılır. Bizim böreğimizdir. Kuzu etli maratata askorlubus, fırında patates, sfugato-yumurtalı patates, soğanlı et, zeytinyağlı börülce, pilavımız, yoğurtlu etimiz meşhurdur. Yoğurtlu eti herkes yapamaz. Ben çok güzel yaparım, iyi olsam yapar size yedirirdim. Nasıl Yaparım? Kuzu etini çok güzel kavururum. Ben biraz suyunu çektiririm, yağıyla bırakırım. Bir kilo yoğurda 2-3 yumurta kırarım. Biraz unu eritirim, içine atarım, iyice çarparım onu. Eti az ateşe koyarım, ağır ateşte merhem gibi olur. Mayıs ayında da oğlak etiyle yapılır. Tadına doyamazsınız. Giritliler un helvasını da çok güzel yaparlar, damağa yapışmaz. Giritli Kurabiyesi, kuluraça var. Kuluruça, mahlep, maya, un,şeker ve kuru üzümle yapılır. Bayramların arifesinde yapmak adettir. Bir de Trivitya var. Giritlilerin Kaluçuna'sı da meşhurdur. Un, yağ, şeker, maya konur. Mayası gelince hamur bohça gibi açılır, ortasına tatlı lor konur, bir yumurta sürülür. Trinopites'leri vardır Giritlilerin. Mayalı değildir, yağda kızartılır. Katmerya, tatlımız tavada pişer. Nohut Ekmeği, kurban bayramlarında yapılır, kurban etiyle yenir. Nohut mayası tutturularak yapılır. Nazar değmesin diye ne zaman yapılacağı kimseye söylenmez. Çünkü mayanın tutması oldukça sıkıntılıdır. Çiğ nohutlar dövülerek un haline getirilir. Kavanozlardaki ılık suya atılır, üşümesin diye kavanozlar kalın bezlerle sarılır. Geceden mayalanmaya bırakılır, sabah ancak maya elde edilir. Maya köpüklenir. Maya unla karıştırılarak hamur elde edilir. Hamur ekmek şeklinde tepsilere dizilir. Fırına verilir.

2. Kuşak Mübadil

Mehmet Demirtaş

Mudanya / Dereköy

1930-2019

Emekli Öğretmen

Görüşme Tarihi: 29. 07. 2015

325

Hatırladığım kadarı ile Dereköy'e göçmen olarak gelen Giritli sayısı 88 hane idi. Bunu kesinlikle çok iyi biliyorum, çünkü Hüseyin dayım, o sırada 15-16 yaşındaymış, oradaki tek okur-yazarmış. Türkçe ve Rumca bildiği için Dereköy'deki iskânda kâtiplik yapıyormuş. Gelen gidenin kaydı, mal dağıtımı, mal verilmesi ve sair işler organize ediliyormuş. 88 hane Giritli 24 Aralık 1924 'de Dereköy'e gelmişler. Şubat 1925'te Kavalalılar gelmiş, onlar da 80 hane. Onlarla birlikte 30 hane Drama'dan, 4 hane Langaza'dan, 4 hane Karacaova'dan, göçmen gelmiş. Hepsi de Mudanya üzerinden gelmişler. Mudanya'da iniyorlar, burada misafir ediliyorlar, oradan bir şekilde atlarla, develerle, eşeklerle Dereköy'e getiriliyormuş.

Bizim Giritliler Dereköy'e geldikleri zaman 1924 Aralık ayı imiş. Her yer kar altında. Şaşırmışlar, “Eyvah biz burada nasıl yaparız” demişler. Sonra alışmışlar. İskân yapılmış, mallar verilmiş. Dereköy'e geldikten sonra bir yıl aş kazanı kaynamış burada. Devlet bizlere yemek vermiş her gün. Çocukken anlatırlardı, her akşam göçmenler taslarıyla giderler karavanadan yemeklerini alırlarmış. Ayrıca nüfus adedine göre adam başına 25 kuruş harçlık veriyormuş devlet. Yani bir evde 4 kişi varsa 1 lira harçlık veriyorlar. Devlet, bir-bir buçuk yıl bize bu şekilde baktı. İşte bakın; Kurtuluş Savaşından yeni çıkmış bir devletin gücüne bakın. Borç harç içindeki devletin fedakârlığına bakın... Sonra iskânımız yapıldı. Birinci iskânda biraz haksızlık yapıldığını kabul ettiler. 1924'ün sonunda 1925'in başlarında yapılan iskân bozuldu. 1926'nın ilk aylarında tekrar ikinci bir iskâna tabi tutulduk. Mallar bu şekilde taksim edildi.

Dayım, geldiklerinde Dereköy'de 350 hane bulunduğunu söylemişti. Çevrede ve yerli köyler arasındaki en büyük Rum köyüymüş burası. 2000-2500 Rum yaşarmış, kasaba gibi.

³²⁵ E.D. Savaş özel arşivinden alınmıştır.

Çevre köyler için pazar yeri idi. Her pazar günü pazar kurulur, 7-8 tane yerli köylü buraya gelir, mallarını satar, alışverişini yaparmış. Köyde 6-7 tane bakkal ve manifaturacı dükkânı varmış.

1940'larda 45'lerde ben ilkokulu bitirdiğimde Dereköy'de Giritlilerden 45 hane kalmıştı. İskân edilen Giritlilerin birçoğu tarımla ilgili değildi. Kandiye'de birçoğu esnafmış. Kimi terzi, kimi kahve ocağında, kimi de kuru üzüm mağazalarında çalışmış. Buraya gelince tarla, bağ, bahçe verdiler bize. Bahçe işlerini bilen de vardı ama bilmeyeni çoktu. Bu mübadillerin çoğu mallarını satarak Mudanya'ya, Manisa'ya, İzmir'e göç etmişler. Şimdi Dereköy'de kalan Giritli hane sayısı 10'u geçmiyor. Köyümde, eğitime önem veriliyordu. İskândan sonraki yıllarda nüfus arttıkça toprak yetmez olmuş. Gelir düşmüş. Tek çare çocuklarını okutmaktı. 1933 yılında, Cumhuriyetin 10.yılında Dereköy'e Atatürk'ün büstü dikilmiş. 10.yıl marşı söylenmiş Dereköy'de düşünebiliyor musunuz aydınlığı? Zaten Giritliler yani bizler aydınlanmacı ve Atatürk'ün kurduğu yeni devlete sonsuz güven duyuyoruz. Hala öyle düşünüyoruz. O zamanlar daha oturmuş ve geleceğe güvenle bakan bir mübadil halk kitlesi vardı. Şunu söylemek isterim yeri geldi. Türk devleti Balkan göçmenlerinden çok şey kazanmıştır. Kültürel olsun, siyasi olsun... Hepsi aydın ve vatan sevgisine sahip insanlar. Bugüne nasıl gelindi bilmiyorum? Dereköy'ün bile bir özelliği var. Örneğin, Drama göçmenlerinin yaridan fazlası müzik sanatçısıydı. Halihazırda Bursa'da mevcut ne kadar davul, zurna, klarnet yapan nesil varsa gençlerde dâhil, kökü Dereköy'e gelir dayanır.

Dereköy'de bir kahve vardı eskiden. Dereköylü İbrahim Turan'ın (Vakfımızın üyelerinden) dedesinindi bu kahve. Yıl başında Giritliler bu kahvede toplanır, Bursa'dan bu klarnetçilerden biri gelir eğlenirdik. Uzun yıllar böyle devam etti. Ondan sonra herkes yılbaşını kutlar oldu köyde. 1930'larda yılbaşı kutlanırken şimdilerde yılbaşı kutlamak günah oldu. Annemin 1933 yılında (Cumhuriyetin 10.yılında) Dereköy'de çekilmiş bir fotoğrafı var. Dereköy'deki kızlarla çekilmiş.

Dereköy'de ütü ilk defa Giritlilerde görüldü. Kömür ütüsüydü. Gelirken Giritliler getirmişlerdi. Ekonomik durumu iyi olan 7-8 ailede ütü vardı. Olmayanlar olanlardan alırdı işlerini görmek için. Her bayramda ütülü gömlek, ütülü pantolon, ütülü çamaşır giyerlerdi. Ben bunu gördüm ve yaşadım. Dereköy'de kundura tamircisi, yağhane ustası, kahveci, terzi Giritliydi. El becerisine dayanan sanatkârlık mesleklerini Giritliler icra ederlerdi. Bu Mudanya'da da böyleydi. Kavala göçmenleri devamlı çarık giyerlerdi, ayakkabıyı bilmezlerdi.

Buraya gelince gördüler. Gelen Giritliler okumamış, eğitimsizdiler ama ev düzenleri o zamana göre çağdaştı. Giritlilerin bir âdeti vardı. Her yılbaşı helva yaparlar, birbirlerine dağıtırlardı. Eski bir Rum geleneği idi Kandiyeli komşularından kalan. Yılbaşı Dereköylü göçmenler arasında olay olurdu. Kavalalılar ne de diğerleri muhafazakârlıkları nedeniyle nereden çıktı bu yılbaşı derlerdi. Giritli erkekler her yılbaşı kahvede, kadınlar evde toplanır, helva yapılır, gece yarısına kadar şarkılar söylenir, müzik yapılırdı.

Giritlilerin Mustafa Kemal ve İnönü'ye çok büyük ve derin sevgileri vardı, hala var. 1930'larda 35'lerde doğan çocukların isimleri "Kemal'dir, İsmet'tir..." Eğer çocuk kızsas, "Kemaliye'dir" Dereköy'de birçok genç kızın ismi "Kemaliye" idi. Böylesine bir Atatürk, Cumhuriyet sevgisi vardı Giritlilerde. Ben gençlik yıllarımda ve hatta öğretmen olduktan sonra bile uzun yıllar Giritli olduğumu sakladım. Bir anımı anlatayım: Yörükali Köyünde öğretmenlik yapıyorum. Bir müfettiş denetime geldi. İyi ve başarılı bir öğretmenim. Teftiş bitti. Bana, "Sen nerelisin?" dedi. "Mudanyalıyım" dedim. "Başkası" dedi. "Dereköylüyüm" dedim. "Dereköy'e nereden geldin" dedi. Korktuğum için "Selanik'ten" dedim. "Dereköy'de Selanik göçmeni var mı?" dedi. Dayanamadım, "Ben Dereköy'de doğdum, anne-babam Girit'ten geldiler" dedim. O "adalısın demek" dedi. "Atatürk'ün çok sevdiği toplumdur, Giritlileri bilhassa, adalıları çok severdi" dedi. Uyanık, aydın, ilerici, cumhuriyetçi bir toplum olduğu için adalıları çok severdi Atatürk. Ve ondan sonra ben de çevreme Giritliyim demeye başladım. İnan böyle. Kaç yıldır saklıyorduk maalesef.

Babam, adı Hüseyin idi. Girit'te Kandiy'e 18-20 yaşlarında iken askere gitmemek için büyükçe bir piyade sandala binerek arkadaşlarıyla gece Girit'ten kaçarlar. İstanköy (Kos) Adası'na gelirler. Adaya inince etraflarını askerler sarar. "Eyvah Yunan'dan kaçarken yine bir Yunan adasına düştük" derler. Anlarlar ki İtalyan askerleriymiş. O zamanlar 12 ada İtalyanlarındı. Türk olduklarını öğrenince yardım etmişler. Bir hafta kalmışlar. Sonra babamlar oradan İzmir'e geçmişler. Babam İzmir'de çalışırken Dereköy'den İzmir'e göç eden biri babamı görünce, "Hüseyin burada ne arıyorsun senin ailen, akrabaların hepsi Dereköy'de" demiş. Babam 1928 'de atlayıp Dereköy'e ailesinin yanına gelmiş.

Geliş hikâyemizi dayımdan öğrendim, hiç unutmam: Eşyalarımızı derledik topladık, indik limana. Hepimiz gemi bekliyoruz. Gemiye tam 6 ay bekledik. Türkiye'den kaçıp gelen Rumlarla aramız çok bozuktur. Anadolu'dan kaçıp gelenler ile aramızda müthiş çatışmalar başlamıştı. Bunun üzerine Kandiy'e Valisi ve Belediye Başkanı bunları toplamış; "Ya uslu durun ya da sizi cezalandırırız, her Türk'ün evinde litrelik şişelerde gazyağı var. Eğer bunların

üzerine çok giderseniz, "Biz yandık, Girit'i de yakarız öyle gideriz" diyorlar. Biz kavga, çatışma istemiyoruz" demişler. Bunu belki kimseden duymamışsınızdır, ben size ilk kez söyleyeyim: 12 Eylül 1922 günü Türk askerleri Mudanya'yı işgalden kurtarmak için Gündoğdu Köyünden Mudanya'ya gelirken, bütün Rum çevre köyleri toplanmışlar. Bölgeden göç etme zamanının geldiğini biliyorlarmış. Dereköylü Rumlar kaçmak için Mudanya'ya inmemişler, Tirilye'ye inmişler. Çünkü 4-5 tane yerli köy varmış. Korkmuşlar. Oysa Tirilye'ye giderken bir tek yerli köyü var. O da Mirzaoba Köyü. Rumların Mirzaoba Köyü ile arası iyiydi. O nedenle güvenli olduğu için Tirilye'ye indiler, buradan göç ettiler. Gördüğünüz gibi çok karmaşık bir göç öyküsü mübadillerin yaşadığı. Zorluk, ölüm, ihanet dolu bir yaşam öyküsü. Keşke birileri çıkıp bu hikâyeyi doğru okuyup bir anlatabilse de Türk halkı bir öğrense.

2. Kuşak Mübadil

Mustafa Bayraktar

Mudanya / Burgaz

1938

Emekli

Görüşme Tarihi: 08.07.2015

326

Ben 1938 Burgaz doğumluyum. Girit kökenli aileden geliyorum. Ailemin tek çocuğuyum. Atalarımız Girit Kandiya'dan mübadele ile gelmişler. Bir kısmı orada vefat etmiş, bir kısmı orada kalmışlar. Buraya gelenler büyük dedemiz Hüseyin (sonradan Bayraktar soyadını almış) Reyhane hanımla evlenir. Reyhane hanım, eşi vefat etmiş beş çocuklu çok güzel bir hanımdır. Daha sonra bu evlilikten iki oğlu daha oluyor dedemin, Ali ve Musa (Bayraktar). Babam Hüseyin (Bayraktar), annesi Melek hanımı (Reyhane hanımın kızıdır) ve babası Mustafa'yı küçük yaşta kaybedince anneanne Reyhane Hanım ve dede Hüseyin (Bayraktar) tarafından evlatlık olarak alınır. Melek hanımın vefatı çok hüzün vericidir. Melek hanım Girit'te destandır. Rum kızları Zeynep'i çekemezler, hep kıskanırlar. Bir gün Zeynep çeşme başında Rum kızlarıyla kavga eder. Kavga esnasında Rum kızları Zeynep'in kafasına testi ile vururlar. Doğan 3 çocuğundan birisi Zeynep'tir. Diğerleri Hüseyin ve Hasan. Zeynep çok güzel bir kızdır. Çevrede güzelliği dillere destan güzel Zeynep orada ölür. Annesi Melek Hanım, kızının ölüm haberini duyunca felç geçirir. Ve kısa bir süre sonra vefat eder. Dediğim gibi, Reyhane anneanne torunu Hüseyin'i (babamı) evlatlık olarak nüfusuna alır. Böylece babam Hüseyin, Reyhane-Hüseyin çiftinin üçüncü çocuğu olur. 1924 yılında Reyhane babaannem ve Hüseyin dedem çocuklarıyla birlikte mübadele kapsamında Türkiye'ye gelirler. Reyhane hanımın diğer çocukları (ilk evliliğinden olan), Dört Yol, Tarsus, Urla, Söke, Burgaz gibi değişik yerlere dağılırlar. Ve farklı soyadları alırlar. Bir de anne tarafından "Lola Mehmet Ağa" lakaplı Mehmet Türkyılmaz; oğulları İbrahim, Ali, Cafer kızları Zeynep ve Halime olmak üzere beş çocukla Girit'ten gelirler ve Burgaz'a yerleşirler. Yine Teyzem Zeynep Hanım ve eşi Arap Ağa ve akrabalarımızdan "Generalî" lakaplı Ali dayım Burgaz'a gelirler. Daha sonra yine mübadele yoluyla "Tosunaçi" lakaplı akrabalarımız

³²⁶ E.D. Savaş özel arşivinden alınmıştır.

gelirler Burgaz'a. Anne tarafında Mehmet Türkyılmaz ve ailesinin Filipo'dan geldiğini hatırlıyorum. Yakınlarımla çoğu Kandiya'dan, bir kısmı da Resmo'dan gelmiştir.

Bildiğim kadarıyla önemli kayıplara uğramışlar, babam Hüseyin Bayraktar anlatmıştı. Babam ve anneme 3 parça yer verilmiş, sonradan 2 parça yeri geri almışlar ellerinden. Gerekçe olarak, "Urla'ya iskân oldunuz" demişler. Babam kaymakama çıkar, Urla'da iskân olmadıklarını anlatır. Urla Kaymakamlığı'ndan araştırılır, böyle bir iskân olmadığı anlaşılır. Ama 2 parça yer geri verilmez. Girit'te katırlarla nakliyecilik yapan Mustafa dedem çok zengin ve varlıklıymış. Bu varlığının burada karşılığını alamadığını biliyorum.

Çoğu Türkçe bilmediklerinden çok sıkıntılar çekmişler. Olmadık şeylere maruz kalmışlar. Mesela hiç söylemek istemem, Dilleri başka, dinleri başka diye, gavur diye hitap edildiğini, Atatürk size bedava mal verdi gibi söylemlere maruz kaldığını babam söylerdi. Bu söylenenleri ben dahi hatırlarım. Bunların aşılması epey zaman almıştı. Gerçeği söylemek gerekirse, burada atalarımın dinlediğim kadar orada çok eziyet gördüklerini, çoğunun suçsuz yere idam edildiklerini öğrenince Allah biliyor ya gitmek istemedim. Ama daha sonra bazı şeyleri görünce, öğrenince şimdi gidip, görmeyi arzuluyorum. Çok ta isterim. İzmir'deki yeğenim Hüseyin Muğla eşi ile birlikte Girit'e gidiyor. Orada onlara "buraya mal aramaya mı geldiniz" diyorlar. Onlar da "hayır biz buraya mal aramaya değil, atalarımızın yaşadıkları toprakları görmeye geldik" demişler. Daha sonra o kadar sıcak davranmışlar ve şunu söylemişler: "biz Türklerle çok iyi anlaşıyorduk ama büyüklerimiz bir türlü rahat durmuyordu. Savaşlar bizleri düşman etti." Yeğenim bana bunları anlatınca Girit'e gitme arzum çoğaldı. İnşallah giderim. Umarım ömrüm yeter. Giritliler lakapları ile anılırlar. Girit'te vefat eden Mustafa dedemin lakabı "Sağriyepsi" imiş. Anlamı, aksi-huysuz demekmiş. Melek babaannemin eşi Sağriyepsi Mustafa, Girit'te katırlarla nakliyecilik yaparmış. Anne tarafından dedem Mehmet Türkyılmaz, "Lola Mehmet Ağa" olarak anılmış. Ne anlama geldiğini bilmiyorum. Yine teyzem Zeynep hanımın kocasının lakabının "Arap Ağa" olduğunu, Girit'te celeplik yaptığını duymuştum. Yine akrabalarımızdan "Generali" lakaplı Ali dayımız vardı. Ali Bayraktar'a Girit'te de burada da Ali Ağa, yağhaneci Ali Ağa derlerdi.

Bu gün evime gelseniz başucumda 12 İmam'ı, solumda M.Kemal Atatürk'ü görürsünüz. Evet Atatürk'e bu kadar bağlıyız, bu kadar sevgi ve saygı duyarız. Çünkü devrimleriyle, inkılaplarıyla bu vatani bize emanet etti. Gelecek gençlere ümit bağlamıştır.

1. Kuşak Mübadil

Selim Gümüş

Çoban- Çiftçi

Girit / Kandiya 1921-2019

Görüşme Tarihi: 31.01.2016

327

Kandiya'nın içindenim. Tokato Metos köyünde doğdum. Babam esas Mesçinalı, annem Tokato Metos köyündendi. Evlendiler, orada annemin köyünde kaldılar. Dört yaşında babam Halil, annem ve dört kardeşimle geldik Mudanya'ya. Evin en küçüğü benim. Babamdan işitmişim; Mudanya'ya geldiğimizde babamlara Alay kahvesi sokağında bir ev vermişler. Babam eve bakmış: "Önü deniz arkası dağ. Ben burada yaşayamam, toprak isterim" demiş. Bu sefer Dereköy'e göndermişler bizleri. Babam memlekette çiftçilik yapıyordu. Gözü ve gönlü oradaydı. Dereköy'de gavur mezarlığı denen yerde oturduk.

Bir gün Alay kahvesinde otururken turistler geldi. Konuşmalarına kulak misafiri oldum Rumca konuşuyorlardı. Yanlarına gitti. Rumca konuşunca "Nerelisin?" diye sordular. Tokato Metos'tan, Kandiya'dan geldiğimi söyleyince, benimle konuşan adam onlara dönerek: "Köylümü buldum " diye bağırdı. Meğer onlar da oralıymış. Kadın-kız-erkek kim varsa ağaya kalkıp boynuma sarıldılar. Alay kahvesindekiler telaşa kapılmışlar, turistlerin beni boğduğunu zannetmişler. O kadar çok korkmuş ki. Oysa seviniyorlar adamalar. Burada tanıştığım turistler beni Girit'e çok götürmek istediler. Kırk para masraf etmeden seni gezdirip, buraya geri getireceğiz dediler. Korktum, gitmedim.

Babamın orada bir Yunanlı komşusu varmış. O zamanlar Girit, Kıbrıs gibi karışık. "Halil Ağa bizim köpekler saldıracak sizin evlere. Sende ne varsa balta, keser, sopa yoksa odunla karşıla onları" diyormuş. O komşu korumuş hep babamları. Hani ismi üstünde gavur diyoruz ama çok iyi insanlar da vardı. Babamın kıymetli eşyalarını korumak için almış saklamış, buraya gelirken de teslim etmişler babamlara.

Çocukluğumda köyde düğünlerde gelin evinden damat evine yastık, eşya gibi şeyler taşır bahşiş alırdım. Bahşiş olarak daha çok yumurta verirlerdi. Düğüm bitti mi gavur mezarlığı vardı köyde. Tepeye bayrak dikerlerdi. Kim birinci giderse hediyeyi alırdı.

³²⁷ E.D. Savaş özel arşivinden alınmıştır.

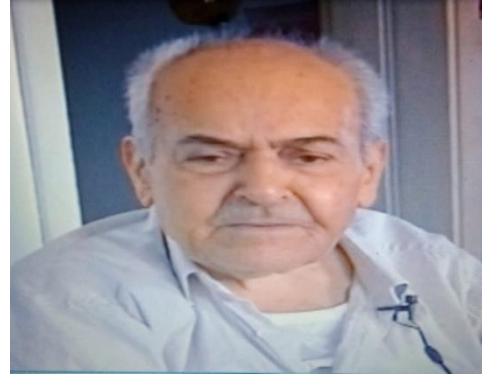
1. Kuşak Mübadil

Şerif Biricik

Girit Kandiya 1921-2019

Emekli

Görüşme Tarihi: 10.09.2012

328

Atatürk’e çok şey borçluyuz. O bize sahip çıktı. İstiklal harbinin akabinde, Lozan’da yapılan anlaşmalara göre adadaki Müslüman Türk olarak, Türkiye’ye mübadil olarak geldik efendime söyleyeyim. Gelenler Ege, Ayvalık, Mudanya ve çevresindeki köylere; Sigi (Kumyaka), Tirilye, Misebolu (Aydınınar) ve Dereköy’ye iskân gördüler. Haliyle biz de. Babam, annem sağdı o zamanlar; Mudanya’da iskân gördük. O zamanki hükümetimiz, devletimiz bize, başımızı sokacak bir ev ve zeytinlik verdi. Tabii o zamanlar şartlar ağırdı. Türkiye harpten yeni çıkmıştı. Senelerce Osmanlı İmparatorluğu’nun verdiği yükü sırtladılar. Yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti ve onun Devlet Başkanı Atatürk ve etrafındaki arkadaşları büyük özveriyle efendime söyleyeyim, halkımıza yeni kolaylıklar sağladılar. Biz mübadilleri sahiplendiler.

Benim babam cerrahı. O zamanlar cerrah, nedir bilir misiniz? Diş çekerdi, ilaçlar yapardı. Şifalı bitkiler var ya? Bir kara merhemi vardı hem tedavi ediyordu hem şişliği indiriyordu; öyle merhemdi. Zeytinyağından yapıyordu onu. İçine 30-40 çeşit baharat koyuyordu. Bunlar defterde yazılı” dedi babam. “O defteri sakın kaybetme” dedi. Ben askere gittim; oradayken babam öldü. Defteri de bir daha bulamadım. Babamın asıl işi başkaydı. Girit’te lokantacılık yapıyordu. Güzel yemekler yaptığını hatırlıyorum.

Zaman hızla geçiyor, her şey geride kaldı acısıyla tatlısıyla... Ben teşekkür ederim asıl sizlere. Ben derim ki, Giritlilik, ne kadar acıyla yoğrulmuş bir kültür olsa da unutulmaması, nesiller boyu sürdürülmesi, öğretilmesi lazım gelir. Bizden bu kadar, vazife şimdi sizlerde.

³²⁸ E.D. Savaş özel arşivinden alınmıştır.

2. Kuşak Mübadil

Emine Teoman

Mudanya

1928-2020

Ev Hanımı

Görüşme Tarihi: 12.07.2013

329

Ben ilk yılların heyecanına ve zorluklarına yetişmedim tabii. 1928 yılında doğdum. Ben çocukken büyükanmem anlatırdı o yolculuğu. Kırzade gemisiyle gelmişler. Çok fırtınalı bir yolculuk yapmışlar, geminin çivileri girip çıkıyormuş yerlerine. Korku da büyük tabii. Mübadele bizler için değil, o yolculuğu yaşayanlar için zordu. Herkes gibi bizlere de ev ve zeytinlik vermişler. Zaten babamla annem o yıllarda yeni evlenmişler. Gemide görüp beğenmişler birbirlerini. Annem güzel bir kadındı. Babam her zaman onun kendisine uğur getirdiğini söyler dururdu. Onların arasındaki sevgiyi ve bağı hiçbir yerde görmedim. Birbirlerini hem severler hem sayarlardı. Ailelerine karşı da bağlıydılar birbirlerinin.

Babam Bilal Usta (Kubilay) Girit'te çizmeciymiş. O zamanlar için önemli bir meslek herhalde. Buraya geldiğinde kunduracılık üzerine çalıştı. Eski santralin karşısında bir dükkânı vardı. Körüklü çizme üzerine Bursa'da öylesi yok derlerdi. Atatürk'e de çizme yapmıştı. Buradaki askeri alayın çizmelerini yapıyordu. Çok insana meslek öğretti, ekmek verdi. Oradan gelirken maddi durumu iyi değildi zaten. Çok çalışmak zorundaydı.

Şimdiki Ziraat bankasının etrafında çok güzel Rumlardan kalma evler vardı. Bizim evimiz, en köşede denizin karşısındaydı. Sonradan oraları yıkılınca taşındık cadde üzerindeki evimize. O ev de şimdi viran olmuş görüyorum. Güzel günler yaşadık. Sonra benim İstanbul'a gidişim oldu, uzun süre ayrı kaldım Mudanya'dan ve ailemden. Sonra döndüm ama o kaynaşma yıllarını yaşayamadım.

Dedemin evleri varmış Girit'te. Asıl anne tarafım, hali vakti yerinde insanlarmış. Onlar da bir şey getirememişler, hepsi orada kalmış. Yoksulluk bizde de varmış yani. Girit'in çok güzel olduğunu babam anlatırdı. O yaşadığı için özler ve severdi. Ben yaşamadığım için pek merak da etmiyorum bu yaşta. Anlattığına göre orada babamın devam ettiği bir de tekke varmış Kandiya'da. Güzel ezan okurmuş babam gençliğinde. Rahmetli, o toprakların

³²⁹ E.D. Savaş özel arşivinden alınmıştır.

muzunun da iyi ve lezzetli olduğunu söylerdi. Bir de Girit atlarının dünyadaki en iyi atlardan olduğunu anlatırdı, atlara düşküdü. İnsanları olduğu kadar hayvanları çok severlerdi annem ve babam.

Girit'ten Mudanya'ya ilk gelen büyüklerimiz anılarda artık. Kaç kişi kaldı bunları size anlatacak, bizim kuşaktan. Bir elin parmaklarını geçmez galiba. Her şey havaya atılan bir taş gibi giderek yavaşlıyor, düşüşe geçiyor. Anılardan çok, bugün hayatta olanları hatırlamanızın daha önemli bir hizmet ve hayır olduğuna inanıyorum.

1. Kuşak Mübadil

Fatma Budak

Girit Kandiya 1925- 2004

Ev Hanımı

Görüşme Tarihi: 12.06.2001

330

1925 yılında Kandiya Girit'te doğdum. Babam Nusret ve annem Şaziye nur içinde yatsınlar, Ankara gemisi ile geldik buraya. Babamın anlattığına göre 1-2 aylıkmişim geldiğimizde. Mudanya'ya iskân edildik. Bir daha da buradan ayrılmadık.

Girit'te tanıdığımız Hasan Efendi diye biri Kandiya'da kalmış. Gelmemiş Türkiye'ye. Buraya gelen yakınları yıllar sonra Girit'e ziyarete gittiler. Babama anlattılar geldiklerinde bir sefer. Orada akrabaları Hasan Efendi'yi bulmuşlar, sormuşlar “korkmadın mı, nasıl kaldın, neden gelmedin” diye. “Yahu” demiş, “bu kadar mala kıyacaktım da nasıl gelecektim oralara? Türkiye'ye gelecektim de bana binde bir vereceklerdi. Malıma kıyamadım ve gelmedim.”

Babam çok mal bırakmış. Dedemin tam manasıyla bir köyü varmış orada. İçinde aileler yaşayan bir köy; dedeme aitmiş. Orada köyde yaşayan bir aile de burada Tirilye'ye yerleşmişler. Babam onları gidip görürdü bazen hatırlarım, “Gidip köylümü göreyim” derdi bize. Esasen biz köylü değilmişiz orada. Kandiya'da, şehir içinde bir evimiz varmış, yeni yaptırmış babam. Fakat kısmet olmamış adamakıllı oturmaya. Mübadele kesinleşince, bu topraklara doğru yola çıkmışız.

Burada bizler, güzel bir ömür sürdük. Başlarda yabancılık çektik, bize iyi bakmadılar burada yaşayanlar, ama sonraları çok iyi dostluklar edindik. Şimdi bakıyorum da Giritlilerden kız alanlar, kız verenler de pek memnun. Karıştık, harmanlandık şükürler olsun.

³³⁰ E.D. Savaş özel arşivinden alınmıştır.

1. Kuşak Mübadil**Fatmatüz Zehra Yıldırım****Girit / Kandiya 1924- 2015****Ev Hanımı****Görüşme Tarihi: 25.08.2013**

331

Kandiya’da doğmuşum. Altı aylıkken gelmişim Mudanya’ya. Babam çiftlik sahibiydi orada. Bir evin bir oğluymuş. Çok yakışıklıymış. Kapı önünden geçtiğinde genç kızlar onu görmek için dışarı çıkarlarmış. Çıkamayanlar kafes arkasından. Ablamlara bakan dadılar varmış evde. Eleni adında bir yardımcımız varmış. Biz ayrılırken bayılmış kızcağız. Babamın eli çok açıktı, köyden gelen kişileri doyurmadan geri yollamıyordu. İşçileri de öyle. Zeytincilik yapıyorlarmış. Bahçelerimiz varmış. Evin önünde sakız ağaçları varmış, mermerin üzerine sakızlar düşermiş bolluktan.

Babamın adı İbrahim idi. Bana anlatırdı: Yanında çalıştırdığı kişiler babama, “Ağam bak senin ekmeğini yiyoruz. Sakın kalma burada, al çocuklarını git. Balta sesleri geliyor. Bir şey yapamayız size. Sizi müdafaa ettik mi bizi keserler.” demişler. Nasıl durursun? Babam da sandığın kenarını altın paralarla doldurmuş. Bir kemer almış yanına. Çiftlik sahibi adam, dört çocuk. Evden aşağı inerken, kapının yanı başında duran büyük tencere altını kemerin arasına doldurmuş. Diğerleri kalmış. Hangi şanslı adam buldu bilinmez. Öyle anlatıyordu babam.

Ablamın kocası on sekiz yaşında gelmiş buraya. Türkçe bildiği için bütün tapu memurlarıyla ahbap olmuş. Yer göstermişler. Babam Türkçe bilmiyordu. Eniştem rüştiyeyi bitirdiği için iki lisanı vardı. Onun sayesinde biz de iyi mal aldık. Yoksa iki çiftlik boşa gidecekti. Babam un fabrikasında işe girdi. İskân verinceye kadar fabrika sahipleriyle arkadaş oldukları için babama destek olmuşlar. Girit’ten gelenlerin çoğu geri döneceklerini zannediyorlardı. Maalesef dönmediler. Hiç kimse burada mal sahibi olmak istemiyordu. Geri dönmenin hayalini kuruyorlardı. Kimi Marmara adasına, kimi Paşa limanına, kimi Vori’ye gitti. Benim kaynatam fırıncıydı. Girit’te de fırıncılık yaparmış. Çok para kazanıyordu ama Türkiye’de mal sahibi olmak istemedi. O da geri dönmek istiyordu. Dönemedi, otuz altı

³³¹ E.D. Savaş özel arşivinden alınmıştır.

yaşında öldü. Eşi dört çocukla dul kaldı. Bir çocuğunu gemide doğurmuş gelirken, adını bahri koymuşlar. Çocuk üç yaşına gelince hastalanıp ölünce, Türkiye’de bir doğum daha yapınca adını yine bahriye koymuşlar. Yani anlayacağınız hep acı, hep hasret çektik.

(Söyleşinin bundan sonrasını kızı Derya Verim Hanım’la gerçekleştirilmiştir.)

Teyzem “bugün beni Girit’e çağırırsalar hiçbir şey almadan, gözümü kırpmadan döner giderim” derdi. O kadar özlem içinde yaşamışlar. Babaannem anlatırdı” Gemiler geldi gidiyoruz” dediklerinde tavada balık kızartıyormuş. Balığı tavayı bırakıp gemiye gitmişler. Teyzemin eşine Yunan kıyafetlerini giydirmişler tanınmasın diye. Bu iyiliği Rum komşuları yapmış. Bir sürü katliam olmuş. Buraya geldiklerinde de yarım gavur demişler, buradan gidenler de aynı muameleyi görmüş. “Tarlaya hayvan girdiyse bırakın, Giritli girdiyse kovun” derlerdi. Rumca konuşmamızı istemiyorlardı. Kahvede iki kapı varmış, jandarma gelince diğer kapıdan kaçıyorlarmış. Evlerde hep Giritçe konuşulurdu.

Barbarlığı yapanların amacı siyasetti. Babaannem bizime beraber yaşardı. Girit’te evlerinin deniz kenarında olduğunu anlatırdı. Oradaki Rumlarla çok iyi dostluk kurduklarını, paskalyayı, ramazanı birlikte kutladıklarını, çocukların birlikte oynadığını anlatırdı. Gemiye bindiklerinde Rumlar “kardeşim gidiyor” diye bayılmışlar. Mübadele hepsini parçalamış. Aileler dağılmış. Birbirlerinden yıllarca haberleri olmamış insanlar vardı. Ulaşım, fakirlik yüzünden akrabaları arayamamışlar. Buraya zengin gelmişler, fakir olmuşlar.

10 sene önce bir Giritli aileyle tanıştım. Gönen’in bir köyünde doğan anneannesi vasiyet etmiş, köyümde çok sevdiğim Türkler vardı, ölünce Musakça köyünden toprak getir mezarıma koy diye. Onları o köye götürdük. Evlerini bulduk, nar ağaçlı evin yanına yenisi yapılmış. Eskisi viran halde duruyordu. Giderken “Beni çok mutlu ettin, ben de seni ailenin doğduğu yerlere götürmek istiyorum” dedi. Beş altı yıl sonra eşime ve bana uçak bileti yolladı. Bizi on gün misafir etti. Girit’e gönderdi. Orda başka bir aileyle tanıştık. Onlarda Alaçatı’dan gelmişler Girit’e. Alaçatı deyince gözleri parlıyordu. Keşke orada doğanlar gidip görebilseydi Girit’i. Hiç anlatmadılar. Bir kırgınlık, suskunluk vardı. Babaannem Türkçe bilmezdi. Halamlarla ve yaşlılar aralarında Rumca konuşurlardı. Ben de onlardan öğrendim bu dili.

Ben onların günlük yaşamına meraklıydım. Anlatılanları hep dinledim. Girit’te iki tane çiftlikleri varmış babamın. Yanında çalışanlar, dadılar. Buraya gelince o kadar zengin değildik ama ortanın üzerindeydi gelirimiz. Aynı kültür burada da sürdürülmüş. Mesela, kız istemek için önceden haber verilirmiş, giyinilir çiçek, lokum ya da Girit kurabiyesi ile gidilirmiş kız evine. Kız beğenirse damadı, “Bir dahaki gelişinizde verimiz” diyorlarmış

ailesine. Nişanda damat kurabiyesi (armut şekline ve üzerinde karanfil) bir sürahi şerbet, kırmızı jelatinle sarılır kurdele ile bağlanırmış, öyle gidilirmiş. Çocuk doğumlarında ise loğusa şerbeti ve Kalapsiça (küçük lokumlar) yapılır, çocuklara dağılırmış. Çocuk yürüdüğünde büyük bir simit yapılır başından geçirilirmiş. Üç Kulhuvallah, bir Elham okuyup, simidi ayaklarında kırarlar ve çocuklara dağıtırlarmış. Giritlilik gerçekten büyük bir kültür ve hayat birikimi. Bu özellik giysilerinde de görünürdü. Çok güzel giyinirlerdi. Örneğin, babaannemin yaşlılık halini hatırlıyorum. Siyah üzerine küçük çiçekleri olan robadan büzgülü iki cebi olan elbiseler giyerdi. Evde mutlaka önlüğü olurdu, elbisesinin üzerinde. Siyah çorap ve siyah ipekli örtü bağlardı başına. Dedem avcıymış, çiftelyi temizlerken ölmüş. Yoksullara yardım etmeyi çok severmiş. Bayram günleri fırındaki bütün ekmekleri bedava dağıtmış. Hatta üzerindeki giysileri bile ihtiyacı olana verirmiş. Bektaşî idiler. Muharrem ayında 10gün yemek yemez, suyu da içine az kahve koyarak içerdî. Yumurta ve etyemezdi. O ayda aşure hazırlığı başlardı. Aşure yapılır sonra da kurban keserdi. Arada Tire'deki dergâha giderdi. Oradan Salih baba bize gelirdi. Bembeyaz nur yüzlü biri ydi. Onunla sohbet ederlerdi. Eline beline diline sahip ol derdi. Evlerde gramafon, ud ve keman çalınırdı.

Maniler³³²

Oranın suyundan bir fincan olsa da içsem... Kalbimim ağrısını dindirsem.

Hoş geldiniz hoş geldiniz dostlarım. Başımın üzerinde yeriniz var.

Dağlar yerinde durduğu sürece size ölüm gelmesin, ben de sizin gölgenizde mutlulukla yaşayayım.

Ailenin hayır duasını al, dağlar sarsılsa bile sen hiç korkma.

Kalbime bir pencere aç da gör, ateş ve barut olmadan nasıl yanıyor kalbim.

Ah senin annen neden seni hırpalıyor, görmüyor mu bu güzelliğini, iftihar etsin seninle.

Kim bizi ayırdıysa, ipek böceğinin ömrü nasıl kısaysa onunda ömrü o kadar kısa olsun.

Yeni geline, ilk defa hamur yoğurman oluyor, ilk defa da eşine çarşaf yayacaksın, düzgün yay çarşafı ki seni yere düşürmesin.

Senelerce senin için ağlıyordum, şimdi sen benim için ağla.

Gözlerim o kadar çok şey görüyor ki ama söyleyemiyorum, kuru sünger nasıl çekiyorsa suyu o şekilde çekiyorum sıkıntıları.

³³²Zehra Yıldırım'ın hafızasında yer alan o çok güzel Rumcasıyla okuduğu madinades (mani) örnekler. Mani ve değişler Girit kültüründe önemli bir yer tutar. Yazılı edebiyat olmadığından dertler, sevinçler, sevgiler hep bu manilerle hayat bulur. Kızı Derya Verim tarafından Türkçeye çevrildi.

SONUÇ

Lozan görüşmeleri sırasında azınlıklar konusu ile gündeme gelen nüfus mübadelesi, uzun tartışmalar sonrasında, 19 maddeyi içeren şartlar belirlenerek 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanmıştır. Sözleşme uyarınca Türkiye’de yerleşik durumda olan Rum Ortodokslar ile Yunanistan’da yerleşik durumda bulunan Müslüman dinine tabi olanlar zorunlu olarak mübadeleye tabi tutulmuşlardır.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin egemenliği dışında kalan Yunanistan topraklarında bulunan Müslüman Türklerin yok edilmesi tehlikesi karşısında, buradaki nüfusun, devletin koruması altına alınması elzem bir durum teşkil etmekteydi. Bunun yanında işgalci Yunan ordusuyla iş birliği yapan, Batı Anadolu köylerini yakıp yıkan bir kısım Rum azınlığın, Türkiye’deki varlığı barış ortamının sağlanmasında engel oluşturmaktaydı. Aynı zamanda Avrupalı devletlerin, dağılma döneminden itibaren azınlıkları bahane ederek, Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahalesine benzer bir müdahale, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde hiçbir şekilde kabul edilemezdi. Mübadele, Türkiye açısından tüm bu faktörlerin yanında, azınlıklara ülkeyi terk ettirerek homojen bir ulus oluşturma çabasının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Tüm bu sebeplerden dolayı Lozan görüşmeleri sırasında azınlık konusu ile gündeme gelen mübadele teklifi Türk ve Yunan taraflarınca kabul edildi. Tarafsız üyelerin de bulunduğu alt komisyonlarda konu etraflıca tartışıldı ve şartlar belirlendi. Konunun acilen çözüme kavuşturulması gerekiyordu. Bu yüzden Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından 6 ay evvel mübadele anlaşması imzalandı.

Yeni kurulan ve savaştan yeni çıkmış devletin kıt kaynakları ile taşıma ve yerleştirilme işi tüm imkânlar seferber edilerek 1924 yılı sonuna kadar büyük ölçüde tamamlandı. Mübadele kapsamında yaklaşık olarak 1 milyon 200 bin Rum Yunanistan’a, 400 bin Müslüman Anadolu’ya göç ettirildi. Türkiye’ye gelen mübadillerin, Rumların bıraktığı ev ve arazilere iskân edilmeleri ve Yunanistan’daki bıraktıkları malları nispetinde mal verilmesi planlanmıştı. Ancak Batı Anadolu köylerinin yüzde 70’i yakılıp yıkılmıştı, sağlam kalan evler ise füzuli işgal altındaydı. Yaşadıkları yerlerin savaş alanı olmasından dolayı evini kaybedenler, köyü yakılanlar, Ermeni çetelerinin baskısı nedeniyle Doğu Anadolu’dan göç edenler gibi barınma ihtiyacı olan pek çok kesim vardı. Sağlam evler konut ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştı. Mübadele işlerinin yürütülmesi amacıyla kurulan Mübadele İmar ve İskân Vekâleti’nin çabalarıyla hızlı bir imar çalışması başlatıldı. Türkiye’nin pek çok

bölgesinde olduğu gibi Mudanya’da da yeni köyler kuruldu, yeni konutlar yapıldı ve tamir edilmesi gereken evler onarıldı. Bu süreçte iaşe ve barınma ihtiyaçları bakanlık ve Kızılay’ın desteğiyle temin edildi. Bundan sonra mübadillerin en azından kendi geçimlerini sağlayabilecek kadar üretici hale getirilmeleri gerekmektedir. Bunun için mübadillere üretim kollarına uygun araziler verilmeye çalışılmış, üretim teşvikleri, tohum ve tarım makineleri gibi yardımlarla hem toprağa bağlanmaları hem de üretici hale gelmeleri sağlanmıştır.

Göçmenler, bıraktıkları topraklarda ekonomik varlıklarını, sosyal statülerini kaybetmiş olarak yeni vatanlarına gönderildiler. Savaştan yeni çıkmış topraklarda hayatlarını en baştan kurmak zorunda kaldılar. Geri dönme umudunu içlerinde yaşayarak ekonomik ve sosyal pek çok sorunla mücadele ettiler. Yeni yerleştirildikleri yerlerde çoğu zaman Türkçe bilmemelerinden de kaynaklanan “yarım Türk, yarım Müslüman” ön yargısını kırmaya, komşularına Türk ve Müslüman olduklarını kanıtlamaya çalıştılar.

Mudanya’nın içinde bulunduğu Bursa, azınlık nüfusun bıraktığı gayrimenkuller, zengin tarım olanakları ve gelişmiş sanayisi ile önemli bir iskân alanı olarak kabul edilmiş ve 5.İskân Alanı olarak belirlenmiştir. Bursa; merkez, Mudanya ve diğer ilçeleriyle toplam 33.000 mübadilin yerleşme alanı olmuş, sadece Mudanya’ya 6.500 mübadil yerleştirilmiştir. Bursa’ya ve civar kentlere yerleştirilecek mübadiller Mudanya Limanından ülkeye giriş yapmıştır. Mudanya’ya ilk muhacir kafilesi 13 Aralık 1923 tarihinde gelmiş, gelen göçmenlerin ihtiyaçları için yardım cemiyeti kurulmuş ve yerel gazete ilanlarıyla halk yardım etmeye davet edilmiştir. Mübadil belgeleri Mudanya’da düzenlenmiş, belgeler düzenlenene kadar muhacirler bir bazen birkaç gün Mudanya’da tutulmuş, ardından Işıklarve Muradiye’deki misafırhanelere götürülmüş, kesin iskân yerleri belli olana kadar buralarda barındırılmışlardır. Mudanya’ya yoğun olarak Kavala ve Girit bölgelerinden mübadil iskân edilmiştir. İklimi ve ürün çeşitliliği bakımından Mudanya ile benzer özellikler taşıdığından dolayı Kavala’lı ve Girit’li mübadiller için en uygun iskân alanıdır. Mudanya’ya yerleştirilecek mübadiller için ayrılan konutlar da diğer bölgelerde olduğu gibi tamirat gerektiriyordu. Mübadiller tamirat süresince zeytinliklerde, çadırlarda ve camilerde barınmak zorunda kalmışlardır. Bölgede yakılmış halde bulunan Gündoğdu, Çatalfırın, İkizceoba, İsmetpaşa, Demirtaş, Karacaoba köyleri kısa zamanda yeniden inşa edilmiştir.

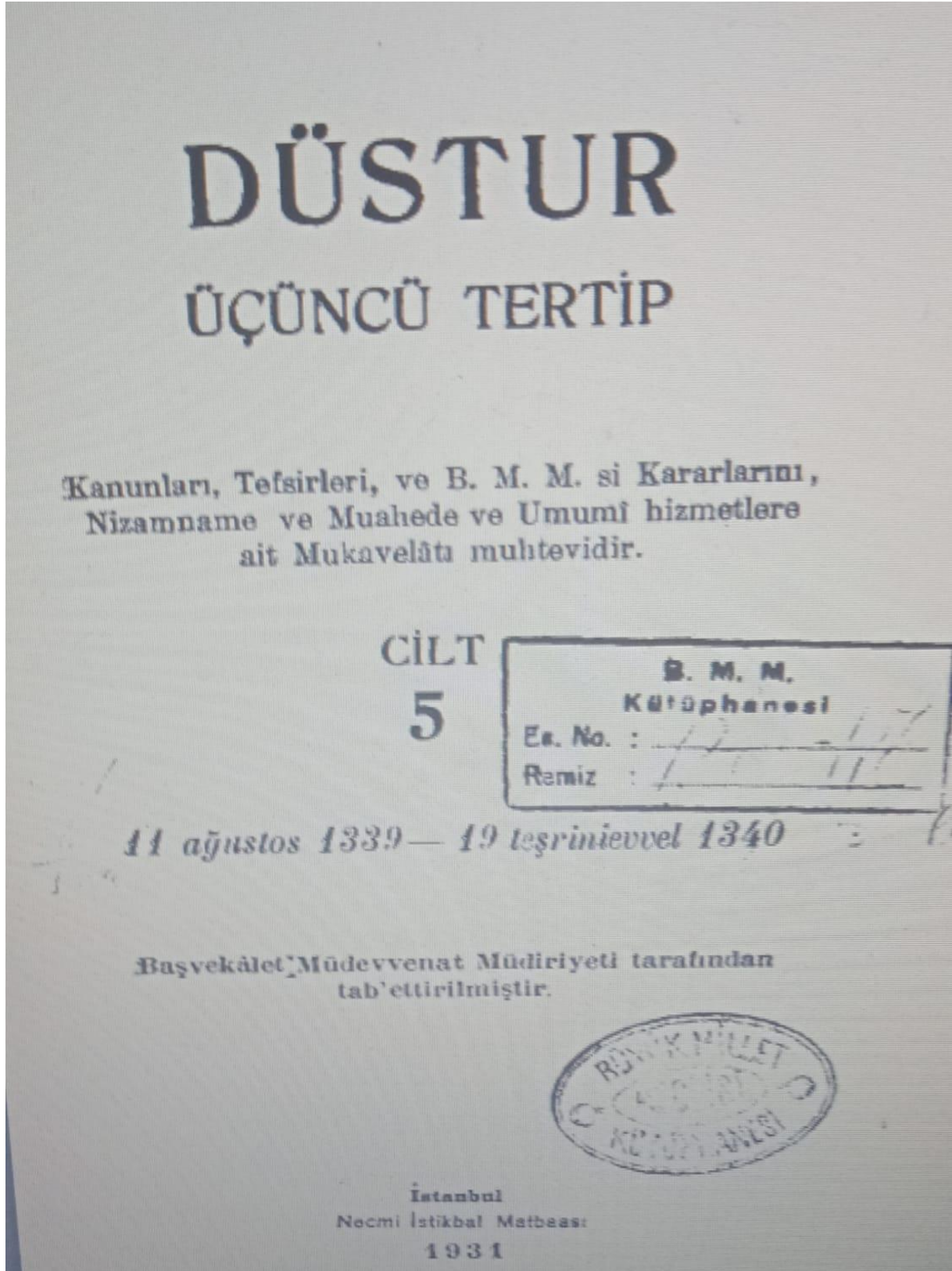
Mübadillerin Bursa ve Mudanya’nın ekonomik ve sosyal hayatına önemli katkıları olmuş, ölmek üzere olan ipekçiliği yaşatmaya çalışmışlar, zeytin ve zeytinyağı, tahıl, balık, incir ve üzüm üretimi gibi alanlarda faaliyet göstermişlerdir. Aile bireylerinin tümü çalışarak

gelişmekte olan sanayinin iş gücü ihtiyacını karşılarlarken yerli halk için de örnek oluşturmuşlardır. Mübadele ile diğer bölgelerde olduğu gibi Mudanya'nın demografik ve sosyal yapısı büyük değişim yaşamıştır. Nüfus Türkleşmiş, üretim ve endüstri millileşmiştir. Mübadelenin ilk yıllarında Mudanyalı yerli halk ile mübadiller arasında birtakım sürtüşmeler yaşanmışsa da mübadil kimliklerini korumuşlar ve günümüzde ortak bir kültür ortaya koymuşlardır.

Yeni kurulan ulus devletin toplumsal yapısının oluşması ve devamı, inkılâpların toplum tarafından benimsenmesinde, değişime açık mübadiller önemli rol oynamıştır. Mübadele ile Osmanlı Devleti içinde ayrıcalıklara sahip azınlık sınıf gitmiş, eşit haklara sahip olan yurttaşlardan oluşan demokratik toplum yapısı kurulmuştur.

EKLER

EK.1.Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi Düstur 5 Cilt 3. Tertip

VI. TÜRK VE RUM AHALİNİN MÜBADELESİNE DAİR MUKAVELENAMÉ VE PROTOKOL.

30 Kânunusani 1923 tarihinde imza edilmiştir

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetile Yunan Hükûmeti, atideki meradı kararlaştırmışlardır :

MADDE 1 — 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türkiye arazisinde mütemekkin Rum Ortodoks dininde bulunan Türkiye tebaası ile Yunan arazisinde mütemekkin Müslüman dininde bulunan Yunan tebaasının mecburî mübadelesine iptidar edilecektir.

Eşası mezkûre Türkiye ve Yunan Hükûmetlerinin kendi memleketleri hakkında müsaadesi olmadıkça ne Türkiyede, ne de Yunanıstanda gelip tekrar yerleşemeyeceklerdir.

MADDE 2 — Birinci Maddede mesarrah olan mübadele atideki ahaliye şamil değildir :

- a) Derseadet Rum ahali :
- b) Garbî Trakyanın Müslüman ahali.

Derseadetin Rum ahali adedilecekler 1912 kabunu muvabince tahdit edilmiş bulunan

VI. CONVENTION. CONCERNANT

L'ÉCHANGE DES POPULATIONS GRECQUES ET TURQUES ET PROTOCOLE,
Signés le 30 Janvier 1923.

Le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie et le Gouvernement Hellénique sont convenus des dispositions suivantes :

ARTICLE 1 — Il sera procédé dès le 1er mai 1923 à l'échange obligatoire des ressortissants turcs de religion grecque orthodoxe établis sur les territoires turcs et des ressortissants grecs de religion musulmane établis sur les territoires grecs.

Ces personnes ne pourront venir se rétablir en Turquie ou, respectivement, en Grèce, sans l'autorisation du Gouvernement turc ou, respectivement du Gouvernement hellénique.

ARTICLE 2 — Ne seront pas compris dans l'échange prévu à l'Article premier :

- a) les habitants grecs de Constantinople;
- b) les habitants musulmans de la Thrace occidentale.

Seront considérés comme habitants grecs de Constantinople tous les Grecs déjà éta-

Derseadet Şehremaneti havzasında 30 Teşrinievel 1918 tarihinden mukaddem sakin bulunmuş olan bilcümle Rumlardır. Garbî Trakyanın Müslüman ahalisi addedilecekler, Bükreş Muahedenamesile 1913 te tayin edilen hattı hududun şarkındaki havalide mütemekkin bilcümle Müslümanlardır.

MADDE 3 — Rum ve Türk ahalisi mütekabilen mübadeleye tabi bulunan araziye 18 Teşrinievel 1912 tarihinden itibaren terketmiş olan Rum ve Müslümanlar birinci Maddede musarah olan mübadeleye dahil adolunacaklardır.

İşbu Mukavelenamede zikri geçen «muhacir» tabiri muhaceret edecek veya 18 teşrinievel 1912 tarihinden beri muhaceret etmiş bulunan bilcümle eşhası maddiye ve maneviyeyi kasteder.

MADDE 4 — Aileleri Türkiye arazisini terketmiş olup ta kendileri elyevm Türkiyede alıkonulmuş bulunan Rum ahalisine mensup bilcümle gayri malûl eşhas işbu Muahedename ahkâmı mucibince Yunanistana sevkedilecek ilk Rum kafilesini teşkil edeceklerdir.

blis avant le 30 octobre 1918 dans les circonscriptions de la préfecture de la ville de Constantinople, telles qu'elles sont délimitées par la loi de 1912.

Seront considérés comme habitants musulmans de la Thrace occidentale tous les musulmans établis dans la région à l'Est de la ligne-frontière établie en 1913 par le Traité de Bucarest.

ARTICLE 3 — Les Grecs et les musulmans, ayant déjà quitté depuis le 18 octobre 1912 les territoires dont les habitants grecs et turcs doivent être respectivement échangés, seront considérés comme compris dans l'échange prévu dans l'Article premier.

L'expression «émigrant» dans la présente Convention comprend toutes les personnes physiques et morales devant émigrer ou ayant émigré depuis le 18 octobre 1912.

ARTICLE 4 — Tous les hommes valides appartenant à la population grecque dont les familles ont déjà quitté le territoire turc et qui sont actuellement retenus en Turquie, constitueront le premier contingent de Grecs à envoyer en Grèce conformément à la présente Convention.

Tasdikanlilmekal , salâhiyet-namelerinin , usule muvafık ve muteber olduğu görülen, vâzını imza Murahhaslar, işbu Mukavelenameyi imza etmişlerdir.

Lozanda 30 kânunısani 1923 te üç nüsha üzerine tanzim edilmiş olup biri Yunanistan Hükûmetine ve biri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine ita edilecek ve üçüncüsü, Türkiye ile mün'akit Sulh Muahedenamesi-ne vaz'ı imza eden Düveli saire-ye birer musaddak sureti veril-mek üzere , Fransa Hükûmeti hazinesi evrakına tevdi kılma-caktır .

M. İsmet.
Doktor Rıza Nur.
Hasan.
E. K. Vénisélos.
D. Caclamanos.

PROTOKOL.

Usulen haizi salâhiyet olan zirde vâzını imza Türkiye Mu-rahhasları, Türkiye Hükûmetinin, Rum ve Türk ahalinin müba-delesine dair Yunanistanla ak-tolunan bugünkü tarihli Mukave-lenamenin mevkii mer'iyete gir-mesini beklemeksizin ve işbu Mukavelenamenin birinci Mad-desi alıkâmını gözetmeksizin, Sulh Muahedenamesi imza olunur olunmaz mezkûr Mukavelenamenin dördüncü Madde-

En foi de quoi, les Plénipo-tentiaires soussignés, dont les pleins pouvoirs ont été respec-tivement reconnus en bonne et due forme, ont signé la pré-sente Convention.

Fait à Lausanne, le trente janvier mil neuf cent vingt-trois, en triple exemplaire, dont un sera remis au Gouvernement hellénique et un au Gouverne-ment de la Grande Assemblée nationale de Turquie et dont le troisième sera déposé aux archives du Gouvernement de la République française, qui en délivrera des copies authen-tiques aux autres Puissances signataires du Traité de Paix avec la Turquie.

(L. S.) M. İsmet
(L. S.) Dr. Rıza Nur.
(L. S.) Hassan.
(L. S.) E. K. Vénisélos.
(L. S.) D. Caclamanos.

PROTOCOLE.

Les Plénipotentiaires Turcs Sous-signés, dûment autorisés, déclarent que, sans attendre la mise en vigueur de la Convention conclue avec la Grèce, en date de ce jour, relativement à l'é-change des populations grecques et turques, et par dérogation à l'Article 1er de cette Convention, le Gouvernement turc, dès la

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Türkiye Cumhuriyeti
Başvekkâlet
Kalem-i Maheûs Müdriyyeti
Adet
1199

Madde - 1 İmâr ve İskân Vekâleti ile Karacaoba ve İkizceoba numune köyleri inşaatı müteahhitleri arasında mün'akid mukavelenâmeler mücibince 13 Teşrin-isânî 340 da hitama ermesi lâzım gelen inşaat müddeti kapu çerçevelerin geç teslimi dolayısıyla birbuçuk ay temdid edilmiştir.

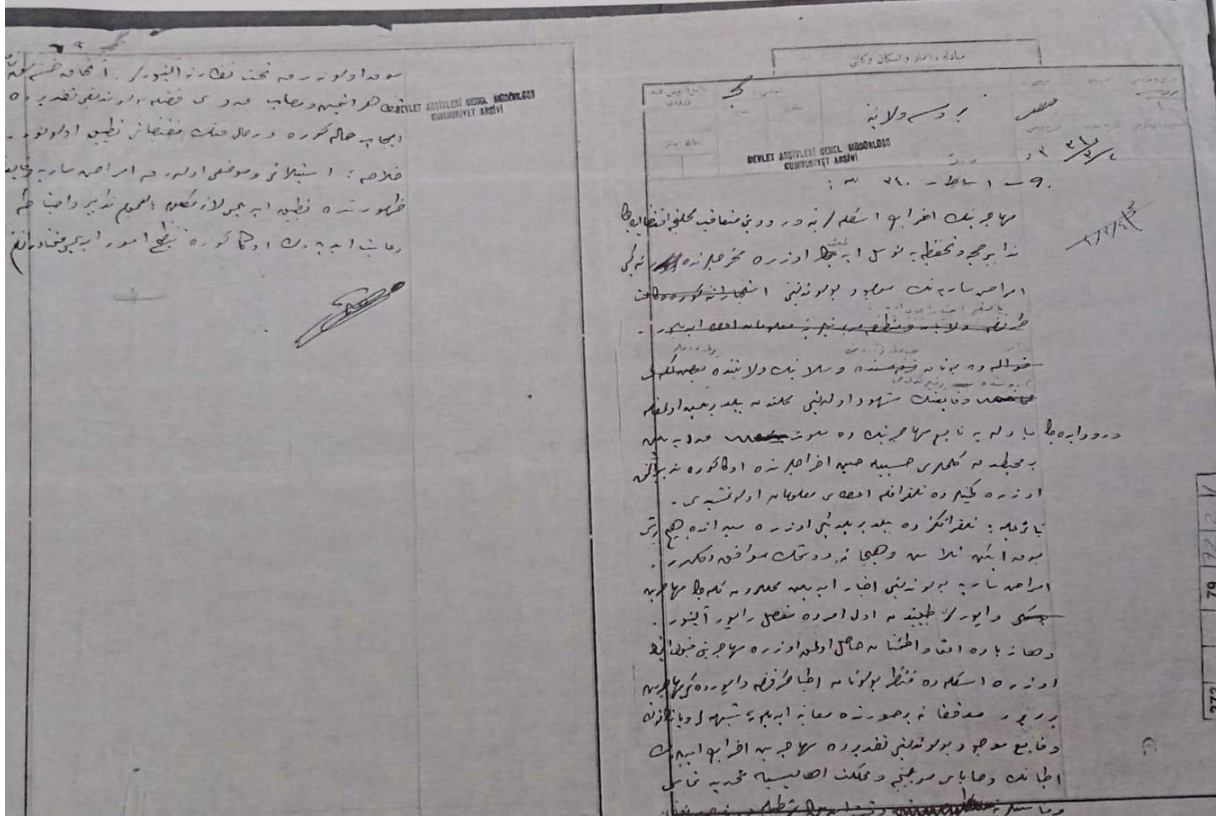
Kararnâme

Bursa'da İkizceoba ve Karacaoba nümune köyleri inşaatına mütedâir mukavelenâmelerin müddeti 13 Teşrin-isânî 340 da hitama ermekte ise de mukavelenâmelerin dördüncü maddesi mucibince Vekâlet canibinden verilecek kapu ve çerçevelerin vakt-ı muayyeninde teslim edilemediği cihetle sureti bâlada muharrer maddenin ol-bâbdaki mukavelenâmeye tezyfli Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâlet-i Celflesinin 3 Kânûn-uevvel 340 tarih ve İmâr Müdriyyet-i Umûmiyyesi 33590 numaralı tezkiresi ile vâki' teklifi üzerine İcrâ Vekilleri Hey'etinin 3.12.340 tarihli ictimâında kabul olunmuştur. 3.12.340

Türkiye Reis-icumhûru
Gazi M. Kemâl

Başvekil ve Müdâfaa-i Milliyye Vekfli Ali Fethi	Adliyye Vekfli Mahmut Esat	Dâhiliyye Vekfli Receb
Hâriciyye Vekfli Şükrü Kaya	Mâliyye Vekfli Mustafa Abdülhalik	Maarif Vekfli Şükrü Saracoğlu
Nâfia Vekfli Feyzi	Ziraat Vekfli Hasan Fehmi	Ticâret Vekfli Ali Cenâni
Sıhhiyye ve Muâvenet-i İctimâiyye Vekfli Mazhar	Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti Receb	

EK.2. Bursa İkizceoba ve Karacaoba örnek köyleri inşaatı teslim süresinin uzatılması

EK.3. Akdeniz Vapuru ile Mudanya'ya gelen göçmenlerde bulaşıcı hastalık görüldüğü ve limanlarda gerekli tedbirin alınması.

10 JAN 1926
20412

108

افطار

اصحاب مراسماتك يا كلس ويا مبالغى پانامه اعطا ايتامسى دىكس حالك كندى ضررى مرمب ارادى افطار اولنر

DEVLET ARSIVLERI GENEL MUDURLUGU
CUMHURİYET ARSIV

Tasfiye Talepnamesi
تصفیه طلبنامه سی

زیرده ولایت الامتیا بن ۳۰ کانون نای ۱۹۲۳ تاریخلی مبادله مقاوله نامسى موجب آئیده اوانه اولتان اموال منقوله و غیر منقوله ملک غنایط مبادله قومیسونی معرفیه مناقسه موافق صورتده تصفیہ ایدلسنی رجا ایدرم .

مستدعینك هویتی

(۱)

اسم و پدرینك اسمی	پارخمس عباس افغانه عمر	Pargalı Abbas Ağa bin Ömer
مملکتی	لواسی	Yanya - Preveze
	قضای	Margilis
	شهری	Parga
	قریه سی	
الیوم ساکن بولوندیغی محل	لواسی	Burso
	قضای	Mudanya
	شهری	Halitpaşa Mahallesi
	قریه سی	
صنعتی	تصفیه رنجبر	Bahsivan, ransber Ömer agha Abbas

استادینک و ائتمام مملکت سی

Fahreddin - Bahsivanci
Fahmettin Bahsivanci
Ahmet - Bahsivanci

EK.4. Mudanya Tasfiye Talepnamesi

محل اقامت	تعداد	مجموعه
کربلای	۲۶۵	۲۰۶۷
کربلای	۷۲	۹۴۸
کربلای	۴۸	۳۶۸
کربلای	۲۸	۲۱۶
کربلای	۲۲۵	۱۷۷۲
کربلای	۴	۳۲
کربلای	۵۱۹	۴۰۵۸
کربلای	۷۵	۵۷۵
کربلای	۲۶۰۴	

محل اقامت	تعداد	مجموعه
کربلای	۲۵۹	۲۰۷۲
کربلای	۱۹	۹۵
کربلای	۱۴	۵۹
کربلای	۴	۳۲
کربلای	۲۹۶	۱۴۵۰
کربلای	۷	۷۰
کربلای	۲۰۴	۱۵۵۰

محل اقامت	تعداد	مجموعه
کربلای	۷۵۷	
کربلای	۴۱	
کربلای	۷۱۰	
کربلای	۹۷	
کربلای	۱۰۷	

272			11	18	85	7
-----	--	--	----	----	----	---

EK.5. Bursa ve kazalarına yerleştirilen Vodine, Drama ve Giritli muhacirlere ait iskân cetveli

آبره شریفی
سنه ۲۰۰۰ قمری

کونی گیش نغشار بش قمری

تغراف آفری : روسه - (خداوندکار)

نسخه ۱۰۰۰ یاردر

خداوندکار

مطبعه رحمن اواره
اسکی حکومت نوغانی جوارندنکی داره مخصوصه
امور نجره ایمون ولایت نکتوریلنه واداره واهلانات
ایچرن مطبعه مدیریتیه سراجیت اولنور
منافع عامه متعلق آثاره صحیفه لرمن آجیقدور
نشر ایلدین اوردی ائده ادا

نسخه ۱۰۰۰ یاردر

رسمی خداوندکار غزیه سیدور

مهاجرینک ایلک قافله سی شهر ییزه کلدی

معموره و مودوره بشر برسات ایچده
سبز سداب زهر کس سره سی بکله یزک
ترندن یغش و احضار اولونان مسافر
خانله کؤندرشدر . اواناده استاسیونده
و رادر ، حمیه ، والده ، خطا یارندن
بشقه برسوز ایشیده بوردی . قدید خانه
کاش جیلاق ایاقی یاردر یل یوکلش
نلر ، جیلاق و ضیف چورغنی کندی
نفس و حرارتیه ایصینه چایشان زوالی
والد لر نه و چدنخراش بر منظره تشکیل
ایدیوردی .

چدنکار یی نمسلور بخت و اشکنجه لره
رغما کلاردن بر این اش - طراب نه ده بر
کلنره ایشیده بوردی . بالکس - یالونده
نادر و حیاتیله چانوارلر کلاردن
قورناردن و - ص - عیبی قارداش حس
و نفا لرله قارشیلاخقدن متولد حزنله
نمروچ بر بنات و حس شکران و محبت
اوقیوردی .

استاسیوندن نغاری ختام بولدقن
سوکر و والی بک آندی ، بلدی دیشی .
بولیس و نجرات مدیری بکله رله رلکه
مرادیه یی مسافر خانله کیده رک
نه صورته برلشدر لرلکاری اسباب
استراحتیله نایین ایلش اولوب اولمادیقی
تدقیق و مهاجر یی گات مناسب ایله تطیب
و تلیه ایلش و عمارتده قارنلرله قایمان
آنی فصولیه یکنیده کوروب تقدیر
ایندکن سوکر اعردت یوورشاردر .

یوندن سوکر و ولایت مرتبانی اکل
ایلدنجه و کار عملی اسکانلر ندر برلشنجه
قدر یو فعالیت دوم ایلده جک و هیچ
شبه یوق غیور و حمیزور خلعه رک حس
حیث و قناکارلری داننا عین حرارت
وصعیتی محفظه ایده چکدر .

اواب خیر ییچون یایله جی بک چوق
شیلر واردر . مثلا روسه نیک مشهور

بر هفته دتیری بوله جینه یی - یولین
سلاک و ملحقانی مهاجرلرندن اوج بک
نومری حال - قاریا واپوری کانون
اولک اون طقوزنچی کونی صیاحلین
مدایه اسکله واریش وولایزه مرتب
مهاجرلرک ایلک قافله سی آنا واطنه ایاق
باسشدر .

واپورک یوزلندن کچدیکی خبری ایکی
کون اول آنش ووالی بک آندی . مهاجرلری
مدایه د قارشیلاق ایچون صیه وپوری کال
و مبادله و اسکان مدیروکی نجیب بکاری
مستصحباً اوتوموبیله مدایه به عنیت
ایچلشده و واپورک طوزله محفوظانه
اوغر اقدن سوکر کله جی آکلشده سی
اوزرنه مدایه دکی تشکیلات و ترتیب
تدقیق و نایش وادامه لازمه اعصا ایلدکن
سوکر اعودت یوورشاردری .

چهارشنبه کونی واپورندن مدایه به
چیقان . مهاجرلرندن اوج بوزک بک قافله یی
حابل ترندن آقشام قی مرادیه استاسیون
واصل اولش ووالی عالی ولایت حلی
بک آندی ایله بلدی دیشی ، پولیس
مدیری ، نجرات مدیری ، تجارت واسطی
ریشی کامل و حق نیا بکار و معاینه
بر غروب طرفدن حرارت و صیه ییله
قارشیلاخشدر .

آرابه سی استاقی کلن قارداش لر یی
واشیلر یی طاشیق ایچون استاسیون
میدانی آرابه لرله طولدرمشلر و واهونندن
چیقان عائله لر یی عادتاً قاپشهر قی آرابه لر یی
الشرور - محترم معلم لر یی واهونلردن
کچوچک یوزورلری قوجاق لر یی آلقده
واشیلر آرابه لر قدر یالقات طاشیقده
ایلدیر .

مهاجرینک کوسرتدکاری صیر
انتظام و توکل جدأ فوق العاده ایسی
اوج بوز کشیک سفیل و پریشان بر کتله

قوانین و نظامات

دیوان محاسبات قانونی

ماده ۱ - دیوان محاسبات ، بویوک
ملت مجلسه مربوط و واردات و مصادقات
دولتی اونک ثامنه ایله مکلندور .

ماده ۲ - بویخت برریش اول ایله
اوج رئیس ثانی و سکر اعضا سدن مرکب
اولوب ایشور و ساو اعصار ارابه استاسی
میانن مجلس هیئت عمومی سه رآی
حق و اکثریت مطلقه ایله خارجدن انتخاب
اولنور .

ماده ۳ - دیوان محاسبات ر و سا
و اعضا سی لزوم عزالری مجلس ملیک
اکثریتیه تصدیق اولنمده عزل
اولمائلر .

ماده ۴ - ایشو قانونه مخالف اسکام
ملئادر .

ماده ۵ - ایشو قانون بویوک ملت
مجلسی طرفندن اجرا اولنور .

استیلاک رسمی حقیقده قانون

ماده ۱ - شکر ، پترول ، جای
قهویدن ۲۵ یارل ۳۳۵ یارنجلی قرارمانه
ایله استیلاک ایلدکن اولان رسم آتیده کی
مقدوره ابلاغ ایلدکنه رابر رنج و بالعموم
بهارات ، مارغابن یاغلی ، موم ، مادی
صابون بوش چواللارده خذالرنده کوسرتیان
مقدارده استیلاک رسمه حتمه تکلیف
طورتولشدر .

شکر
پترول
قهو
جای
رنج
بهارات

مارغابن
پترول
موم
جای
صابون
بوش چوال

ماده ۲ - استیلاک رسمی مواد
مذکورنه سین اداخلانده اوخلات رسوبیه
رابر کرکارجه استیقا اولنور .

ماده ۳ - ایشو قانونک موقع مرعیت
وضع ایلدکن کونده بر اکلده جیلر یذنده
بولتائلر مستقا اولقی اوزره کرکارده
و ایشو ایله عیار نخله رک دیپور ایشو لرنده

وجود اولان بالاده محرو موادک قدرلری
نهایت بر هفت طر قده ایشو یا بیانیه
رسومات ادار لر یی و رسومات ادار لر یی
اولیان عیارده مال معلور لر یی خبر
ویردک یونلردن شکر و قهوه ، جای
و پترول فرقه رسمی و دیکر لر یی ک نام
رسم استیلاکی ایشو ایکنه مجبوردرلر
بیانیه ویرمائلر مدت مبعوضه ک
اشساننده ایکی قات رسم جزاء استیقا
اولنور . بیانیه محرو مقداردن ظهور
ایده جک فضلر حقیقده عین معامله اجرا
اولنور . مذکور دیپو واریش لر ایله
تجار ییذنده بولتائلر یو وواک رسم استیلاکی
ایفادن امتناع ایلنلر حقیقده تحصیل اموال
قانونی احکامی تطبیق اولنور .

ماده ۴ - ۲۵ یارل ۳۳۵ یارنجلی
قرارمانه احکامی ملئادر .

ماده ۵ - ایشو قانون تاریخ نشرندن
ممبردر .

ماده ۶ - ایشو قانونک اجرا سینه
مالیه وکیل ، آمیوردر .

۱۷ ثمان ۱۳۴۰

و ۱۵ نیسان ۱۳۳۸

مجلس عمومی ولایت اچیلدی

مجلس عمومی ولایت بو کون بعد زوال ساعت ایکیده والی حلی بک آندی
حضرت لرینک تحت ریاستلرنده رسم کشاد جلسه یی عقد ایشدر . تفصیلات
کله جک نسخه مزدهدر .
جناب حق موفقی بالخر ایلسون آمین .

آژانس خبری

تورک ۛ هلال احمر جمعیتی بروسه شعبه سندن :

مبادله طولایسیه بمکنتمزه که یک مهاجرینه برای معاوضه ۲ کانون اول ۳۹
نارنجمن ۶ کانون اول ۳۹ تاریخه قدر اصحاب حیت طرفین اعطا قلان امامتک
مقدومه اسمایری بروجزیر درج اولتور :

فروش

۵۰۰	دارالخلافه بروسه مدرسه‌ی مدبری حاتم عبدالله افندی			
۴۱۰	تاقی حاتم محمد شیا			
۱۰۰	نظیر مدرسی عبدالرحمن			
۲۰۰	محمد عبدالقادر			
۱۰۰	ادیب زاهد			
۳۰۰	فقه و فرائض مدرسی یوسف افندی			
۱۰۰	علوم دینی حاتم محمد			
۲۰۰	حدیث و کلام رمضان			
۱۰۰	کلام علی عثمان			
۱۰۰	فرائض و تطبیقات مدرسی احمد مصطفی			
۲۰۰	نحو و بلاغت حاتم محمد			
۳۰۰	تاریخ و جغرافیه حاتم محمد			
۲۰۰	توریک ادبیات حسین			
۱۰۰	فراسطه وهی			
۱۵۰	احصای بانی احمد			
۲۰۰	ابکنجی مصطفی			
۱۰۰	اوجچی علی			
۵۰	قرآن کریم و التبیان کمال			
۵۰	معدی توفیق احمد			
۶۵	معومات حقوقی محمد			
۲۰۰	اصول فقه محمد			
۲۰	بیاضی مناهم افندی واسطه‌سپه بات بازاولده کربلی تری			

۱۰۰۰ نازکی اوغلارندن دعوی و کبلی نامق جمال بك

۴۶۵۰ بکون

۱۲۷۸۵ ۱ کاؤن اول ۳۹ نارنج قدر وقوع ولان تبرعات بکونی

۱۷۴۲۵ بکون عمومی

برکیده بود. باس و فلاکت او بر این بره سامانی
سهو و بدمرک کبکی یکیدن یافت قدر
یوگ و شیرلی برایشو. هر کسی حاله
و شصته کوره اعطی دردمه برونک بایر.
اشراف و افغانا بر توشنیک قرقده
برنی تدا و ورد. مایطاولوه جیلر
چاشیریک الیسان قانتی ورد. زویرل
یونری دیگر. سووایجیلر سوولده بایر.
باش جیلر بارچاق. قازخان ورد. بقار
یکلک اوزاق ساون و غاز ورد. ذخیره
نایرلری اوندورد. و روجیملر اکثری
پیشیر. خلاصه هر کسی ایستره هیچ
حسن اکتسزین و طبعه غنیینه و ملیسه ییبار.
ویکلرچ و من. قان قازاشنک حباتی
قورکازر. دهن و مسودا اید. و هیچ
شبهه کنیدی نه دایدی و شیر و یالکدن
ولان یک جونی مسود اولور.

قوزه مابقه سی

بروسه قراسيله گليك واورخان فازی
قضاالزنده ۱۳۳۹ - سنه سی مارقده اجرا
قلنان قوزم ساته سنه اشتراك ایدن اون سکر

مصطفی کمال پاشا قضااتک سره سکود
مددگیری یونجه آغاچ قربه سنده کوی خاق
رفندن عمومی بر سو قوبومی قزلسنه
شیت ابدلش فقط طور اغانک نوعی ممایت

چیتدی

مجامعه ملیده معلول قائلان ضابطان و افرادہ اکرامیہ اعطاسنہ دائر قانون

آقره : ۹۰۰۰۰ لیرا (۹۰۰۰۰ آ. آ.) — موازنه ماله ایجنسی معلول ضابطان و افراد و برلجک مکافات تقدیم ثبیت ابتد — ضابطان هیچ برایش کورس بهلجک درجده معلول اولانلر ۱۵۰۰۰ لیرا درجده حایثه بهلجک ۸۰۰۰۰ مولیتری اوجای درجده اولانلر ۶۰۰۰۰ لیرا افراد ایجنس بت بو تصقیف کوره ۱۵۰۰۰۰ ۵۰۰۰۰ لیرا مکافات نغده وریسی قول ایملشد.

خودونگار : بوقاوی قبول ایند بوروک ملت جاسی عترتی و سولگی
حکومتی بوتون ملت کمال حرارتی تقدیس ایدر . وطن افرودنه ایکی باجانی .
ایکی قوی و ایکی کورنی فدا ایند دفتاری سورودور کوردکه هر کسک فانی
الم بر آجی ای سیرلامده ایدی . جاهدده اولنهر ای حالده بو صورتده ماول
تالارلارن یغبارده . ایسته سولگی حکومتی و مانی یغیل ایند بوروک حاسمز بو
فدکار اولدو ملکت نجب حاکمی اطرافلار آتیش و قورده درج ایندیکمز اطولی
ایلمنده تبلیغ ایچم . کلاسه تقدیرک اعطاسی قبول ایله قریب لاری تأمین ایتدور .

استانبوله استقلال محکمہ سی کیتی

ملک ساجی و سلطنت فریدک افغانی مفت و احسانانه منافی کون بولج
عترت و بدولت حکوم بخش ایتدی که مطلق حریت و انعام و ابره بدولت افکار مصمم و ساق
زهره که و خارجی و دشمنان ترک فسادات اوایلک ملک حاجتی تأمین و تأیید ایدن
جهود و تجری باطلافة و خرس و مفت شخصیت و به اویشون کوردکاری سلطنت
فریدی احباب ایتدی که حسی ایدیکدن حدیفی سیدرک و مصمم و ملکی بولرک
شر و فساددن نورداره قی متعین اولدی حضور و سعادت مطلقه سی هر دول
تیکدن ازاده بولندری قی زوم و ضرورت قی سیدن بولرک متابعی و استانیول ایون
راستکار و محرمی صبر و اعزام ایدی ، اطولی ایدیکدن بولرک بولرک
و انشراق و روجه زهره الله ایدیلور ،

آقره : ۸ قانون اول (آ . آ .) . بو کون عجلده خن جلدن سوکرا هلن
اجناع کتاد ایلدی و استابله کیده چک استقلال عکمه سی هیئ ایچون اغخابت ابرا
ایلدی . تصنیف آرا بیجه مننده عکمه و یلمه احسان بک (جبل برکت) مدھی
عمولیکه و اصف بک (صادوخان) اعضا القارده رفیق (قونی) آصف (حکای)
مودت (کناه) بکار اغخاب ایلشلورد .

محکمہ نیک سبب تشکیلی

آخره : ۹ كانون اول (آ. آ.) استانبول و ملحقان داخلند شكل حكومت
عليه بنده اجرائى تحريكات ايدرك حيات وطنه قانونه نفس الجين جرائم اربابى
و دودريدن دورى به ملت و جمهوريت استقلال و سلامت به قصد انجمنه اولانلرى
تلقب ايدرك خلفه ملك بوقبل اساسى تحريكاته استراحتريك مساب اولسنه مانع

ایله وکی کی قویو حرفانی ایلرله وکی-
هراقه قاناقا قیلمیسنز قیانی د یلمیلمیسنز
اولم اولان اوچو وری دینک حاصلا اولجه
قویولدن قویو اولان زدن بر چو کی
وقویولک ایچنده قازانقله مشغول اولان
قردیه مذکوره ایلایندن بکری ایشارده
قردیه ایچا قیلمیسنز قویو وری مشغول
قردیه ایچا قیلمیسنز قویو وری مشغول

بجیم پر شناع

اور خاالی آسانک و غجر قریب سن
حاجی مہمواع علی ملازمت خدمت سکا ق
ایں سن ویران قریب علی و غجر
ایں سکرکار شدہ جہان اوبہ بامندہ کن
شیر و طرقت علی ملازمت بدی شدہ کن

EK.10. 11 01.1923 Mudanya Mudanya'da Samimi ve Kardeşçe Bir İstikbal
Raif Kaplanoğlu arşivinden.

مهاجرت آقینی حالا و شدتله دوام اییدیور

شولور : درسمات

ترکیانده بروسه ، مدانیه و حواتیستدن سوک کوتلرده شهرهزه گلش اولان پدشیت مهاجرلریزدن رفرورپ

□ □ □

غیب ایتدیگیز مبارک طوبراقدن فوج فوج کلن مهاجر قانلارینک آزدی آراسی کسبله بور . مهاجرلک فلاکلی ، بملکتیزلر آزلی دودلرنددر . فقط هیچ برزمان بو فلاکتک صوک آپلردهکی ندر بلج وایم بر شکل آلهیلی کوردوله مشدی . بملکتلری غیب ایتش ، رلردن ، یوردلردن جدا دوشش یجازه لک حالی نه اولایق ؟ اولری ناسل بسله یجکر ؟ یالینده نیش کلجک . بو ظالم موسمه اولری نرلرده بلرندیره جیز ؟ بوتون همی حکومتدن بکلیمه یز . چونکه نه قدر حسن نیت صاحی ، نه قدر واسطله مالک بر حکومت اولورسه اولسون بو قدر شمولی فلاکتله موقتیئلی بوسورتده اوغرا . منورلک ، زکیلارک خلاصه بوزمینه کندیلردن هر هانکی کور طرزدده همت و خدمت مأمول اولانلرکده یلردیم ایتله لری واردر .

مشکلتک ایکی صفه سی واردرکه ایکیسی ده عین درجده همدر . بظرفندن شمع مهاجرت هیئتلری واسطه سیله ایستلا ایلش بملکتلرکده یجازه لری بولونتلری یرده قالمه تشویق ایتک دیگر طرفندن کلنلره بر بولق ، ایش بولق ، بو ، بزم ایچون ؟ همت ، وچدان صاحی هر تورک و مسلمان ایچون مقدس بر وظیفه دور . اولتر زده ، بزم شفقتمزه آراسنده کی دین و ملیت علاقه نه قارده شله ایزرا بیلرک کؤکه نولک کادیلر : اولرک بولیدلری بوته ییغارما یلم . بو عیله شیمدیگ اکر حیاقد مشله لر یزدن بریدر . همتیز بولور بولور

EK.11. Muhacerat Akını Hala ve Şiddetle Devam Ediyor. Mudanyalı mübadele göçmenleri. Raif Kaplanoğlu arşivinden

EK.12. Mudanya Sahil Erişim Tarihi: 10.19.2022, www.mudanya.bel.tr

EK.13. Mudanya Girit Mahallesi Erişim Tarihi: 24.06.2021 www.bursadabugun.com.tr

EK.14. İngilizlerin Mudanya'yı bombardımana tutması. İngilizler tarafından çekilmiş fotoğraf.
Cüneyt Pekman, **Bursa'da Yaşam**, İstanbul 2013, s.190.

EK.15. İşgalci İngiliz askerlerinin Mudanya’da şimdiki stadyum bölgesinde talim yapmaları.
Cüneyt Pekman, **Bursa’da Yaşam**, İstanbul 2013, s.190.

EK.16. Şükrü Naili Paşa'nın Mudanya ziyareti.
Cüneyt Pekman, **Bursa'da Yaşam**, İstanbul 2013, s.193.

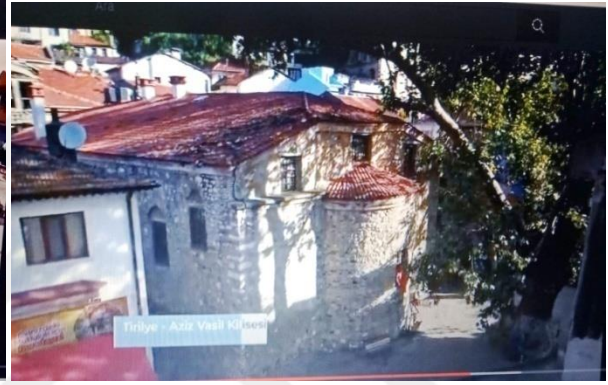
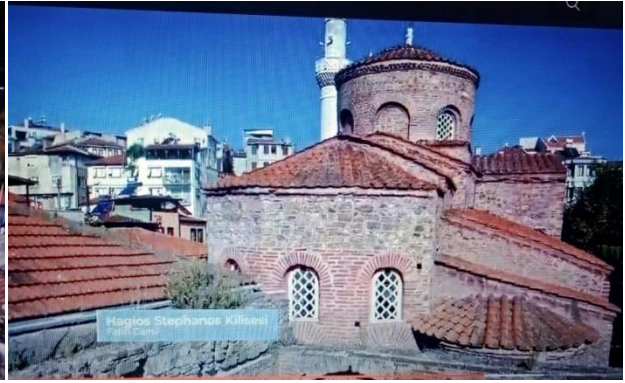
EK.17. Mübadil Evi E.D. Savaş özel arşivinden

EK.18. Mudanya Mübadele Evi

EK.19. Rum evleri Erişim Tarihi: 10.09.2022 www.mudanya.bel.tr

EK.20. Baş Melekler Kilisesi, Hagios Stephanos Kilisesi, Dündar Evi Kilisesi, Tirilye Aziz Vasil Kilisesi Son Erişim Tarihi: 10.09.2022www.mudanya.bel.tr

EK.21. Mübadil Rumların Mudanya'yı terk etmesi. İsmet Tokgöz, Bursa'da Yaşam, İstanbul 2013, s.174.

EK.22.Mübadele Yolcuları E.D.Savaş Arşivinden

EK.22.1.

EK.22.2.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM Gizli Zabıt Cerideleri, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

Düstur, 3.Tertip, 5.Cilt.

1907 (1325) Yılı Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi

1927 Yılı Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi

Gazeteler

Akşam, Cumhuriyet, İktidam, Tanin, Vakit, Vatan, Felah, Hüdavendigâr

Kitaplar

Akkayan, Taylan. *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1979.

Akkayan, Taylan. *Türkiye’de İç Göçler ve Sorunlar*, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 2003.

Arı, Kemal. *Büyük Mübadele, Türkiye’ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Söylev ve Demeçler*, I-III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2010.

Baran, Tülay Alim. *Mustafa Necati’nin Söyledikleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008.

Bursa’da Yaşam, Fotoğraflarla Yakın Tarihte Mudanya, Olay Basın Yayıncılık AŞ, Haziran 2013.

Bursa İl Yıllığı 1934, Bursa Belediyesi.

Cenub-ı Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası, (Yazarı bilinmiyor), İstanbul 1927.

Clogg, Richard. *The Greek Millet in the Ottoman Empire, Christians and Jews in the Ottoman Empire*, Der: Benjamin Braude, Bernard Lewis, Londra 1982.

Çapa, Mesut. *Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulamasında Türkiye Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları*, Atatürk Yolu, Kasım 1988.

Dalsar, Fahri. *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, Sermet Matbaası, İstanbul 1960.

Demirel, Muammer. XIX. Yüzyılda Bursa'da Göçmen İskânı, *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Ankara 2008.

Erdal, İbrahim. *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2018.

Eren, Ahmet Cevat. *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966.

Fulya Düvenci Karakoç. Bir Mübadele Kasabasının Zorunlu Göç Öncesi ve Sonrasındaki Durumu, *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Osmangazi Belediyesi Yayını, Ankara 2008.

Geray, Cevat. *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı*, Kalan Yayınları, Ankara 2019.

Halaçoğlu Ahmet. *Balkan Harbi sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Halaçoğlu, Yusuf. XVIII. Yüzyılda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997.

İnönü, İsmet. *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018.

İpek, Nedim. *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

İskân Tarihçesi. Hamit Matbaası, (Yazarı bilinmiyor), İstanbul 1932.

Kaplıanoğlu, Raif. *Bursa'da Mübadele*, Avrasya Etnografya Vakfı, Bursa 1999.

Karabağ, Hacer. Bursa Tarımsal Üretiminde Mübadelenin Etkileri, *Mübadele Göçmenleri ve Bursa*, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2019.

Karacan, Ali Naci. *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1943.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1943.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu, (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 2003.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

Karpat, Kemal H. *Türkiye'nin Göç Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

Keyder, Çağlar. *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

Kılıç, Ulutaş. *Bir Mübadil Köyü Görükle ve Nilüfer Belediyesi Mübadele Evi*, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, 2016.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün*, Çev: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.

Meray, Seha L. *Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Belgeler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.

Oğuzoğlu, Yusuf. *Mudanya Tarihinden Sayfalar, Bursa'da Yaşam*, İstanbul 2013.

Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası*, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

Pamuk, Şevket. *Türkiye'nin 200 yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Pekman, Ali. *1870 Yılındaki Büyük Mudanya Yangını, Bursa'da Yaşam*, İstanbul 2013.

Selimoğlu, İsmail. *Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'ya Mübadele Sonrası Göçler, Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Osmangazi Belediyesi Yayını, Bursa 2008.

Sezer, Serap. *Lozan ve Mübadele*, İstanbul Kültür Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, İstanbul 2021.

Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, (1924-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1.Cilt, Ankara 1983.

Şimşir, Bilal N. *Rumeli'den Türk Göçleri Belgeler*, C:1, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1968.

Şimşir, Bilal. N. *Ege Sorunu Belgeler*, C:1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1.Cilt, 6.Baskı.

Üsküdarı, Faruk. *Bursa Ekonomisinin Genel Durumu*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatı, Bursa 1969.

Üsküdarı, Faruk. *Eski Bursa'dan Notlar*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Bursa 1972.

Yalçın, Kemal. *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, Doğan Kitap, İstanbul 2001.

Yıldırım, Onur. *Diplomasi ve Göç*, Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Yüceer, Saime. *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2001.

Makaleler

Akgün, Seçil. “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu”, *3.Askeri Tarih Semineri*, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e kadar) Gnkur. Basımevi, Ankara 1986.

Aktar, Ayhan, “Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi 1923-1924”, *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Ün. Yay. İstanbul 2005.

Aktepe, Münir. “XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dâir”, *Türkiyat Mecmuası*, Sayı.10, İstanbul 1953..

Aktepe, Münir. “XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul’un Nüfus Mes’elesine Dâir Bâzı Vesikalar”, *İÜEF Tarih Dergisi*, C:9, S.13, Eylül 1958.

Arı, Kemal. “Tarihsel Süreçte Mübadele ve Bursa”, *Bursa’nın Zenginliği Göçmenler*, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2008, s.147-170.

Baran, Tülay Alim. “Cumhuriyet Sonrası Göç Olgusu ve İskân”, *Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Geçmişten Günümüze Göç*, Samsun 2017.

Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13.Cilt.

Boyko, Seher. “1908-1923 Sürecinde Bursa’da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılığı Sektörü”, *U.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S:24, Bursa 2013.

Çapa, Mesut. “Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey”, *Mustafa Necati Sempozyumu*, Ankara 1991.

Çiftçi, Cafer, “1837-1908 Sürecinde Bursa’da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörü” *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S:24, Bursa 2013.

Erdal, İbrahim. “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadeleden İskat(Çıkma) Yolları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Ocak 2014, 18.Yıl Özel Sayı.

İnalcık, Halil. “XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *Belleten*, 1960, Sayı:93.

Keyder, Çağlar. “Nüfus Mübadelesinin Türkiye Açısından Sonuçları”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniv.Yayınları, İstanbul 2005.

Kontogiorgi, Elisabeth. “Makedonya’nın Yunanistan’a Ait Olan Kısımına Mülteci Yerleşiminin Ekonomik Sonuçları, 1923-1932”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniv. Yay. İstanbul 2005.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları Boyutlar, Taraflar”, *3.Askeri Tarih Semineri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e kadar)* Gnkur. Basımevi, Ankara 1986.

Turan, Şerafettin. “Geçmişte Günümüze Ege Adaları Sorunu Boyutlar, Taraflar”, *3.Askeri Tarih Semineri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e kadar)*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1986.

Uçarol, Rifat. “1878 Berlin Antlaşması’na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan’a Toprak Verilmesi”, *3.Askeri Tarih Semineri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e kadar)*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1986.

Yüca, Şafak. “Tanzimat Dönemi Göç Yönetimi 1855-1866” Yeditepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2020.

İnternet Yayınları

www.islamansiklopedisi.org.tr. Halil İnalcık, Bursa, Erişim Tarihi: 17.12.2021

www.tdk.gov.tr. Erişim Tarihi 17.12.2021

www.yahoo.com.tr. Erişim Tarihi: 10.09.2022Mudanya Uydu Görüntüsü.

www.mudanya.bel.tr. Erişim Tarihi10.09.2022

www.bursadabugun.com.tr. Erişim Tarihi: 24.06.2021

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Ad- Soyad:

Doğum Tarihi:

Medeni Durumu:

Eğitim

Lise:

Lisans:

Yüksek Lisans: